

Чорноморський національний університет імені Петра Могили

Навчально-науковий інститут післядипломної освіти

Кафедра міжнародних відносин та зовнішньої політики

Дипломна робота магістра

**ЧОРНОМОРСЬКИЙ БАСЕЙН У МІЖНАРОДНОМУ БЕЗПЕКОВОМУ
СЕРЕДОВИЩІ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ**

Виконала:

студентка VI курсу, групи 691мз
спеціальності 291

«Міжнародні відносини, суспільні
комунікації та регіональні студії»

Рачинська Єлизавета Вікторівна

Керівник: к. політ. н., доцент
кафедри міжнародних відносин
та зовнішньої політики

Тихоненко Ірина Вікторівна

Рецензент: д. політ. н., професор,
завідувач кафедри міжнародних
відносин та зовнішньої політики

Шевчук Олександр Володимирович

ЗМІСТ

АНОТАЦІЯ.....	I-X
ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	3
ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	9
1.1. Стан наукової розробки проблеми.....	9
1.2. Джерельна база дослідження	17
1.3. Теоретико-методологічні основи дослідження.....	26
РОЗДІЛ 2. МІЛІТАРНИЙ ВИМІР ТРАНСФОРМАЦІЇ ЧОРНОМОРСЬКОЇ РЕГІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ.....	37
2.1. Геополітичне та військово-стратегічне значення Чорноморського басейну у міжнародних відносинах	37
2.2. Російсько-українська війна як детермінанта трансформації Чорноморського безпекового середовища та його конфліктогенності... ..	47
2.3. «Турецький» фактор у російсько-українській війні та забезпеченні і модернізації морської безпеки у регіоні	62
РОЗДІЛ 3. МОДЕРНІЗАЦІЯ ГЛОБАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ПІД ВПЛИВОМ ЧОРНОМОРСЬКОГО РЕГІОНАЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ.....	72
3.1. Трикутник інтересів США-Туреччина-НАТО у трансформації архітектури воєнної та морської безпеки у регіоні	72
3.2. Чорне море як об'єкт багатостороннього співробітництва із забезпечення міжнародної енергетичної та економічної безпеки	83
3.3. Вплив регіональної ситуації в Чорноморському регіоні на глобальну продовольчу та екологічну безпеку	92
ВИСНОВКИ	102
СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	107
ДОДАТКИ	1278

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ЄС – Європейський Союз

ВВП – Валовий внутрішній продукт

ВМФ – Військово-морський флот

ВМС – Військово-морські сили

ГУАМ – Організація за демократію та економічний розвиток (Грузія, Україна, Азербайджан, Молдова)

ГЕС – Гідроелектростанція

НАТО – Організація Північноатлантичного договору

ОБСЄ – Організація з безпеки і співробітництва в Європі

ООН – Організація Об'єднаних Націй

ОЧЕС – Організація Чорноморського економічного співробітництва

ПАЧЕС – Парламентська асамблея Організації Чорноморського економічного співробітництва

COT – Світова Організація Торгівлі

США – Сполучені Штати Америки

AWACS – Система раннього повітряного попередження і управління НАТО

BLACKSEAFOR – Black Sea Naval Cooperation Task Group (Чорноморська група військово-морського співробітництва)

CEOBS – Conflict and Environment Observatory (Обсерваторія конфліктів та навколишнього середовища)

IMO – International Maritime Organization (Міжнародна морська організація)

MCM – Mine Countermeasures Standing Group in the Black Sea (Оперативна група протимінних заходів у Чорному морі)

ВСТУП

Актуальність теми. Чорноморський регіон є одним із ключових регіонів сучасної міжнародної політики та безпеки, який поєднує країни Європи, Азії та Близького Сходу, що робить його стратегічно важливим для забезпечення глобальної та регіональної стабільності. Чорноморський басейн відіграє важливу роль у забезпеченні транспортних і енергетичних потоків, виступаючи важливим коридором між Заходом і Сходом. У той же час, досліджуваний регіон є зоною інтенсивного геополітичного протистояння, що обумовлено як історичними, так і сучасними чинниками, серед яких головними є військова агресія Російської Федерації проти України з 2014 року, суперництво між державами-членами НАТО та РФ, а також конфлікти навколо доступу до ресурсів і транспортних шляхів.

У контексті сучасних глобальних викликів, таких як терористична загроза, гібридні війни, кібератаки, енергетична нестабільність та зміни клімату, забезпечення стабільності у Чорноморському регіоні набуває критичного значення для міжнародного співтовариства. Зростання напруженості у регіоні, активізація військових операцій та відсутність чітких механізмів регулювання конфліктів значно ускладнюють підтримання безпеки. Агресія Російської Федерації, а саме: окупація Криму у 2014 році та військова ескалація в Україні у 2022 році, суттєво впливає на баланс сил у регіоні, створюючи нові загрози для міжнародного порядку.

Особливу роль у Чорноморському регіоні відіграє Туреччина, яка, будучи членом НАТО, водночас має стратегічні відносини з Росією та іншими країнами регіону. Важливість Туреччини у забезпеченні безпеки Чорного моря визначається її географічним положенням, контролем над протоками Босфор і Дарданелли, а також активною участю у регіональних безпекових ініціативах, зокрема і ініціативами медіації у російсько-українській війні. Політика Туреччини балансує між зобов'язаннями перед союзниками по НАТО та

власними національними інтересами, що робить її одним із ключових гравців у стабілізації ситуації в регіоні.

У свою чергу, комплексний аналіз регіону є необхідним для розуміння впливу глобальних і регіональних акторів на ситуацію в Чорноморському басейні, а також для оцінки ролі міжнародних організацій, таких як НАТО, ЄС та ООН, у забезпеченні стабільності та безпеки.

Таким чином, актуальність теми дослідження визначається як зростанням загроз у міжнародному безпековому середовищі, що впливають на Чорноморський регіон, так і потребою у науковому осмисленні цих викликів для розробки ефективних рішень у сфері безпеки та стабільності.

Об'єктом дослідження є міжнародне безпекове середовище на сучасному етапі.

Предметом є Чорноморський басейн у міжнародному безпековому середовищі на сучасному етапі.

Хронологічні межі охоплюють період з 2014 по 2025 роки. *Нижня межа* обґрунтовується початком активної фази російської агресії проти України, зокрема анексією Криму та військовими діями на Донбасі, що докорінно змінили безпекову ситуацію в Чорноморському регіоні. *Верхньою межею* є початок 2025 року, що визначається сучасним етапом повномасштабної війни Росії проти України, що триває з 2022 року, та її впливом на міжнародне безпекове середовище й трансформацію ролі регіональних і глобальних акторів у Чорноморському басейні.

Територіальні рамки дослідження визначені територією Чорноморського басейну, який включає акваторію Чорного моря та прилеглі до нього держави (Україна, Росія, Грузія, Туреччина, Румунія, Болгарія та Молдова), а також США як важливого глобального актора, чия політика та військова підтримка, зокрема через партнерство з Україною та діяльність у рамках НАТО, впливають на безпекову ситуацію в регіоні.

Мета роботи полягає у дослідженні ролі Чорноморського басейну в сучасному міжнародному безпековому середовищі, визначити основні загрози

та виклики для регіональної безпеки, а також проаналізувати механізми міжнародного співробітництва та стратегії держав, спрямовані на забезпечення стабільності в регіоні.

Для досягнення мети, автор ставить такі **завдання**:

- охарактеризувати стан наукової розробки проблеми у вітчизняній та зарубіжній міжнародно-політичній науці та описати джерельну базу дослідження;
- розглянути теоретичну та методологічну основи дослідження;
- проаналізувати геополітичне та військово-стратегічне значення Чорноморського басейну у міжнародних відносинах;
- визначити роль російсько-української війни як детермінанти трансформації досліджуваного регіону;
- з'ясувати значення «турецького» фактору в російсько-українській війні та модернізації морської безпеки в регіоні;
- дослідити вплив відносин США-Туреччина-НАТО на безпеку Чорноморського регіону;
- визначити енергетичні та економічні чинники взаємодії міжнародних акторів у Чорноморському басейні;
- визначити вплив регіональної ситуації в Чорноморському регіону на глобальну безпеку.

Наукова новизна роботи визначається, передусім, недостатньою розробленістю теми вітчизняними науковцями на сучасному етапі та полягає у тому, що у магістерській роботі:

- вперше здійснено системний та комплексний аналіз безпекового середовища Чорноморського басейну на сучасному етапі з урахуванням геополітичних змін після 2014 року, зокрема, впливу військових конфліктів, економічних санкцій та гібридних загроз;
- поглиблено дослідження динаміки та еволюції безпекових стратегій держав Чорноморського регіону (України, Туреччини, Румунії,

Болгарії, Грузії) в умовах зростання загроз з боку Російської Федерації та зміни військової присутності НАТО в регіоні саме після 2014 року;

— уточнено вплив глобальних акторів (США, ЄС, Китаю) на безпекову ситуацію в Чорноморському басейні, зокрема їхні стратегічні інтереси та політичні ініціативи в регіоні.

Методологія та методи дослідження становлять сукупність наукових підходів до розуміння проблематики, що було обумовлено метою та завданнями дослідження.

У рамках цього дослідження були застосовані такі принципи: об'єктивність, системність і термінологічний принцип. Важливими стали наступні підходи: комплексний, аксіологічний та інституційний. Під час написання роботи автор керувався комплексним, системним, інституційним й аксіологічним підходами до аналізу. Для одержання загального уявлення про розвиток міжнародного безпекового середовища Чорноморського регіону та аналізу джерельної бази було застосовано загальнонаукові методи геополітичного аналізу, періодизації, метод узагальнення, а також системний метод. Останній дозволив комплексно розглянути взаємозв'язки між ключовими акторами регіону, проаналізувати їхні стратегічні інтереси та зовнішньополітичні пріоритети, виявити закономірності розвитку безпекової ситуації та оцінити вплив зовнішніх чинників на регіональну стабільність.

Практичне значення полягає в тому, що його результати можуть бути корисними для студентів, аспірантів і викладачів гуманітарних факультетів у навчальній та науковій діяльності. Напрацювання, отримані в ході роботи, можуть бути використані під час викладання таких навчальних дисциплін, як «Міжнародна та європейська безпека», «Актуальні проблеми зовнішньої політики України», «Конфліктологія та теорія переговорів».

Апробація результатів дослідження. Частина теоретичних положень та висновків дослідження знайшла відображення у виступах на 3 конференціях: Всеукраїнській науково-практичній конференції «Національна безпека в умовах війни, післявоєнної відбудови та глобальних викликів XXI

століття (м. Житомир, 7-8 грудня 2023 р.); XXI Міжнародній науковій конференції «Ольвійський форум – 2024: стратегії країн Причорноморського регіону в геополітичному просторі (м. Миколаїв, 20-23 червня 2024 р.); Всеукраїнському науково-практичному вебінарі «Цілі сталого розвитку України в Пан'європейському контексті», (м. Київ, 26 вересня 2024 р.).

Публікації. За темою магістерської роботи опубліковано 3 праці, з них – 1 наукова стаття у фахових журналах категорії «Б» (у співавторстві з науковим керівником – «Турецький» фактор у трансформації Чорноморської регіональної системи безпеки під впливом російсько-української війни» в журналі «Acta de Historia & Politica: Saeculum XXI») та 2 тези і матеріалів конференцій.

Структура роботи відповідає поставленим перед дослідженням цілям та завданням. Загальний обсяг становить 128 сторінок, з них основного тексту – 106 сторінок. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків і списку джерел та літератури (151 найменування українською, англійською і турецькою мовами).

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Стан наукової розробки проблеми

Літературні джерела, залучені в рамках дослідження, доцільно класифікувати за країнознавчим підходом, поділивши їх за країнознавчим критерієм: роботи вітчизняних авторів, турецьких фахівців-міжнародників, науковців-представників інших держав Чорноморського регіону та західних дослідників.

Поміж *вітчизняних дослідників* визначну роль у характеристиці безпекового середовища Чорноморського регіону відіграють праці С. О. Шергіна, В. Давидової, С.В. Глебов ¹ у яких приділена увага геополітичним особливостям Чорноморського регіону на сучасному етапі.

О.І. Брусиловська дослідила сучасні наукові підходи до вивчення особливостей Чорноморського регіону².

Особливостям взаємодії в межах Чорноморського регіону присвячена робота М.Гончар, А.Чубик, С.Жук ³ у якій досліджено головні аспекти взаємодії держав Чорноморського регіону, а саме причини недостатньої

¹ Шергін С.В. Чорноморський регіон: конфронтація чи діалог? // Зовнішні справи. 2014. №5. С. 14-17. URL: <https://elibrary.ivinas.gov.ua/3003/>; Давидова В. Чорноморський регіон: проблеми та перспективи регіональної інтеграції // Наукові записки. 2009. №44. С. 288-296. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/davydova_chornomorskyi.pdf; Глебов С. В. Щодо теоретичних підходів до формування постбіполярних регіонів: чи є ризик дерегіоналізації Чорноморської політичної системи? // Вісник Донецького національного університету імені Василя Стуса. 2024. №9. С. 81-88. URL: <https://www.scilit.com/sources/97276>

² Брусиловська О.І. Структурний реалізм vs конструктивізм? Сучасні наукові підходи до вивчення Чорноморського регіону // Чорноморський регіон у світовій політиці: актори, чинники, сценарії майбутнього. Одеса. 2020. С. 6-28. URL: <https://dspace.onu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/8cc2c12d-5049-4116-b9a6-48598b2b9503/content>

³ Гончар М., Жук С., Чубик А. Енергетична безпека в Чорноморському регіоні: стан, проблеми, тенденції. Крим, Україна в координатах Чорноморської безпеки. Інформаційно-аналітичні матеріали до фахової дискусії на тему «Крим: безпека і розвиток». // Центр Разумкова. 2011. С. 67–78. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/journal/ukr/NSD122-123_2011_ukr.pdf

авторитетності Румунії та Болгарії в Брюсселі, протидію та взаємодію РФ і Туреччини, зокрема в енергетичній сфері.

У дослідженні зовнішньополітичної стратегії Туреччини, зокрема в Чорноморському регіоні посіли праці таких науковців, як Є. Габер, Е. Соловійова, Ю. Седляр ⁴, у яких приділена увага аналізу змін зовнішньополітичної орієнтації Туреччини, її політичну та економічну взаємодію з країнами регіону, а також вивчення стратегічних інтересів Туреччини в Чорноморському басейні. Зокрема, увага акцентується на розвитку співпраці між Туреччиною та іншими країнами Чорноморського регіону, таких як Росія, Україна, Грузія, а також на балансуванні між західними союзниками Туреччини і її прагненням зберегти незалежність у зовнішній політиці. Також розглядаються питання безпеки та стабільності регіону, а також роль Туреччини в розв'язанні конфліктів і питаннях енергетичної політики, що мають важливе значення для цієї частини світу.

О.І. Брусиловська⁵ дослідила аспекти сучасного підходу Китаю до країн Чорноморського регіону, де обґрунтовує стратегічну важливість цього регіону для Пекіна в контексті його глобальної політики та економічних інтересів, підкреслюючи, що Китай прагне розширити своє економічне та політичне впливи в Чорноморському регіоні через ініціативи, такі як «Один пояс, один

⁴ Габер Є.В. Політика Туреччини у Чорноморському регіоні: баланс сил, загроз та інтересів // Чорноморський регіон у світовій політиці: актори, чинники, сценарії майбутнього. Одеса. 2020. С. 29-48. URL: <https://dspace.onu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/8cc2c12d-5049-4116-b9a6-48598b2b9503/content>; Соловійова Е. Геополітичний аналіз чорноморської політики Туреччини // Науково-теоретичний альманах Грані. 2023. №26(3). С. 109-117. URL: <https://grani.org.ua/index.php/journal/article/view/1891>; Седляр Ю. Безпекова політика Туреччини у Чорноморському регіоні у постбіполярну добу // Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. 2018. №2. С. 69-74. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Nvmdu_2018_2_13

⁵ Брусиловська О.І. Особливості сучасного підходу Китаю до країн Чорноморського регіону // Чорноморський регіон у світовій політиці: актори, чинники, сценарії майбутнього. Одеса. 2020. С. 118-143. URL: <https://dspace.onu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/8cc2c12d-5049-4116-b9a6-48598b2b9503/content>

шлях», і підвищити роль цього регіону в своїй стратегії з інтеграції торгових шляхів та інфраструктурних проектів.

Вплив США і НАТО на формування архітектури воєнної та морської безпеки у регіоні було розглянуто в праці Г.В. Шелеста⁶, у якій він аналізує роль альянсу в забезпеченні стабільності та безпеки в цьому стратегічно важливому регіоні, особливо з огляду на геополітичні зміни та зростаючий вплив Росії на ситуацію в регіоні.

Цікавими та інформативними стали дослідження Ю. Мателешко⁷, який досліджував геополітичні наслідки втрати Криму для України, зокрема обмеження її впливу в Чорноморському регіоні та втрату позицій у ключових міжнародних організаціях, таких як ОЧЕС та ГУАМ. Автор підкреслює, що до анексії Криму Україна контролювала близько третини Чорноморського басейну, що давало їй стратегічні переваги.

У свою чергу І.В. Максименко⁸ розглянув у своєму доробку тему впливу Європейського Союзу на Чорноморський регіон, детально озглянув тему впливу Європейського Союзу на Чорноморський регіон, детально аналізуючи механізми та стратегії ЄС, спрямовані на зміцнення стабільності та безпеки в цьому важливому геополітичному регіоні.

Д. Ісаченко⁹ натомість дослідила роль Туреччини в Чорноморській зерновій ініціативі, підкреслюючи, що Анкара не лише лідирує в реалізації

⁶ Шелест Г.В. НАТО у Чорноморському регіоні: Трансформація підходів та цільова присутність // Чорноморський регіон у світовій політиці: актори, чинники, сценарії майбутнього. Одеса. 2020. С. 101-117. URL: <https://dspace.onu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/8cc2c12d-5049-4116-b9a6-48598b2b9503/content>

⁷ Мателешко Ю. Анексія Криму Росією та її геополітичні наслідки // Геополітика України: історія і сучасність: збірник наукових праць. 2015. №1 (14). 2015. 125 с.

⁸ Максименко І.В. Політика ЄС щодо Чорноморського регіону: конфлікт інтересів, відповідальності та загроз Чорноморський регіон у світовій політиці: актори, чинники, сценарії майбутнього. Одеса. 2020. С. 85-100. URL: <https://dspace.onu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/8cc2c12d-5049-4116-b9a6-48598b2b9503/content>

⁹ Isachenko D. Turkey in the Black Sea region: Ankara's reactions to the war in Ukraine against the background of regional dynamics and global confrontation // ECONSTOR. URL: <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/279427/1/1865946699.pdf>

зернової угоди, але й активно сприяє дипломатичним зусиллям для стабільності в регіоні. Зокрема авторка підкреслює важливу роль Туреччини та дипломатичних заходів із її боку, спрямованих на деескалацію напруженості в Чорноморському регіоні.

Звертаючись до теоретичної бази дослідження, концепцію «м'якої сили» у міжнародних відносинах було розглянуто М. Г. Капітоненко¹⁰, системність міжнародних відносин дослідили О. Коппель та О. Пархомчук¹¹, що дозволило проаналізувати взаємодію держав Чорноморського регіону як регіональний рівень міжнародної системи. Зокрема, правовий аспект протиріч у Чорноморському регіоні розглядає О. Неприцький¹² крізь призму норм міжнародного морського права та еволюцію регулювання норм користування Чорноморськими протоками Босфор і Дарданелли.

Науковий доробок турецьких фахівців-міжнародників став одним із визначальних у проведенні дослідження, хоча варто зауважити, що більшість робіт зосереджена на дослідженні зовнішньої політики Туреччини та її стратегічних інтересів, що часто відображає національні перспективи та інтереси країни. Особливо це стосується Чорноморського регіону, який є важливою частиною турецької зовнішньої політики завдяки її географічному розташуванню та історичній ролі.

Турецькі дослідники Р. Ерум і М. Айдин¹³ проаналізували перспективи розвитку Туреччини як регіонального лідера з точки зору морського права, що

¹⁰ Капітоненко М. Г. «М'яка сила» у сучасній світовій політиці: теоретичні аспекти // Актуальні проблеми міжнародних відносин. 2010. Випуск 94 (Частина II). С. 20-29.

¹¹ Коппель О., Пархомчук О. Виникнення системності в міжнародних відносинах // Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії. 2017. Вип. 15. С. 184-191.

¹² Неприцький О. Забезпечення миру і стабільності у Північночорноморському регіоні у контексті розширення НАТО і ЄС на Схід // Проблеми інтеграції науково-освітнього інтелектуального потенціалу в державотворчому процесі. Тернопіль. 2006. №4. С. 295-302.

¹³ Erum R. The Black sea & Turkish straits after 2023: the end of lausanne & prospects for turkey's future as regional power. // Pakistan Journal of International Affairs. Vol. 4 No. 3. 2021. P.9. URL: <http://www.pjia.com.pk/index.php/pjia/article/view/228/164>; Aydın M. Geographical blessing versus geopolitical curse: great power security agendas for the Black Sea region and a Turkish alternative. // Southeast European and Black Sea Studies. Vol. 9. Issues 3. 2009. URL:

дає можливість глибше зрозуміти роль Туреччини у забезпеченні морської безпеки та її вплив на формування правового режиму Чорного моря та прилеглих акваторій. Зокрема у праці підкреслено значення міжнародного морського права у контексті взаємодії Туреччини з іншими державами регіону, зокрема з Україною, РФ, Грузією та Болгарією.

У свою чергу, Т. Елдем¹⁴ теж розглядає Чорноморський басейн, але вже з точки зору його економічного значення та інфраструктурних проєктів, зокрема через перспективи розвитку транспортних і енергетичних шляхів, акцентуючи увагу на стратегічних ініціативах в контексті «морського шовкового шляху» та інвестиційних можливостях, що відкриваються завдяки китайській ініціативі «Один пояс, один шлях», зокрема в портах та інфраструктурних проєктах уздовж Чорного та Середземного морів.

У свою чергу О. Коскун¹⁵ у своєму доробку зазначив, що завдяки дипломатичним зусиллям Туреччини вдалося створити платформу для безпечного транспортування зерна з українських портів, що забезпечило стабільність на світових продовольчих ринках і допомогло знизити ціни на зернові культури в багатьох країнах.

Турецький дослідник А. Гьозкоман¹⁶ проаналізував роль Туреччини в енергетичній безпеці Європи через основні трубопроводи, такі як Трансанатолійський газопровід (TANAP), Турецький потік і Баку-Тбілісі-Джейхан, які забезпечують стабільні поставки енергоресурсів з Азербайджану до Європи, зменшуючи залежність від російського газу. Це стало важливим

https://www.researchgate.net/publication/233143245_Geographical_blessing_versus_geopolitical_curse_Great_power_security_agendas_for_the_Black_Sea_region_and_a_Turkish_alternative

¹⁴ Eldem T. Canal Istanbul: Turkey's Controversial Megaproject. Its Likely Impacts on the Montreux Convention and Regional Stability // Stiftung Wissenschaft und Politik. 2021. July 20. URL: <https://www.swp-berlin.org/en/publication/canal-istanbul-turkeys-controversial-megaproject/>

¹⁵ Coskun O. Turkey in Talks with Russia, Ukraine over Grain-export Corridor // Reuters. 2022 May 26. URL: <https://www.reuters.com/markets/commodities/turkey-talkswith-russia-ukraine-over-grain-export-corridor-senior-official2022-05-26/>

фактором у контексті енергетичної кризи, спричиненої скороченням постачань газу з Росії через санкції та геополітичну напругу.

Теоретичні основи реалізації зовнішньої політики Туреччини в Чорноморському регіоні на сучасному етапі розглянуті А. Сімаворяном¹⁷, де він підкреслює, що зміни в турецьких інтересах, зокрема через амбітні інфраструктурні проекти, такі як Стамбульський канал, можуть призвести до коливань, сприйнятих як вразливість, і суттєво вплинути на стабільність Туреччини в регіоні.

Дослідження науковців-представників інших держав Чорноморського регіону стали важливим внеском у наукову розробку цієї проблематики.

Румунський науковець і член Академії румунських вчених П. Дімітру¹⁸ аналізує складність геополітичної ситуації Туреччини в Чорноморському регіоні, підкреслюючи її балансування між Заходом і Росією, особливо в контексті грузинської кризи та анексії Криму. Він зазначає, що Туреччина, як частина НАТО, має вирішальний вплив на безпеку та політичні рішення в Чорному морі та її дії, такі як дозволи на перебування американських кораблів, що часто викликає напругу з Росією та підвищує важливість Туреччини як стратегічного гравця.

Дослідники з Грузії А. Хевцуріані та А. Парджані¹⁹ детально розглядають безпеку Чорноморського регіону, акцентуючи увагу на його стратегічному значенні через постійне суперництво між Росією та Заходом, наголошуючи на важливості постійного моніторингу та еволюції безпекових концепцій для ефективного реагування на нові виклики у регіоні. Автори

¹⁷ Simavoryan A. The Istanbul Canal or New Bosphorus // Orbeli Center. 2020. URL: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3905727>

¹⁸ Popescu D. The Straits – Between Geopolitical Best Card and Bone of Contention in the Turkish-Russian Relations. // Kanal Istanbul Projesi. Romanian Journal of History and International Studies. 2015. Vol. 2 №. 2. 11 p. URL: <https://scholar.google.com/citations?user=lvno3ekAAAAJ&hl=ro>

¹⁹ Хевцуріані А., Парджані А. Геополітичне значення чорноморського регіону в глобальній політиці // Політичне життя. 2022. №3. С.133-139. URL: <https://jpl.donnu.edu.ua/article/view/12641>

також звертають увагу на вплив військових дій Росії та структурних змін в міжнародних відносинах, які суттєво впливають на безпеку Чорного моря.

Представник держави Чорноморського регіону – Грузії, Й. Гамахарія досліджує геополітичні аспекти Чорноморського регіону, зокрема з урахуванням російської позиції щодо цієї стратегічної зони. Він акцентує увагу на тому, що Росія вважає Чорне море та Турецькі протоки чутливими територіями, оскільки вони відкривають можливість для зовнішніх сил проникати до російської сфери впливу і експортувати свої інтереси до Середземномор'я. Зокрема, це стосується енергетичних коридорів і стратегічно важливих ресурсів, таких як Близький Схід, що має суттєве значення для Росії у глобальній політичній та економічній боротьбі²⁰.

Західна наукова школа представлена американськими та європейськими дослідниками – Р. Асмус, Е. Габер, С. Келлер²¹, які вивчають особливості функціонування проток Босфор і Дарданелли, та прогнозують ситуацію розвитку відносин між чорноморськими державами на сучасному етапі, ЄС, США і НАТО з точки зору геополітики та міжнародного морського права.

Теоретична основа питання регіональної безпеки, насамперед у регіоні басейну Чорного моря була проаналізована на основі праці представника Копенгагенської школи міжнародних відносин – Б. Бузана²².

Окремо слід зазначити роботу польської дослідниці К. В. Олсзовська²³, у якій вона досліджувала важливість Чорного моря у розрізі турецько-

²⁰ Gamakharia J. The Security Issue of the Black Sea and the Montreux Convention // SCARA. URL: <http://scara.gov.ge/2011-09-08-07-44-18/824--80-.html>

²¹ Asmus R. Next Steps in Forging a Euro-Atlantic strategy for the wider Black Sea // The German Marshall Fund. Washington. 2006. 258 p. URL: http://pdc.ceu.hu/archive/00004059/01/yakobashvili_path_to_nato.pdf; Gaber E. Turkey's Blacksea policy: between «Russian lake» and «NATO's backyard». // UA ANALYTICA. 2020. URL: <https://ukraine-analytica.org/turkeysblack-sea-policy-between-russian-lake-andnatos-backyard/>; Keller C. Kanal Istanbul: Pipedream or Politics? // Institut Français des relations internationales. 2011. URL: <https://www.ifri.org/en/publications/editoriaux-de-lifri/kanal-istanbul-pipedream-or-politics>

²² Buzan B. Regional Security. In People, States and Fear. Colorado: Lynne Rienner Publishers, 2008. 393 p.

²³ Olszowska K.W. The significance of the Black Sea in Turko-Soviet relations in 1939–1946. // Folia Historica Cracoviensia. 2021. №2. P. 50-54. URL:

радянських відносинах на порозі Другої світової війни та після перемоги СРСР, зокрема, де розкрила дипломатичну складову відносин держав у розрізі вирішення питання верховенства щодо проток Босфор і Дарданелли.

Ще одні американські дослідники Д. Гамільтон і Г. Менготт²⁴ виклали свої думки про те, що на сучасному етапі розвитку міжнародних відносин Чорноморський регіон став новим стратегічним фронтом для Європи, Росії та США, охоплюючи такі ключові сфери, як енергетична безпека, заморожені конфлікти, торговельні зв'язки та міграція. Вони також підкреслюють, що майбутнє регіону в XXI столітті буде визначатися взаємодією між зовнішніми акторами та амбіціями держав і народів цього перехрестя цивілізацій.

Цікавим виявився доробок Д. Кочіс і Б. Садлера²⁵, у якому вони підкреслюють важливість розробки чіткої стратегії для залучення до Чорноморського регіону, що відповідає інтересам Сполучених Штатів. Вони зазначають, що союзники США в НАТО, які перебувають на передовій стримування, потребують особливої уваги, оскільки Росія продовжує агресію проти України, а також зауважують, що Китай і Росія використовують різноманітні важелі для зміщення геостратегічного напрямку регіону на свою користь, що вимагає активної позиції з боку США для забезпечення стабільності та протидії зовнішньому тиску.

Отже, наявний стан наукової розробки є досить широким та об'єктивним, проте, з огляду на динамічні зміни у міжнародно-політичній ситуації як у світі, так і у регіоні, виникає необхідність у постійному переосмисленні та актуалізації досліджень Чорноморського регіону, зокрема в контексті безпекових загроз, економічних викликів і ролі ключових гравців,

https://ruj.uj.edu.pl/xmlui/bitstream/handle/item/301307/olszowska_znaczenie_morza_czarnego_dla_relacji_2022.pdf?sequence=1&isAllowed=y

²⁴ Hamilton D., Mangott G. The Wider Black Sea Region in the 21st Century: Strategic, Economic and Energy Perspectives. // Center for Transatlantic Relations, The Johns Hopkins University/Austrian Institute for International Affairs, 2008. URL: <https://cdn.ceps.eu/wp-content/uploads/2009/08/1672.pdf>

²⁵ Kochis D., Sadler B. Why a New Black Sea Strategy Is in the U.S. Interest // The Heritage Foundation. 2023. №5318. 8 p. URL: <https://www.heritage.org/sites/default/files/2023-06/IB5318.pdf>

таких як Туреччина, Росія та Україна, що значно впливають на стабільність та геополітичну ситуацію в цьому стратегічному районі.

1.2. Джерельна база дослідження

У ході дослідження виявлено необхідність залучення низки джерел, що сприяли підвищенню об'єктивності аналізу Чорноморського басейну в сучасному міжнародному безпековому середовищі.

Джерельну базу дослідження автор поділив на такі групи:

Документи глав держав та урядів. До цієї групи входить документи, які демонструють основні засади та реалізацію зовнішньополітичної стратегії України як центрального суб'єкта Чорноморського регіону. Сюди належать Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України» від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України»²⁶ та «Про рішення Ради національної безпеки України» від 15 жовтня 2021 року «Про Стратегію інформаційної безпеки»²⁷.

Конвенція про режим проток (Конвенція Монтре, 1936 року)²⁸, Угода про створення Чорноморської військово-морської групи оперативної взаємодії («Блексіфор») від 2001 року²⁹, підписана між державами Причорномор'я, яка гарантувала безпеку Чорного моря та передбачала проведення спільних навчань пошуково-рятувального характеру, протимінних і гуманітарних операцій, та операцій із захисту навколишнього середовища; Трабзонська декларація 2009 року³⁰ – так звана платформа між Туреччиною, Болгарією,

²⁶ Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України». // Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text>

²⁷ Указ президента України №685/2021 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 жовтня 2021 року «Про Стратегію інформаційної безпеки» // Верховна Рада України <https://www.president.gov.ua/documents/6852021-41069>

²⁸ Конвенція про режим проток // Верховна Рада України. 1936. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_228#Text

²⁹ Угода про створення Чорноморської Групи Військово-Морського Співробітництва. // Верховна Рада України. 2003. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_151#Text

³⁰ Trabzon Declaration: Change and Continuity in the Black Sea. // Forum of Architects of the Black Sea Region (FABSR). 2009. URL: <http://www.fabsr.org/Doc/trabzondeclaration.pdf>

Вірменією, Грузією та Румунією, яка гарантувала захист, збереження та зміцнення берегової лінії Чорного моря.

Цільовий план Україна – НАТО на 2007 рік³¹ передбачає продовження імплементації заходів зміцнення довіри та безпеки у військово-морській галузі на Чорному морі та участь у діяльності Чорноморського Форуму за Діалог і Партнерство; а також Цільовий план Україна – НАТО на 2008 рік: документ, який підкреслює важливість співробітництва у Чорноморському регіоні та передбачає участь України у Чорноморській Групі Військово-Морського Співробітництва (БЛЕКСІФОР) та операції ВМС Турецької Республіки «Чорноморська гармонія»³².

Угода між російською федерацією та Україною щодо статусу та умов перебування Чорноморського флоту, Про принципи формування ВМС України та ВМФ Росії на базі Чорноморського флоту, Про параметри поділу Чорноморського флоту³³.

Важливим документом в умовах розгортання повномасштабної війни Росії проти України є Указ Президента України №468/2024 Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 17 липня 2024 року «Про Стратегію морської безпеки України»³⁴, спрямований на використання міжнародно-правових механізмів для обмеження військово-морської

³¹ Указ Президента України «Про Цільовий план Україна - НАТО на 2007 рік у рамках Плану дій Україна – НАТО». // Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/535/2007#Text>

³² Про Цільовий план Україна - НАТО на 2008 рік у рамках Плану дій Україна – НАТО // Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/289/2008#Text>

³³ Угода між Російською Федерацією та Україною про статус та умови перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України» (Угода про статус ЧФ) // Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_076#Text; Угода між Україною і Російською Федерацією про принципи формування ВМС України та ВМФ Росії на базі Чорноморського флоту колишнього СРСР // Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_020#Text; Угода між Україною та Російською Федерацією про параметри поділу Чорноморського флоту та перебування Чорноморського флоту Російської Федерації» (Угода про поділ ЧФ) // Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_075#Text

³⁴ Указ Президента України №468/2024 Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 17 липня 2024 року “Про Стратегію морської безпеки України” // Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0010525-24#Text>

присутності Російської Федерації в Азово-Чорноморському басейні та створення міжнародної платформи “Безпечне Чорне море” із залученням держав Чорноморського регіону.

Корисним виявився аналіз закону США «Про чорноморську безпеку» від 2023 року³⁵, який підкреслює стратегічне значення Чорноморського регіону для США та НАТО, а також передбачає підтримку зусиль щодо запобігання поширенню збройного конфлікту в Європі.

Документи міжнародних організацій. До цієї групи входять затверджені документи на 21-й сесії Асамблеї Міжнародної морської організації положення³⁶, якими може керуватися Туреччина у питанні надання дозволу на прохід іноземним суднам протоками Босфор і Дарданелли; програма НАТО «Партнерство заради миру» 1994 року³⁷; Регламент Міжнародної морської організації та нові правила, що були розроблені Комітетом з безпеки на морі, які обмежили дію законодавства Туреччини щодо транзитних суден, скорочено кількість підстав для припинення судноплавства у протоках³⁸.

Крім того, Декларація Вашингтонського саміту НАТО 2024 року³⁹, яка наголошує на стратегічному значенні Чорноморського регіону для Альянсу та підтверджує зобов'язання щодо безпеки і стабільності в цьому регіоні.

³⁵ S.804 - Black Sea Security Act of 2023. 118th Congress (2023-2024). // Congress.gov. URL: [https://www.congress.gov/bill/118th-congress/senate-bill/804/text#:~:text=\(I\)%20A%20plan%20for%20combating,and%20economic%20Black%20Sea%20access.](https://www.congress.gov/bill/118th-congress/senate-bill/804/text#:~:text=(I)%20A%20plan%20for%20combating,and%20economic%20Black%20Sea%20access.)

³⁶ Білорус І.О. Сучасне міжнародне морське право і морське право України. Київ: Українська академія зовнішньої торгівлі, 2003. 116 с.

³⁷ Партнерство заради миру. Рамковий документ. // LIGA360. 1994. 10 січня. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU94354>

³⁸ Седляр Ю. Безпекова політика Туреччини у Чорноморському регіоні. // Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. № 2. 2018. С. 75. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Nymdu_2018_2_13

³⁹ Washington Summit Declaration issued by the NATO Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in Washington, D.C. 2024. July 10. URL: https://www.nato.int/cps/uk/natohq/official_texts_227678.htm?selectedLocale=en

Окрема важливість для безпеки Чорноморського регіону несе Спільна декларація про підтримку України (2023)⁴⁰, підписана в м. Вільнюсі з метою надання Україні гарантій безпеки, включаючи механізми гарантування безпеки в Азово-Чорноморському басейні.

Важливо відмітити факт укладання Довгострокової стратегії ЄС⁴¹ щодо покращення відносин із Туреччиною від 29 листопада 2023 року, яка ознаменувала покращення відносин Туреччини із Заходом на фоні загострення відносини з Російською Федерацією.

Наступною групою є документи міжнародних організацій, а саме Резолюція No. ES-11/5 «Сприяння здійсненню правового захисту та забезпеченню відшкодування збитків у зв'язку з агресією проти України»⁴² та статут ООН⁴³. Також серед джерел можна виокремити підсумки пленарного засідання першого парламентського саміту – Кримська платформа⁴⁴.

Не менш важливим є Статут Організації Чорноморського економічного співробітництва (ОЧЕС)⁴⁵, що визначає цілі та принципи співробітництва між державами-членами ОЧЕС, спрямовані на зміцнення миру, стабільності та процвітання в Чорноморському регіоні.

Офіційні виступи та заяви політичних діячів і державних службовців.
Ключову роль у написанні роботи відіграли заяви та виступи заступника

⁴⁰ Joint Declaration of support for Ukraine. // President of Ukraine. 2023. URL: <https://www.president.gov.ua/en/news/spilna-deklaraciya-pro-pidtrimku-ukrayini-84277>

⁴¹ State of play of EU-Türkiye political, economic and trade relations // European Commission. Brussels. 2023. November 29. URL: <https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/system/files/2023-11/Joint%20Communication%20to%20the%20European%20Council%20-%20State%20of%20play%20of%20EU-Turkiye%20political%20and%20trade%20relations.pdf>

⁴² A/ES-11/5 General Assembly - the United Nations. 2022. // United Nations. URL: <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n22/302/59/pdf/n2230259.pdf>

⁴³ United Nations Charter // United Nations. URL: <https://www.un.org/en/about-us/un-charter>

⁴⁴ Підсумки пленарного засідання першого парламентського саміту // Кримська платформа: офіційний сайт. URL: <https://crimeaplatform.org/results-first-parliamentary-summit>

⁴⁵ Статут Організації Чорноморського економічного співробітництва // Верховна Рада України. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_009

помічника держсекретаря США з європейських питань Р. Асмуса⁴⁶, прем'єр-міністра Туреччини А. Давутоглу⁴⁷, генерального секретаря НАТО Й. Столтенберга⁴⁸, міністра закордонних справ М. Чавушоглу⁴⁹, спікера парламенту М. Сентопа і президента Туреччини Р. Ердогана⁵⁰.

У своїй промові 9 вересня 2022 року Президент України В. Зеленський високо оцінив внесок Байрактара та його компанії у збільшення потужності українських ЗСУ у боротьбі з агресором і вручив йому орден “За заслуги” І ступеня, що, з одного боку, говорить про позитивний характер відносин між державами.

Важливою у контексті дослідження Чорноморського басейну є виступ В. Зеленського щодо блокування вивезення зерна з України. У рамках дослідження постачання зернових партій до Африки через Чорноморські протоки, корисною виявилася заява Ердогана⁵¹ у 2024 році про початок роботи над відродженням Чорноморської зернової ініціативи.

Виступ Президента України В. Зеленського на саміті ПАЧЕС 16 листопада 2023 року, під час якого він наголосив на необхідності перезапуску та активізації Організації Чорноморського економічного співробітництва,

⁴⁶ Asmus R. Next Steps in Forging a Euro-Atlantic strategy for the wider Black Sea. // The German Marshall Fund. Washington. 2006. 258 p. URL: http://pdc.ceu.hu/archive/00004059/01/yakobashvili_path_to_nato.pdf

⁴⁷ Kanal İstanbul 2025'te tamamlanacak! // Emlakkulisi.com. 2019. URL: <http://www.emlakkulisi.com/kanal-istanbul-2025te-tamamlanacak/602117>

⁴⁸ Press briefing by NATO Secretary General Jens Stoltenberg following an extraordinary meeting of the North Atlantic Council. // NATO. 2022. February 24. https://www.nato.int/cps/en/natohq/opinions_192408.htm

⁴⁹ Туреччина й надалі підтримуватиме Україну та кримських татар. // Укрінформ. 2022 р. 01 листопада. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-crimea/3605680-tureccina-j-nadali-pidtrimuvatime-ukrainu-ta-krimskih-tatar.html>

⁵⁰ Eldem T. Canal Istanbul: Turkey's Controversial Megaproject. Its Likely Impacts on the Montreux Convention and Regional Stability. // Stiftung Wissenschaft und Politik. 2021. July 20. URL: <https://www.swp-berlin.org/en/publication/canal-istanbul-turkeys-controversial-megaproject/>

⁵¹ Перун В. Ердоган на зустрічі зі Зеленським заявив про початок роботи над відродженням Чорноморської зернової ініціативи // LB.ua. 2024. 11 липня. URL: https://lb.ua/world/2024/07/11/623703_erdogan_zustrichi_zi_zelenskim.html

підкресливши важливість співпраці між країнами регіону для забезпечення безпеки та стабільності⁵².

Високу цінність несуть слова колишнього президента США Дж. Байдена⁵³ під час телефонної розмови із Зеленським у грудні 2023 року, у яких він підкреслив успішні досягнення України у боротьбі з Росією та її роль у забезпеченні глобальної продовольчої безпеки. За його словами, Україна не лише перемогла Росію в Чорному морі, а й створила експортний коридор, який стимулює економіку країни.

У 2023 році Р. Т. Ердоган неодноразово висловлювався щодо ситуації в Чорноморському регіоні, підкреслюючи важливість миру, стабільності та співпраці. На третьому Міжнародному саміті Кримської платформи 23 серпня 2023 року Ердоган наголосив на невизнанні Туреччиною анексії Криму та підтримці територіальної цілісності України⁵⁴.

Державний секретар США Е. Блінкен наголосив, що рішення Туреччини закрити протоки для військових кораблів Росії здійснено згідно з міжнародним правом і цілком відповідає інтересам держав Чорноморського регіону.⁵⁵ Така

⁵² Мазуренко А. Зеленський дав орден директору компанії “Байкар”, яка виробляє “Байрактари” // Українська Правда. 2022. 09 вересня. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/09/9/7366841/>; Зеленський: Польща фінансово втратила від блокування вивезення зерна з України. // Радіо Свобода. 2023. 19 грудня. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-zelensky-polshcha-blokuvannia-zerna/32739053.html> ; Перун В. Ердоган на зустрічі зі Зеленським заявив про початок роботи над відродженням Чорноморської зернової ініціативи // LB.ua. 2024. 11 липня. URL: https://lb.ua/world/2024/07/11/623703_erdogan_zustrichi_zi_zelenskim.html ; Організація Чорноморського економічного співробітництва заслуговує на перезапуск та активізацію – виступ Президента України на саміті ПАЧЕС // Офіційне інтернет-представництво Президента України. 2023. 16 листопада. URL: <https://www.president.gov.ua/news/organizaciya-chornomorskogo-ekonomichnogo-spivrobitnictva-za-87065>

⁵³ Remarks by President Biden and President Volodymyr Zelenskyy of Ukraine Before Bilateral Meeting // U.S. Embassy in Ukraine. 2023. December 14. URL: <https://ua.usembassy.gov/remarks-by-president-biden-and-president-volodymyr-zelenskyy-of-ukraine-before-bilateral-meeting-3/>

⁵⁴ Ердоган на Кримській платформі закликав до миру та зменшення напруги в Чорному морі // Укрінформ. 2023. 23 серпня. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-crimea/3752132-erdogan-na-krimskij-platformi-zaklikav-do-miru-ta-zmensenna-naprugi-v-cornomu-mori.html>

⁵⁵ Iarmolenko I. US Expects Robust Discussions on Ukraine's Long-Term Security Needs at NATO Summit // Voice of America. 2023. July 06. URL: <https://www.voanews.com/a/us-expects-robust-discussions-on-ukraine-s-long-term-security-needs-at-nato-summit-/7170800.html>

позиція підтверджує баланс Туреччини між прихильністю до Заходу та співробітництвом з Росією.

Заява представника Великої Британії в ОБСЄ Н. Окотт⁵⁶ у жовтні 2023 року про те, що Росія може продовжувати атакувати цивільне судноплавство, зокрема шляхом закладання вибухових пристроїв на підходах до українських портів.

У вересні 2023 року Міністр оборони Болгарії Т. Тагарев⁵⁷ заявив, що країна розглядає блокаду Росією виключної економічної зони в Чорному морі як провокацію та обговорює можливі відповідні дії як самостійно, так і разом із союзниками, зокрема в регіоні.

Заступник міністра закордонних справ Туреччини посол Ф. Каймакчі⁵⁸ відкрито заявив про позитивну налаштованість у співпраці з Росією, наголошуючи на цілковитій довірі та підтверджуючи балансуєчу позицію Туреччини між Україною та Росією.

Публікації політичних та державних діячів. Корисною стала праця колишнього Надзвичайного і Повноважного посла США в Туреччині Р. Вільсона⁵⁹, який зазначав що з точки зору США НАТО є і залишатиметься основним гарантом безпеки для євроатлантичного регіону, до якого входить Чорне море. Натомість Сполучені Штати не прагнуть встановити постійну військово-морську присутність у Чорному морі, але зобов'язуються працювати зі своїми союзниками та партнерами, зміцнюючи співпрацю та

⁵⁶ Британія в ОБСЄ попередила про плани Росії проти цивільних суден у Чорному морі // Укрінформ. 2023. 12 жовтня. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-crimea/3752132-erdogan-na-krimskij-platformi-zaklikav-do-miru-ta-zmensenna-naprugi-v-cornomu-mori.html>

⁵⁷ Болгарія обговорює з НАТО російську блокаду в Чорному морі // Укрінформ. 2023. 14 вересня. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3761182-bolgaria-obgovoruje-z-nato-rosijsku-blokadu-v-cornomu-mori.html>

⁵⁸ Ayan Musil P. How Türkiye's balancing strategy between Russia and the West matters // Institute of international relations Prague. 2024. March 28. URL: <https://www.iir.cz/en/how-turkiye-s-balancing-strategy-between-russia-and-the-west-matters-1>

⁵⁹ Wilsson R. US policy in the Black Sea region. // European Stability Initiative. 5 p. URL: https://www.esiweb.org/pdf/esi_turkey_tpq_id_58.pdf

гарантуючи безпеку через багатосторонні платформи і в рамках, які відповідають інтересам усіх учасників.

Публікації ЗМІ. Зазначена група джерел найбільш повно відображає актуальність тематики дослідження та дозволяє простежити її динамічну еволюцію на сучасному етапі. Автором було здійснено ґрунтовний аналіз низки періодичних видань країн Чорноморського регіону, зокрема «Укрінформ»⁶⁰, «Цензор»⁶¹, «ЕУ»⁶² «The Wall Street Journal»⁶³, що підвищило об'єктивність проведеного аналізу у дослідженні. Корисним стало турецьке видання CNN Turk⁶⁴, яке досліджує питання підтримки миру в Чорному морі між РФ та Україною.

Статистичні довідники. Важливим у контексті дослідження Чорноморського басейну є статистична стаття втрат збройних сил Росії під час бойових дій проти України, що продемонстровано у відповідній довідці Міністерством фінансів України⁶⁵. Під час дослідження зернової блокади РФ було також взято до уваги статистичні дані Центру досліджень продовольства та землекористування Київської школи економіки⁶⁶.

⁶⁰ Болгарія обговорює з НАТО російську блокаду в Чорному морі // Укрінформ. 2023. 14 вересня. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3761182-bolgaria-obgovoruie-z-nato-rosijsku-blokadu-v-cornomu-mori.html>

⁶¹ Росія може продовжувати атаки на цивільні судна, закладаючи вибухові пристрої на підходах до українських портів, - британська розвідка. // Цензор.нет. 2023. 10 грудня. URL: https://censor.net/ua/news/3449120/rosiya_moje_prodovjувaty_ataky_na_tsyvilni_sudna_zakladayuchy_vybuchovi_prystroyi_na_pidhodah_do_ukrayinskyh

⁶² Trans-Caspian International Transport Route // ЕУ. URL: https://www.ey.com/en_kz/strategy-transactions/trans-caspian-international-transport-route

⁶³ Lovett I. Ukraine Claims Sinking of Russian Submarine in Missile Strike. // The Wall Street Journal. 2024. August 3. URL: <https://www.wsj.com/world/europe/ukraine-claims-sinking-of-russian-submarine-in-missile-strike-2dd5984d>

⁶⁴ Güncellenme T. Gündem “Karadeniz'in güvenliği”: 15-16 Nisan'da Deniz Kuvvetleri'nde toplantı olacak // CNN Turk. 2025. April 13. URL: <https://www.cnnturk.com/turkiye/gundem-karadenizin-guvenligi-15-16-nisanda-deniz-kuvvetlerinde-toplanti-olacak-2269268>

⁶⁵ Втрати російської армії в Україні // Мінфін. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/russian-invading/casualties/>

⁶⁶ Statistics of agriculture in Ukraine during the war and after its end: what, how, where are we moving? // Kyiv School of Economics. 38 p. URL: https://kse.ua/wp-content/uploads/2024/03/Presentation_Statistics.pdf

Отже, аналіз наявних джерел дає змогу оцінити ключові тенденції, такі як посилення військової активності, розширення присутності міжнародних безпекових структур, загрози гібридного характеру та енергетичні виклики.

1.3. Теоретико-методологічні основи дослідження

Під час підготовки роботи автор здійснив всебічний аналіз основних концепцій і наукових категорій міжнародно-політичної науки, які слугували теоретичним підґрунтям для дослідження безпекового аспекту середовища Чорноморського басейну.

Зокрема, ключовими науковими категоріями, до яких апелював автор, стали «зовнішня політика держави» та «зовнішньополітичний курс», що дозволило розглянути регіональну безпекову динаміку через призму державних стратегій та міжнародного співробітництва.

Концептуальну основу дослідження становили теорії «м'якої сили» та «жорсткої сили», які були розглянуті як у контексті міжнародних відносин загалом, так і з урахуванням специфіки безпекового середовища Чорноморського басейну. Особлива увага була приділена аналізу застосування цих концепцій у військово-політичній та економічній сферах, зокрема в питаннях стратегічного балансування, геополітичного суперництва та енергетичної безпеки регіону.

Таким чином, поєднання теоретичних підходів та емпіричних даних дозволило комплексно оцінити особливості ЗМІ міжнародного безпекового середовища Чорноморського басейну та його вплив на регіональну і глобальну стабільність.

Відтак поняття «зовнішня політика» є предметом активних наукових дискусій, і його визначення варіюється залежно від підходу дослідників. Однак загальноприйнятим є твердження, що зовнішня політика відображає стратегію та дії держави у відносинах з іншими країнами та іншими міжнародними акторами.

Одне з найвідоміших визначень належить Дж. Модельські, який розглядає зовнішню політику як «систему діяльності, яку розвинули громади для впливу на поведінку інших держав та адаптації власних дій до міжнародного середовища». На його думку, ключовим завданням зовнішньої політики є формування механізмів, що дозволяють державам змінювати свою стратегію та ефективно впливати на рішення інших країн. Вчений особливу увагу приділяє аспекту змін у міжнародній поведінці держав, розглядаючи їх як першочергову мету зовнішньополітичної діяльності. Водночас слід зауважити, що зовнішня політика включає не лише зміни, а й підтримку стабільності, продовження обраного курсу та закріплення стратегічних досягнень держави в міжнародному середовищі⁶⁷.

Відповідно до дефініції Н. Маккіавелі зовнішня політика це сфера діяльності держави, що підпорядковується виключно національним інтересам і визначається власними ресурсами, можливостями та балансом сил на міжнародній арені⁶⁸. Незважаючи на критику його ідей за нібито політичну безпринципність, його підходи стали фундаментальними для формування раціонального та наукового підходу до аналізу політичних відносин, а його концепції продовжують впливати на сучасне розуміння зовнішньої політики, зокрема в контексті реалістичної школи.

Передусім необхідно зосередити увагу на концептуальних засадах зовнішньої політики держави. У контексті міжнародної взаємодії концепція виконує важливу репрезентативну функцію, оскільки визначає позицію держави, відображає її бачення сучасних реалій та оцінку міжнародної системи. Вона також окреслює межі реалізації національних інтересів, формуючи стратегічні підходи до зовнішньополітичної діяльності та взаємин

⁶⁷ Bojang A.S. The Study of Foreign Policy in International Relations // Journal of Political Sciences & Public Affairs. 2018. Vol 6. Issue 4. P. 5. URL: https://www.researchgate.net/publication/330476527_The_Study_of_Foreign_Policy_in_International_Relations

⁶⁸ Мазур О.Г. Методологія дослідження зовнішньої політики держав // Політологічні записки. 2014. №2(10) С.101. URL: https://library.snu.edu.ua/z/data/s_8_maya_2015/politologichni_zapiski_10_2014.pdf

із зовнішніми акторами. Зокрема, у держав Чорноморського регіону вибудована своя зовнішня політика, яка сфокусована на реалізації для реалізації власних національних інтересів.

Дана концептуальна основа зовнішньої політики держав Чорноморського басейну стає основою формування та реалізації зовнішньополітичного курсу та зовнішньополітичної стратегії держави. У цьому контексті важливо виділити теоретичну базу формування та інструменти реалізації зовнішньополітичної стратегії держави в міжнародних відносинах загалом.

За Лінкольном, «зовнішньополітичний курс» – це сукупність відносин із зовнішнім середовищем, що формується в результаті процесу, у якому держава трансформує свої загальновизнані цілі та інтереси у конкретні напрями дій для їх досягнення і забезпечення своїх інтересів. Відповідно до Гібсона, «зовнішньополітична стратегія держави» — це всебічний план, що спирається на знання та досвід урядової діяльності в глобальному контексті. Вона націлена на просування і захист національних інтересів, що потребує свідомого сприйняття сутності цих інтересів.

Зовнішнє середовище, зокрема зовнішні загрози, справляє безпосередній вплив на реалізацію зовнішньополітичного курсу держави, визначаючи її позиціонування як у регіональному, так і в глобальному вимірі міжнародної системи⁶⁹.

Оборона держави та захист її національних інтересів, гарантування безпеки від зовнішніх загроз, а також втілення зовнішньополітичної стратегії можуть здійснюватися за допомогою двох ключових інструментів – військових методів і дипломатії. Аналіз зовнішньополітичної стратегії держави доцільно здійснювати з урахуванням таких концептів як «жорстка сила» та «м'яка сила». Важливо зазначити, що в контексті Чорноморського

⁶⁹ Gvalia G., Siroky D., Lebanidze B. Thinking Outside the Bloc: Explaining the Foreign Policies of Small States // Security Studies. 2013. Vol. 22. P. 104. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/09636412.2013.757463>

регіону активно застосовуються обидва ці підходи. Зокрема, конфліктні протидії в Чорному морі можуть бути охарактеризовані як «жорстка сила», тоді як економічна співпраця з країнами регіону, а також розвиток соціально-гуманітарних зв'язків у двосторонніх та багатосторонніх відносинах – як «м'яка сила». Розглянемо теоретичне обґрунтування цих концептів.

«Жорстка сила» — це одна з найдавніших форм владарювання, що полягає в здатності досягати своїх цілей через застосування примусу або загрози його застосування.

«М'яка сила» базується на можливості впливати на вподобання інших без застосування примусу чи насильства та реалізується через нематеріальні ресурси, такі як привабливість культури, політичні цінності, інституційні структури та політика, які сприймаються як законні або морально обґрунтовані.

За визначенням Дж. Ная, «м'яка сила» країни переважно базується на трьох основних ресурсах: її культурі, політичних цінностях та зовнішній політиці (яка сприймається як законна та морально авторитетна):

— Культура — це сукупність практик і традицій, що створюють значення для суспільства, і вона виявляється в численних формах.

— Політика уряду як всередині країни, так і на міжнародній арені, є важливим джерелом «м'якої сили». Зовнішня політика особливо впливає на цей аспект, оскільки саме урядові дії можуть як зміцнити, так і ослабити «м'яку силу» держави.

— Внутрішня або зовнішня політика, яка виглядає лицемірною або не зважає на думки інших, або якщо вона обмежується вузьким підходом до національних інтересів, здатна значно підірвати «м'яку силу» держави⁷⁰.

Як підкреслює український науковець М. Г. Капітоненко, концепт «м'якої сили» та її реалізація стикаються з низкою проблемних аспектів, які

⁷⁰ Цюрупа Н. Поняття «м'якої сили» держави а особливості її застосування в сучасній світовій політиці. // Наукові записки. 2007. №36. С. 48-51. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/tsiurupa_poniattia.pdf

проявляються не лише в поширенні культурних цінностей, а саме через масову культуру. Окрім цього, важливим є взаємозв'язок внутрішньої та зовнішньої політики держави, що виявляється у «нав'язуванні» конкретних стандартів⁷¹.

Ідея «м'якої сили» полягає в тому, що об'єкт не підкоряється через страх, а через переконання в правоті суб'єкта та визнання його підходів як легітимних або кращих за альтернативні. Вона ґрунтується на здатності формувати бажання і впливати на поведінку інших через культуру, політичні цінності та моральний авторитет, а не примус чи загрози. Однак застосування цієї стратегії в умовах різноманіття політичних і духовних цінностей може бути складним. У випадку Чорноморського регіону, де сусідять країни з різними історичними та культурними традиціями, інтеграція «м'якої сили» в зовнішньополітичну стратегію вимагає врахування цих відмінностей.

Країни Чорноморського регіону використовують «м'яку силу» в основному через культурні ініціативи, дипломатичні зв'язки, економічну співпрацю та підтримку стабільності в регіоні. Однак у разі необхідності вони також вдаються до «жорсткої сили», використовуючи військовий потенціал і економічний тиск для досягнення поставлених цілей.

Для держав цього регіону важливим елементом реалізації «м'якої сили» є формування концепцій співпраці, які сприяють об'єднанню через спільні інтереси, без нав'язування конкретних стандартів чи моделей. Наприклад, ідея «спільноти єдиної долі» серед держав Чорноморського басейну спрямована на зміцнення взаємної довіри та взаємозалежності, що дозволяє активно використовувати дипломатію та економічну співпрацю, щоб зберігати стабільність та розвиток у регіоні. Цей підхід дозволяє мінімізувати ризик конфліктів і сприяє більш гнучкому управлінню регіональними викликами через мирні засоби.

Чорноморський регіон завжди відігравав ключову роль у забезпеченні безпеки Східної Європи та Балкан завдяки своєму стратегічному положенню,

⁷¹ Капітоненко М. Г. «М'яка сила» у сучасній світовій політиці: теоретичні аспекти // Актуальні проблеми міжнародних відносин. 2010. Випуск 94 (Частина II). С. 24-25.

а також через політичні, економічні й військові інтереси країн-сусідів. Сучасна система безпеки в цьому регіоні зазнала істотних змін під впливом російсько-української війни, яка серйозно позначилася на регіональному та глобальному балансі сил. Так, у Чорноморському регіоні до комплексу безпеки входять Україна, Росія, Туреччина, Грузія, Болгарія, Румунія та, опосередковано, країни Західної Європи та США через їхні інтереси у стабільності регіону. Взаємодія цих країн визначається як історичною ворожістю, так і сучасними політичними й економічними зв'язками, що спричиняє ускладнені моделі співпраці та конкуренції.

Б. Бузан, розробник теорії регіональних комплексів безпеки, відзначав, що регіони з домінантною країною, такою як Росія, часто переживають значну напруженість через прагнення цієї країни до домінування та впливу на сусідів. До 2014 року безпекова ситуація в Чорноморському регіоні характеризувалася балансом сил, у якому Росія претендувала на лідерство, але була обмежена інтересами НАТО та його союзників у регіоні. Туреччина як член НАТО займала стратегічне положення, контролюючи прохід через Босфор і Дарданелли, що є критично важливим для Чорноморського флоту Росії. Водночас Болгарія та Румунія, члени ЄС і НАТО, зміцнювали свої зв'язки з Європейським Союзом і Альянсом, що дозволяло збалансувати вплив Росії⁷².

Анексія Криму в 2014 році стала першою значною подією, яка радикально змінила баланс сил у регіоні. Росія отримала контроль над півостровом, розширивши свою військову присутність у Чорному морі, що посилило її здатність впливати на сусідні держави, зокрема Україну та Грузію, які прагнуть зблизитися з НАТО і ЄС. Відтак захоплення Криму відкрило Росії можливість розгорнути значні військово-морські ресурси, збільшуючи загрозу для країн Чорноморського регіону та НАТО.

Повномасштабне вторгнення 2022 року розпочало новий етап змін у Чорноморському регіональному комплексі безпеки. Війна загострила

⁷² Buzan B. Asia: A geopolitical reconfiguration // Institut Francais des Relations Internationales. URL: <https://www.ifri.org/sites/default/files/atoms/files/barrybuzanengpe22012.pdf>

напруженість і перетворила Чорноморський регіон на арену глобального протистояння між Росією та Заходом. Ці зміни включають такі ключові аспекти як зростання ролі НАТО в Чорному морі, мілітаризація Криму, поглиблення зв'язків між Україною і Заходом, розширення енергетичних конфліктів та посилення стратегічної значущості Туреччини.

Тому, Чорноморська регіональна система безпеки поступово трансформується з урахуванням «турецького» фактору зважаючи на такі складові: 1) вплив відносин Туреччина-Україна-Росія з урахуванням російсько-української війни (врахування турецької військової допомоги Україні та посередницьких зусиль у зерновій ініціативі), 2) регіональної багатосторонньої взаємодії Чорноморських держав в сфері морської безпеки, військової безпеки (контroversійність відносин Туреччини з ЄС та діяльність ОЧЕС); 3) питання мілітаризації Чорноморського басейну як прояв впливу (взаємопроникнення відповідно до теорії регіональних комплексів Б. Бузана) позарегіональних акторів на регіональне безпекове середовище – НАТО і США та відповідно їх взаємодії з Туреччиною.

Під час написання роботи автор застосував методологію дослідження у міжнародних відносинах, яка представляє собою систему принципів та методів для аналізу певних явищ, процесів і тенденцій у міжнародних відносинах. Методологія являє собою сукупність принципів і теоретичних основ, які лежать в основі дослідження. У свою чергу, метод виступає як інструмент дослідження і дає змогу розкрити проблематику через відповідні структурні елементи.

У рамках цього дослідження були застосовані такі принципи, як-от: об'єктивність, системність і термінологічний принцип. Відповідним чином автор під час написання роботи керувався комплексним, системним, інституційним й аксіологічним підходами до аналізу.

Принцип об'єктивності передбачає максимально безсторонній підхід до розгляду проблеми, з мінімізацією суб'єктивізму — впливу особистої думки автора та його схильності чи упередженості щодо об'єкта дослідження.

Широка джерельна база, що включає документи та новинні стрічки, які відображають динамічні зміни в регіоні Чорноморського басейну та політиці держав цього регіону, дозволила більш об'єктивно підійти до аналізу проблеми, існуючих загроз та потенційних небезпек у досліджуваному регіоні.

Термінологічний підхід передбачає аналіз ключових термінів і понять, що використовуються в межах дослідження. У цьому контексті було окреслено теоретичні основи таких категорій, як «зовнішня політика», «зовнішньополітичний курс», «регіон», «м'яка сила» та «жорстка сила». Визначення цих понять дало змогу глибше дослідити засади, рівні реалізації, а також практичні інструменти та механізми зовнішньополітичної стратегії провідних держав Чорноморського регіону в умовах їхньої взаємодії.

Системний принцип дає змогу розглядати кожне явище та об'єкт дослідження як самостійну систему з власною структурою та механізмом функціонування.

За словами Коппель О. А., принцип системності у міжнародних відносинах дає змогу вивчати сучасні міжнародні системи як цілісний процес, що має свою історію та динаміку розвитку, при цьому не ізолюючи зовнішньополітичну діяльність окремих держав одна від одної. Це дозволяє вивчати міжнародні відносини в їх взаємозв'язку, враховуючи вплив кожної держави на загальний розвиток і стабільність системи⁷³.

Відповідно в рамках дослідження автором було розглянуто регіон Чорноморського басейну як складову частину глобальної міжнародної системи взаємодії між акторами міжнародних відносин. Тож зовнішньополітичні стратегії країн Чорноморського басейну, зокрема Туреччини, України та Росії були проаналізовані в контексті їх динаміки та впливу на взаємодію не лише в межах регіону, а й на глобальному рівні.

Комплексний підхід забезпечив детальне вивчення відносин вище зазначених держав з глобальними лідерами Заходу, таким як США, показав їх

⁷³ Коппель О., Пархомчук О. Виникнення системності в міжнародних відносинах // Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії. 2017. Вип. 15. С. 189.

взаємозалежність як цільний комплекс поглядів дослідників, що автор висвітлив у роботі.

Натомість визначити систему безпеки Чорноморського регіону як складний комплекс, що формується під впливом різних національних інтересів, які визначають політичну, економічну та військову взаємодію держав у цьому регіоні, а також стратегій інших глобальних гравців, було розглянуто за допомогою теорії регіональних комплексів безпеки Б. Бузана.

Інституційний підхід дозволив проаналізувати взаємодію в міжнародних відносинах через призму створення механізмів соціального упорядкування та регулювання соціально-економічних процесів. Отже, інституційний підхід дозволив дослідити механізм формування зовнішньополітичної стратегії та ухвалення рішень у країнах Чорноморського регіону, таких як Україна, Туреччина, Росія, Румунія, Болгарія, Грузія та інші.

У цьому контексті важливу роль відіграють лідери цих держав і їхнє вплив на державотворчі процеси, а також реалізація таких концепцій, як економічна співпраця, безпека та політичні ініціативи, що впливають на регіональну стабільність.

Зокрема, одним з проявів інституційного підходу є дослідження механізмів взаємодії між державами Чорноморського регіону та міжнародними організаціями, такими як Організація Чорноморського економічного співробітництва (ОЧЕС), а також двосторонні формати співпраці, зокрема на рівні самітів і форумів, де обговорюються питання безпеки, економіки та розвитку.

Аксіологічний (ціннісно орієнтований) підхід був одним з основних у цьому дослідженні, оскільки аксіологія вивчає природу та значення цінностей, що визначають орієнтири та принципи людської діяльності і поведінки. Цінності є тим, що не існує в ізоляції, вони набувають важливості та впливу в

процесі їх застосування. Тільки коли до них звертаються, вони стають визначальними і впливають на напрямок процесів і рішень⁷⁴.

Можна стверджувати, що зовнішньополітична стратегія країн Чорноморського регіону базується на ціннісних орієнтирах, що визначаються аксіологічним підходом, адже концепція забезпечення стабільності і розвитку в Чорноморському басейні передбачає інтеграцію держав регіону до спільних безпекових і економічних ініціатив. Основною метою є створення умов для мирного співіснування та процвітання, а також активна співпраця у сфері безпеки, що дозволяє забезпечити стабільність в регіоні. Водночас важливим є розвиток спільних стратегій для вирішення актуальних проблем, таких як конфлікти, енергетична безпека та захист морських шляхів.

Системний підхід до аналізу міжнародних відносин у Чорноморському регіоні дозволяє оцінити відносини як організовану і взаємопов'язану систему, де переходи від спорадичних до регулярних, постійних взаємодій між державами створюють нові статичні взаємозв'язки та взаємозалежності. У цьому контексті зміни в політиці або поведінці одного чи кількох акторів можуть значно вплинути на всю систему взаємин між країнами регіону, що підтверджує важливість забезпечення стабільності і збереження балансу в Чорноморському басейні⁷⁵.

Отже, системний підхід став одним із ключових у дослідженні зовнішньополітичної стратегії держав Чорноморського регіону. По-перше, було виявлено системність взаємин, що розвиваються на кількох рівнях у

⁷⁴ Мельничук І. М. Філософсько-методологічний аналіз аксіологічного підходу в системі вищої освіти // Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. 2012. № 3. URL:

https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwit8I2U1YHtAhUC2SoKHRDKAeIQFjABegQIBhAC&url=http%3A%2F%2Ffirbis-nbu.gov.ua%2Fcgi-bin%2Ffirbis_nbu%2Fcgiirbis_64.exe%3FC21COM%3D2%26I21DBN%3DUJRN%26P21DBN%3DUJRN%26IMAGE_FILE_DOWNLOAD%3D1%26Image_file_name%3DPDF%2FVnads_2012_3_18.pdf&usg=AOvVaw27wPoIt_gc7oyec-YIauRv

⁷⁵ Коппель О., Пархомчук О. Виникнення системності в міжнародних відносинах // Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії. 2017. Вип. 15. С. 184-191.

межах регіональної підсистеми міжнародних відносин. Зокрема, взаємодія між окремими країнами регіону на двосторонньому рівні та багатостороння співпраця на інституційному рівні, зокрема в рамках ОЧЕС. Особливу увагу було приділено структурі взаємодії в Чорноморському регіоні, зокрема впливу зовнішньої політики держав Чорноморського басейну, що особливо актуально в контексті питання безпеки, таких як морські спори в Чорному морі. Тут можна використовувати підхід теорії регіональних комплексів безпеки, щоб оцінити взаємозалежність країн регіону та розглядати їх як окремий підкомплекс безпеки.

З іншого боку, взаємодія на регіональному рівні між державами Чорноморського регіону була проаналізована як система співпраці на економічному та соціально-гуманітарному рівнях, що виразилось у спільних ініціативах, таких як співпраця в рамках ОЧЕС або формати, подібні до «Чорноморської ініціативи». Взаємозалежність між регіональним і глобальним рівнями міжнародних відносин також була проаналізована через призму конкуренції в Чорноморському басейні, зокрема суперництва між Росією, США та країнами ЄС, що проявилось в таких питаннях, як безпека морських шляхів, енергетична політика, а також надання допомоги в подоланні гуманітарних криз.

Під час дослідження було застосовано метод періодизації для виділення окремих етапів розвитку безпекових процесів у Чорноморському регіоні, що дозволило простежити їх еволюцію. Було також визначено, що взаємодія між державами Чорноморського басейну має чітко окреслені етапи розвитку, які стали основою для сучасної співпраці між країнами цього регіону, зокрема в рамках ініціатив і форматів, таких як Чорноморська економічна співпраця та інші багатосторонні платформи.

Метод геополітичного аналізу дав змогу оцінити стратегічне значення Чорноморського регіону для ключових акторів, таких як Туреччина, Росія та США. Важливою складовою цього аналізу була не тільки географічна близькість, але й маневреність регіону для різних держав у досягненні своїх

політичних та економічних цілей. Чорне море є важливим геополітичним та геоekonomічним простором, адже через нього проходять ключові транзитні та торговельні маршрути.

Метод узагальнення допоміг обґрунтувати загальну безпекову ситуацію в Чорноморському регіоні, вплив на неї економічної та військової взаємодії держав регіону, а також виявити спільні підходи до врегулювання безпекових питань серед країн Чорноморського басейну. Також метод узагальнення дозволив проаналізувати роль великих акторів, таких як США, Туреччина та Росія, у формуванні регіональних стратегій та безпекових ініціатив, а також узагальнити підходи до зовнішньополітичних стратегій цих держав у регіоні.

Отже, автор використав у роботі такі категорії як «зовнішня політика», «зовнішньополітична стратегія» та основні складові цих термінів, а також надав теоретичне обґрунтування поняттю «регіон» та «регіональна безпека» в контексті дослідження питання Чорноморського регіону. Таким чином, у процесі проведеного дослідження автором було детально проаналізовано принципи, підходи та методи, що використовуються в науковому пізнанні та міжнародно-політичній науці для вивчення зовнішньої політики держав, зокрема в контексті Чорноморського регіону.

РОЗДІЛ 2

МІЛІТАРНИЙ ВИМІР ТРАНСФОРМАЦІЇ ЧОРНОМОРСЬКОЇ РЕГІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

2.1. Геополітичне та військово-стратегічне значення Чорноморського басейну у міжнародних відносинах

З перших років існування людства Чорноморський регіон знаходився на перехресті різних цивілізацій. З геополітичної точки зору, регіон став свідком перетину інтересів великих європейських і азіатських імперій, які прагнуть домінувати на морських шляхах, і їх амбіцій контролювати цей стратегічно важливий вузол. До початку 18 століття Російська і Османська імперії розширилися географічно настільки, що почали вели боротьбу за панування в Чорноморському регіоні і за контроль над протоками Босфор і Дарданелли, які відкривають прямий доступ в Егейське і Середземне моря. Однак розпад обох імперій в 1917 і 1922 роках не поклав повного кінця протистоянню Росії і Туреччини в Чорному морі.

Важливе геополітичне та військово-стратегічне значення досліджуваного регіону визначають протоки, оскільки вони створюють єдину систему морських шляхів. Так, Чорноморські протоки являють собою шлях з Чорного в Середземне море, що складається з Мармурового моря, а також проток Босфор і Дарданелли¹.

Вивчаючи геополітичне та військово-стратегічне значення Чорноморського басейну у міжнародних відносинах, варто розглядати його історичні та правові аспекти. 20 липня 1936 року в місті Монтре Великобританія, Франція, Югославія, Індія, Японія, Румунія, Туреччина і СРСР уклали між собою конвенцію, метою якої було регулювання проходу

¹ Erum R. The Black sea & Turkish straits after 2023: the end of lausanne & prospects for turkey's future as regional power. P. 17. URL: <http://www.pjia.com.pk/index.php/pjia/article/view/228/164>

через протоки, а також встановлення безпеки Туреччини та інших Чорноморських держав.

Крім цього, метою Конвенції 1936 року був перегляд режиму чорноморських протоках, встановленим Лозаннським мирним договором 1923 року. Таким чином, після розпаду Османської імперії були встановлені і юридично закріплені сучасні кордони Туреччини².

Основні положення, закріплені в Конвенції Монтре 1936 року є такими:

1. У мирний і у воєнний час, коли Туреччина не є виючої стороною, торгові судна користуються правом вільного проходу і плавання в будь-який час доби, незалежно від прапора і вантажу;

2. У воєнний час, коли Туреччина є виючої стороною, торгові судна, що не відносяться до країни, що знаходяться у війні з Туреччиною, можуть користуватися правом свободи проходу і плавання, з умовою того, що не надають підтримку противнику. У разі якщо Туреччина буде вважати, що знаходиться під загрозою безпосередньої військової небезпеки, прохід суден може тривати, однак, судна повинні входити в протоки вдень і прохід повинен буде відбуватися по шляху, зазначеному в кожному окремому випадку турецькою владою.

3. Для проходу військових кораблів у протоках необхідне дипломатичне повідомлення турецького уряду. Звичайний термін попереднього повідомлення становить вісім днів, а для не прибережних держав Чорного моря — п'ятнадцять днів. У попередньому повідомленні повинні бути вказані пункт призначення, назва, тип і кількість суден, а також дати проходження в первісному напрямку і повернення. Будь-яка зміна дати повинна бути предметом повідомлення за три дні.

4. Проліт військових літаків в зоні проток заборонений.

² Мажар. Л. С. Чорноморські протоки Босфор і Дарданелли: міжнародні морські спори з приводу їх використання. // Актуальні проблеми міжнародних відносин. 2011. № 101 (1). С. 157. URL: http://www.iir.edu.ua/uploads/files/%D0%90%D0%9F%D0%9C%D0%92%20101_1.pdf#page=157

5. Туреччина отримує право негайно ремілітаризувати протоки.

6. Конвенція укладається на термін у 20 років. У подальшому Конвенція буде автоматично продовжуватися на чергові п'ять років, якщо один з підписантів не зажадає її розірвання.

7. Будь-яке судно, яке входить в протоки з Егейського або з Чорного моря, має зупинятися біля санітарної станції при вході в протоки, щоб піддатися санітарному огляду в рамках міжнародних санітарних правил.³

Так само варто відзначити, що Туреччина не має право забороняти прохід кораблів, але вона може встановлювати порядок і час їх проходу. Виходячи з основних положень Конвенції, можна зробити висновок, що Туреччина має стійкий вплив національного законодавства в регулюванні режиму проходу через протоки⁴.

Починаючи з травня 1982 року, Туреччина в односторонньому порядку поширила дію свого внутрішнього законодавства – Регламенту порту Стамбул – на частину протоки Босфор, запровадивши певні обмеження щодо проходу суден. Ці заходи носили переважно технічний характер та були спрямовані на забезпечення безпеки судноплавства з огляду на екологічні чинники, тому на той момент не викликали заперечень з боку чорноморських держав. Однак згодом Туреччина продовжила практику одностороннього застосування національного законодавства до режиму проток, фактично змінюючи встановлений міжнародними конвенціями правовий режим. З 1 липня 1994 року Туреччина ввела в дію новий Регламент, який вже охоплював усі чорноморські протоки – Босфор, Дарданелли та Мармурове море. Цей документ переважно дублював положення Регламенту порту Стамбул датованого 1982 роком, зокрема встановлював обов'язок усіх суден дотримуватись міжнародних норм, проголошених або таких, що будуть

³ 1936 Convention regarding the regime of the straits. 1936. // National University of Singapore. URL: <https://cil.nus.edu.sg/wp-content/uploads/2019/02/1936-Convention-Regarding-the-Regime-of-the-Straits-1.pdf>

⁴ Білорус І.О. Сучасне міжнародне морське право і морське право України. Київ: Українська академія зовнішньої торгівлі. 2003. С. 77.

проголошені адміністрацією стамбульського порту чи іншими компетентними органами відповідно до турецького законодавства. Такі дії викликали занепокоєння серед інших учасників міжнародного морського права, що зумовило ухвалення у листопаді 1994 року нових правил Міжнародною морською організацією (ІМО), розроблених Комітетом з безпеки на морі.

Попри згоду Туреччини з рекомендаціями Міжнародної морської організації (ІМО) щодо невимогового, консультативного характеру приписів стосовно лоцманського супроводу суден, вона фактично продовжувала дотримуватися власних національних правил. У травні 1999 року, за ініціативою Туреччини, Комітет з безпеки на морі розглянув питання про зміну правового режиму чорноморських проток. Ця пропозиція викликала заперечення з боку низки держав, зокрема Російської Федерації. Проте турецька ініціатива була підтримана, зокрема Сполученими Штатами Америки, й у підсумку ухвалена, хоча в офіційному протоколі було зафіксовано окрему позицію Росії.

У листопаді того ж року, під час 21-ї сесії Асамблеї ІМО, відповідне положення вже закріпили як факт. Нові правила, ухвалені на цій сесії, суттєво вплинули на інтереси всіх держав чорноморського регіону, включаючи Україну, адже надали Туреччині можливість встановлювати власні умови проходу суден під іноземними прапорами через чорноморські протоки, зокрема визначати тарифи та інші вимоги⁵.

Попри той факт, що Конвенція Монтре 1936 року юридично закріпила статус Босфору і Дарданелл, надавши повний контроль над ними новоствореній турецькій державі, обмеживши прохід військово-морських суден країн, що не є країнами Чорного моря, і захистивши свободу судноплавства цивільних суден, міжнародні суперечки з цього морського району не припинялися.

⁵ Білорус І.О. Сучасне міжнародне морське право і морське право України. Київ: Українська академія зовнішньої торгівлі, 2003. С. 88.

«Холодна війна» поставила Туреччину і Радянський Союз, в протиборчі табори, тим самим проектуючи біполярну конфронтацію на цей регіон. Туреччина вступила в Організацію Північноатлантичного договору (НАТО) в 1952 році, в той час як Радянському Союзу вдалося отримати контроль над більшою частиною прибережної зони Чорного моря завдяки включенню Грузії, України та Молдови до складу СРСР.

У той же час, однак, загальна логіка відносної стратегічної стабільності, породжена ядерним паритетом обох наддержав, досягнутим в 1960-х роках, знайшла позитивний відгук і в Чорноморському регіоні. Закінчення біполярного протистояння породило кілька взаємовиключних тенденцій в цьому регіоні. Спочатку, в 1990-х роках, і Росія, і Туреччина сподівалися перетворити раніше існуючу конфронтацію в більш тісні відносини співпраці⁶.

Програма НАТО «Партнерство заради миру» 1994 року⁷, спрямована на зміцнення зв'язків у галузі співробітництва в галузі безпеки з пострадянськими державами, і колишні європейські члени комуністичного блоку, здавалося, змогли модифікувати старі моделі військово-стратегічного суперництва в Чорноморському регіоні⁸.

У 2004 році Болгарія і Румунія вступили в НАТО, а в 2007 році стали членами Європейського Союзу. На багатосторонній основі в 2004 році ЄС ініціював свою європейську політику сусідства, включивши в неї, серед іншого, такі пострадянські держави, як Вірменія, Азербайджан, Білорусь, Грузія, Молдова та Україна. Ці шість країн також стали частиною програми ЄС «Східне партнерство» в 2008 році. Грузинська війна 2008 року і політична криза 2014 року на Україні, за яким пішов референдум в Криму, змінили картину того, як пострадянські держави дрейфують у бік впливу ЄС і НАТО і

⁶ Koutroumpis J. Russia and Turkey: An Ambiguous Energy Partnership. // Journal of Liberal Arts and Humanities. 2019. P.45. URL: <https://jlahnet.com/wp-content/uploads/2020/05/5.pdf>

⁷ Партнерство заради миру. Рамковий документ. // LIGA360. 1994. 10 січня. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU94354>

⁸ Папян Т. М. Туреччина на Чорноморські протоки. // Актуальні проблеми міжнародних відносин. Випуск 93 (Частина II). 2010. С.256-262. URL: <http://journals.iir.kiev.ua/index.php/apmv/article/viewFile/684/642>

віддаляються від Російської Федерації. Для Туреччини ці події означали посилення російської присутності в Чорноморському регіоні. Важливим наслідком цієї самовпевненості стало серйозне нарощування російської військової потужності в Чорному морі після української кризи⁹.

Так, до 2014 року Військово-морські сили НАТО, включаючи військовий потенціал Туреччини, значно перевершували можливості Чорноморського флоту Росії. У той час як Туреччина, член НАТО, володіла 44 надводними кораблями і 13 підводними човнами в цьому районі, можливості Росії включали 26 надводних кораблів, 26 підводних човнів, 22 літаки і 37 вертольотів. До кінця 2015 року РФ вже мала в своєму розпорядженні 41 надводний корабель і 9 підводних човнів зі штаб-квартирою в Чорному морі. Події 2008-2014 років у ширшому розумінні Чорноморського регіону повернули його на військово-стратегічну карту відносин Росія-Туреччина і Росія-НАТО. Однак інтерес Росії і Туреччини у Чорному морі не носив чисто військового і геополітичного характеру. Введені проти Росії санкції після 2014 року, і загострення відносин Росії з Україною змусили першу звернутися до Туреччини в пошуках більш широкої міжнародної підтримки та альтернативних маршрутів транзиту російської нафти і газу в Європу в обхід України, що додало політико-економічний вимір російсько-турецької взаємодії в досліджуваному регіоні¹⁰.

Чорноморський регіон становить собою специфічний географічний простір, що відзначається стратегічним розташуванням на перетині Європи, Центральної Азії та Близького Сходу, а також значним природним ресурсним

⁹ Dremluiga R. The development of the Black sea straits regulation of international navigation. // Asian Social Science. №11(12). 2015. P.269. URL: <https://www.ccsenet.org/journal/index.php/ass/article/view/48401>

¹⁰ Гайдабурс Т. М. Правовий статус та режим чорноморських проток: дис. на здобуття наук. степеня канд.юр.наук: 12.00.11 / КНУ ім. Тараса Шевченка. Київ, С 84. URL: <https://ir.library.knu.ua/entities/publication/f97b6ff3-7723-4d1c-a485-325956d8bbd6>

потенціалом. Як влучно зауважив Я. Герман, це «море з особливою, неповторною самобутністю»¹¹.

На думку українського дослідника М. Капітоненка, вигідне геополітичне розташування та ресурсна насиченість Чорноморського регіону відкривають перед ним перспективу перетворитися на один із ключових центрів Євразії, здатний виконувати роль як постачальника, так і транзитера енергетичних ресурсів. Водночас регіон вирізняється значною кількістю заморожених конфліктів, серйозними екологічними викликами, а також загрозами, пов'язаними з неналежним контролем на державних кордонах, що сприяє нелегальній міграції та поширенню організованої злочинності. Аналіз подібних чинників є важливою умовою для розуміння ситуації в регіоні та розробки ефективних механізмів її стабілізації. Крім того, в Чорноморському просторі простежується дисбаланс у двосторонніх відносинах, що значною мірою зумовлений присутністю Російської Федерації як найвпливовішого гравця. Саме через її військово-політичну перевагу над іншими державами регіону постає необхідність у формуванні дієвих стратегій стримування її гегемоністичних амбіцій»¹².

Варто також відзначити наявну в регіоні диспропорцію інтересів, що проявляється у постійних взаємних претензіях між державами, зокрема щодо територіальних питань. Часте коригування зовнішньополітичних пріоритетів та ролей, поява нових центрів впливу, а також висока залежність регіону від зовнішніх факторів спричиняють нестабільність правил взаємодії. Це, у свою чергу, призводить до відсутності довгострокової стратегічної визначеності та посилює негативний ефект так званої «дилеми безпеки», що впливає на всі двосторонні відносини між країнами Чорноморського регіону¹³.

¹¹ Black Sea Synergy: Approaches for a deeper cooperation. // Konrad Adenauer Foundation Ukraine. 2007. URL: http://www.kas.de/wf/doc/kas_12344-544-2-30.pdf

¹² Капітоненко М. Г. «М'яка сила» у сучасній світовій політиці: теоретичні аспекти // Актуальні проблеми міжнародних відносин. 2010. Випуск 94 (Частина II). С. 24-25.

¹³ Перспективи європейської інтеграції Чорноморського регіону після приєднання до ЄС Румунії та Болгарії. 2024. 20 березня. URL: <http://old.niss.gov.ua/monitor/February/7.htm>.

Сучасна ситуація в Чорноморському регіоні трансформувала його з простору геополітичної єдності на своєрідний «вузол» протиріч та конкуруючих інтересів. У регіоні спостерігається зростання змагання за домінування, зумовлене відсутністю чітко визначеного лідера, здатного ініціювати та очолити інтеграційні процеси. Безпекові тенденції, що формуються в Чорноморському просторі, тісно пов'язані з ширшими європейськими процесами та взаємно впливають одне на одного. Це підтверджує загальне усвідомлення того, що Чорноморський регіон є невід'ємною частиною загальноєвропейської системи безпеки.

Оскільки регіон перебуває у стані постійної трансформації, довгострокове прогнозування його розвитку є складним. Проте, для окреслення хоча б загального напрямку еволюції внутрішньорегіональних процесів, необхідно мати чітке уявлення про ключових суб'єктів. Кожна держава Чорноморського басейну має власні інтереси й прагнення, реалізація яких потребує послідовної регіональної, безпекової та економічної політики.

У географічному сенсі до прибережних держав регіону належать шість країн: Україна, Грузія, Болгарія, Румунія, Туреччина та Росія. У ширшому геополітичному контексті до Чорноморського регіону також відносять Азербайджан, Вірменію та Молдову. Водночас серед держав та акторів, залучених до регіональних процесів, можна виокремити певну ієрархію. До першої групи належать глобальні гравці – США, Російська Федерація та Європейський Союз. Другу становлять регіональні центри сили – Туреччина, Румунія та Україна, які поступаються провідним державам за сукупністю впливу. До третьої категорії входять інші країни регіону, а також міжнародні організації. Ключовими елементами геополітичної конфігурації Чорноморського простору залишаються Росія та Туреччина, чия взаємодія визначається національними зовнішньополітичними пріоритетами¹⁴.

¹⁴ Шергін С. Чорноморський регіон: конфронтація чи діалог ? // Зовнішні справи. №5. 2014. С. 14. URL: <https://elibrary.ivinas.gov.ua/3003/>

Окрім територіальних, геополітичних і гео економічних чинників, Чорноморський регіон має також цивілізаційний вимір, що зумовлений спільністю історико-культурних особливостей держав, які формують так званий «Великий Чорноморський регіон». Серед ключових акторів у цьому просторі (Росія, Туреччина, США, НАТО та Європейський Союз) лише Сполучені Штати можуть розглядатися як зовнішній учасник. Інші держави, такі як Україна, Болгарія та Румунія, хоч і поступаються впливом провідним гравцям, все ж мають перспективний потенціал, що дозволяє їм відігравати помітну роль у регіональному розвитку.

Чорноморський регіон також становить інтерес для країн Центральної та Східної Європи, які зацікавлені у використанні його енергетичних ресурсів і транзитних можливостей. Крім того, увага до регіону зростає з боку держав поза межами Європи, які прагнуть інвестувати в економічний розвиток цього простору. Після вступу Болгарії та Румунії до складу Європейського Союзу в 2007 році, ЄС фактично набув статусу причорноморського актора, що підвищило як його політичну активність, так і економічну залученість у регіон. У зв'язку з цим, Чорне море набуло стратегічного значення як для ЄС, так і для НАТО. Як слушно підкреслив Р. Асмус, розширений Чорноморський регіон виконує роль мосту між геополітичним ядром Європи та Близьким Сходом¹⁵. Відтак, Чорноморський регіон все більше сприймається як цілком новий регіональний вимір безпеки ЄС, який відіграє важливу роль в рамках транспортно-енергетичної співпраці.

Однак, у контексті регулярних криз, пов'язаних із транзитом російського газу через українську територію, стратегічна роль Чорноморського регіону для енергетичної безпеки Європи продовжує зростати. Приєднання Болгарії та Румунії до Європейського Союзу сприяло поживавленню зовнішньополітичної активності ЄС у цьому напрямі. Втім,

¹⁵ Asmus R. Next Steps in Forging a Euro-Atlantic strategy for the wider Black Sea. Washington: The German Marshall Fund, 2006. P.17. URL: http://pdc.ceu.hu/archive/00004059/01/yakobashvili_path_to_nato.pdf

ефективність цієї політики залишається обмеженою через низку чинників: відсутність єдності серед держав-членів щодо зовнішньополітичного курсу, опір з боку Російської Федерації та Туреччини, а також обмежені можливості Болгарії й Румунії, чий вплив на процеси у Брюсселі залишається незначним¹⁶.

Після розширення НАТО та Європейського Союзу обидві структури дійшли усвідомлення, що їхня місія не обмежується лише інтеграцією нових членів, а має продовжуватись за межами власних кордонів, шляхом сприяння стабільності й безпеці в суміжних регіонах¹⁷.

Чорноморський регіон є стратегічно важливим для таких міжнародних гравців, як США, Росія, НАТО та Європейський Союз. Кожен з них визначає свою політику щодо цього регіону через офіційні документи та стратегії. Так, у грудні 2023 року Конгрес США прийняв Закон про оборонний бюджет на 2024 рік, який зобов'язує президента розробити міжвідомчу стратегію щодо Чорноморського регіону. Ця стратегія має охоплювати три основні напрями:

— Безпековий вимір: підвищення координації з НАТО та ЄС, синхронізація безпекової допомоги чорноморським державам, зокрема Україні, та протидія російській дезінформації.

— Економічний розвиток: розширення економічного співробітництва, залучення інвестицій, енергетична диверсифікація та забезпечення продовольчої безпеки.

— Зміцнення демократичних інституцій: підтримка незалежних медіа та ініціатив для боротьби з іноземним впливом у регіоні¹⁸.

¹⁶ Гончар М., Жук С., Чубик А. Енергетична безпека в Чорноморському регіоні: стан, проблеми, тенденції. Крим, Україна в координатах Чорноморської безпеки. Інформаційно-аналітичні матеріали до фахової дискусії на тему «Крим: безпека і розвиток». // Центр Разумкова. 2011. С. 67–78. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/journal/ukr/NSD122-123_2011_ukr.pdf

¹⁷ Asmus R. Next Steps in Forging a Euro-Atlantic strategy for the wider Black Sea. P.17. URL: http://pdc.ceu.hu/archive/00004059/01/yakobashvili_path_to_nato.pdf

¹⁸ Устименко Б. Конгрес США зобов'язав Президента Дж. Байдена розробити безпекову стратегію щодо Чорноморського регіону // Центр глобалістики “Стратегія XXI”. 2023. 16 грудня. URL: <https://geostrategy.org.ua/media/statti/kongres-ssha-zobov'yazav-prezydenta-dzh-baydena-rozrobyty-bezpekovu-strategiyu-shchodo-chornomorskogo-regionu>

Офіційно РФ закріпила свої інтереси та стратегію щодо Чорноморського регіону в оновленій Морській доктрині, затвердженій 31 липня 2022 року. У цьому документі Чорне та Азовське моря визначені як зони національних інтересів Росії, де вона планує “всебічно зміцнити геополітичні позиції” та “вдосконалити і посилити угруповання сил Чорноморського флоту”, розвиваючи інфраструктуру в Криму та на узбережжі Краснодарського краю. Доктрина також підкреслює, що основними загрозами для національної безпеки РФ є “стратегічний курс США на домінування у Світовому океані” та “просування інфраструктури НАТО до кордонів Росії”¹⁹.

Станом на березень 2025 року ЄС намагається продовжувати реалізацію ініціативи “Чорноморська синергія”, спрямованої на підтримку стабільності, безпеки та економічного розвитку в Чорноморському регіоні. Однак, з моменту її запуску минуло багато часу, і геополітична ситуація в регіоні суттєво змінилася. Зокрема, після широкомасштабного вторгнення Росії в Україну в лютому 2022 року, ефективність та актуальність Чорноморської синергії опинилися під питанням. Потреба в новій стратегії ЄС щодо Чорноморського регіону стала очевидною. Важливо відзначити, що, хоча ініціатива формально не була скасована, її практична реалізація в регіоні значно зменшилася²⁰.

Зі свого боку, Росія вбачає значне військово-стратегічне значення Чорноморського басейну для реалізації своїх амбітних планів. Однак кінцевий стан триваючої російсько-української війни, ймовірно, буде визначено майбутньою роллю України в Чорному морі. Це значною мірою залежатиме від потенційних варіацій контролю Росії над Кримом.

¹⁹ Паламарчук М., Ярмоленко В. Окремі аспекти нової редакції Морської доктрини Росії // Національний інститут стратегічних досліджень. 2022. 05 серпня. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/mizhnarodni-vidnosyny/okremi-aspekty-novoyi-redaktsiyi-morskoyi-doktryny-rosiyi>

²⁰ Нова Чорноморська стратегія для нової Чорноморської реальності. Роль України – Hudson Institute // iPress. 2023. 24 лютого. URL: https://ipress.ua/articles/nova_chornomorska_strategiya_dlya_novoi_chornomorskoj_realnosti_r_ol_ukrainy__hudson_institute_340040.html

Росія використовувала Чорне море для досягнення своїх стратегічних цілей та військових операцій у Лівії та по всій Африці. Незважаючи на стрімке погіршення економіки та військові невдачі в Україні, Росія залишається відданою збереженню свого впливу в Лівії та Судані, наприклад. Росія, ймовірно, продовжить свою присутність у Лівії, зберігаючи контроль над деякими таборами, армійськими базами та авіабазами в країні, а також проводить там таємні операції²¹.

Важливою частиною стратегії Москви у протистоянні Заходу було відновлення позицій Росії на Чорному морі, яке російська держава історично вважала життєво важливим для розширення та контролю своїх кордонів, а також плацдармом для проектування сили на Європу, Близький Схід та Середземномор'я. Відповідно, Росія надавала пріоритет Чорному морю та навколишньому регіону, де вона тримала військові сили, головним чином у Молдові, по всьому Південному Кавказі (переважно у Вірменії, зі 102-ю військовою базою в Гюмрі) та з Чорноморським флотом у Севастополі.

Грузія та Україна – це держави Чорного моря, і обидві з усіх колишніх радянських республік найбільше боролися за вихід з-під влади Москви на користь євроатлантичної інтеграції. Саме тому Путін приділив особливу увагу цим країнам, починаючи з Грузії.

Таким чином, Росія змогла ще більше зміцнити свої позиції як військово-морської держави в Чорному морі, що, у свою чергу, забезпечило підтримку інтересам Москви у розвитку постійної військово-морської присутності в Середземному морі, мети, якої російська держава прагнула принаймні з часів Катерини Великої. Зокрема, Радянський Союз не зміг досягти цього в Албанії, Єгипті та Лівії. Таким чином, Путін досяг успіху там, де зазнали невдачі російські царі та радянські лідери. 49-річний договір оренди Тартуса, який Москва вперше уклала у 2017 році, досягає давньої мети для

²¹ Hodges B., Horrell S., Kuz I. Russia's Militarization of the Black Sea: Implications for the United States and NATO // CEPA. 2022. September 22. URL: <https://cepa.org/comprehensive-reports/russias-militarization-of-the-black-sea-implications-for-the-united-states-and-nato/>

Росії. Невдовзі після цього, у травні 2018 року, Путін оголосив, що російські військово-морські сили підтримуватимуть постійну присутність у Середземному морі, включаючи сучасні кораблі та підводні човни, оснащені крилатими ракетами «Калібр» (SS-N-30).

Дійсно, Чорноморський флот почав відігравати важливішу роль у військовій стратегії Росії після анексії Криму. Натомість, наприкінці 2015 року, після військового втручання Москви в Сирії, флот відіграв життєво важливу логістичну роль, обслуговуючи маршрут постачання з Чорного моря до Тартуса, який став відомим як «Сирійський експрес». Така активізація діяльності підкреслила зростаюче значення військово-морського потенціалу Росії. Однак, за даними спостерігачів, стратегія України починаючи з 2022 року продемонстрували атаки на російські військові кораблі, такі як удар по десантному судну «Оленегорський гірник» у серпні 2023 року. Відтак втрата життєво важливих активів у поєднанні з постійною загрозою українських атак значно зменшила можливості РФ впливати в Чорному морі, схиливши динаміку конфлікту на користь України в морській сфері.²²

Однак станом на 2 травня 2025 року, за інформацією ВМС України, Росія почала збільшувати кількість носіїв крилатих ракет в Чорному морі – наразі в акваторії перебувають 15 російських військових кораблів, п'ять з яких оснащені крилатими ракетами «Калібр»²³.

Отже, аналіз безпекової ситуації у Чорноморському регіоні дозволяє зробити висновок, що даний регіон розглядається зовнішніми гравцями як плацдарм боротьби за власні геополітичні та економічні інтереси. Особливе військово-стратегічне значення Чорномор'я має для Росії, яка розглядає його як ключовий елемент забезпечення проекції сили на південному фланзі,

²² Borshchevskaya A. Understanding Russia's War on Ukraine Starts with Understanding Russia's Black Sea Politics // The Washington institute for Near East policy. 2023. September 20. URL: <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/understanding-russias-war-ukraine-starts-understanding-russias-black-sea-politics>

²³ Russia increases number of Kalibr missile carriers in Black Sea to five — Ukrainian Navy // The New Voice of Ukraine. 2025. May 02. URL: <https://english.nv.ua/nation/russia-increases-kalibr-missile-carriers-in-black-sea-to-five-ukrainian-navy-reports-on-may-2-50510843.html>

контролю над торговими морськими шляхами та виходу до Середземного моря. Росія активно розвиває свій військово-морський потенціал у регіоні, зокрема Чорноморський флот у Севастополі, що дозволяє їй утримувати військову присутність, впливати на країни регіону та протистояти присутності НАТО.

2.2. Російсько-українська війна як детермінанта трансформації Чорноморського безпекового середовища та його конфліктогенності

Україна задовго до повномасштабного вторгнення Росії визначила військову безпеку Чорноморського регіону як один із ключових пріоритетів. Вирішальним моментом у переосмисленні підходів до безпекової політики стала анексія Криму у 2014 році. До цього увага держави в основному зосереджувалася на регіональному співробітництві в межах таких організацій, як ОЧЕС і ГУАМ, а також на питаннях, що стосувалися «м'якої» безпеки: політичної стабільності, екологічних проблем, протидії торгівлі людьми та організованих злочинності, регулювання міграційних процесів і вирішення заморожених конфліктів. Основні перспективи розвитку влада вбачила у сферах морської торгівлі, туризму та “блакитної економіки”²⁴.

Однак після 2014 року Україна зіткнулася з необхідністю переглянути свої пріоритети, віддавши перевагу саме військовому аспекту безпеки. Це призвело до активізації співпраці з країнами, які поділяють українське бачення загроз у регіоні, зокрема з Румунією та Туреччиною, а також із міжнародними партнерами, такими як НАТО²⁵.

Ухвалена у 2020 році Стратегія національної безпеки України приділила Чорноморському регіону особливу увагу. У документі наголошувалося, що

²⁴ Какачія К., Валієв А., Шелест Г., Лебанідзе Б., Хилько М., Алілі А., Канделаки С. Чорноморська безпека після російського вторгнення в Україну: погляди з України, Грузії та Азербайджану // Рада зовнішньої політики «Українська призма», Грузинський інститут політики, Кавказький центр аналізу політики. Київ. 2022. Р. 9-10. URL: https://prismua.org/wp-content/uploads/2022/09/Black_Sea_Security_2022_UKR.pdf

²⁵ Valiyev A. Mamishova N. Azerbaijan's foreign policy towards Russia since independence: compromise achieved // Southeast European and Black Sea Studies. № 19/2. 2019. P. 269-291. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/14683857.2019.1578053>

Росія використовує Крим та акваторію Чорного й Каспійського морів для проєкції сили у напрямку Балкан, Середземномор'я та Близького Сходу. Окремо підкреслювалася загроза з боку РФ, пов'язана з нарощуванням її військової присутності в окупованому Криму та створенням перешкод для свободи судноплавства²⁶. У 2021 році ухвалена Стратегія зовнішньої політики України ще більше підкреслила важливість Чорноморського напрямку, визначивши головними викликами мілітаризацію регіону Росією та її агресивні дії в Азовсько-Чорноморській зоні²⁷. У 2024 році також була ухвалена нова Стратегія морської безпеки України²⁸, метою якої є забезпечення запобігання та реагування загрози морській безпеці України на прибережних територіях, у морських просторах, а також інших районах Світового океану, на які поширюються економічні інтереси України.

Така тенденція до ухвалення нових стратегій та рішень урядом України зумовлена жорсткою політикою Росії в Чорному морі та мілітаризацією Криму. Зокрема, позиція Путіна неодноразово змінювалася залежно від політичної ситуації. Після війни між Росією та Грузією він запевняв, що не має жодних територіальних претензій до України, заявляючи: «Крим не є спірною територією. Там не було жодного етнічного конфлікту – на відміну від ситуації в Південній Осетії та Грузії». У першій половині 2014 року Путін заперечував присутність російських військових під час захоплення Криму, але вже через рік почав вихвалитися тим, що саме його рішення дозволило «запобігти етнічним чисткам» на півострові²⁹.

²⁶ Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року “Про Стратегію національної безпеки України” // Верховна Рада України. 07.01.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text>

²⁷ Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 30 липня 2021 року “Про Стратегію зовнішньополітичної діяльності України” // Верховна Рада України. 26.08.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/448/2021#Text>

²⁸ Про Стратегію морської безпеки України // Верховна Рада України. 19.07.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0010525-24#Text>

²⁹ Політика Росії в Чорноморському регіоні // UIF. 2024. 19 червня. URL: <https://uifuture.org/publications/polityka-rosiyi-v-chornomorskomu-regioni/>

Водночас починаючи з 2014 року до лютого 2022 року, Росія працювала над мілітаризацією півострова. Вона розпочала масштабну програму переозброєння та посилила свій Південний військовий округ, до якого включила Крим. З 2014 по 2018 рік Чорноморський флот Росії отримав шість нових підводних човнів класу «Кіло», три фрегати та кілька інших менших надводних суден. Загалом, збільшення російської військової присутності в Криму за період 2014-2020 років оцінюється в 6 разів порівняно з показниками до 2014 року. У 2015 році Путін схвалив також розміщення в Криму системи подвійного призначення бомбардувальника «Бекфайр». Берегова оборонна система БАЛ, а також комплекс «Бастіон П» були представлені 9 травня 2014 року на військовому параді. Крім того, у Севастополі було відновлено систему берегової оборони радянських часів. Повідомляється, що в 2014 році були розгорнуті ракетні системи S-400 у Феодосії, а також перші «Іскандери М»³⁰.

Станом на кінець 2021 року Росія провела 14 кампаній з призову в Криму, в результаті яких до своєї армії було залучено 34 тисячі українців. За даними Офісу представника Президента України в Автономній Республіці Крим, на початок 2023 року було знайдено 243 могили загиблих у війні проти України. 143 з них, «ймовірно, були громадянами України».

За даними Міністерства оборони України, станом на середину лютого 2022 року російське угруповання в Криму налічувало 32 тисячі особового складу. Росія мала 7 великих десантних кораблів, 6 з яких перемістилися до Чорного моря з інших флотів. За даними BlackSeaNews, за 9 місяців 2023 року російські збройні сили випустили з кораблів Чорноморського флоту Росії 230 крилатих ракет морського базування «Калібр», 590 ударних безпілотників типу «Шахед-136/131», 40 балістичних ракет типу «Іскандер», 17 протикорабельних ракет П-800 «Онікс» з території окупованого Криму. Керченський міст між Кримом та Росією, будівництво якого було завершено у

³⁰ Klymenko A., Guchakova T. The Militarization of Crimea as a Pan-European Threat and NATO Response. Third Edition // Black Sea News. 2021. August 21. URL: <https://www.blackseanews.net/en/read/179147>

грудні 2019 року, використовується для транспортування військової техніки, боєприпасів та особового складу на окуповану територію та далі на південне поле бою в Херсонській та Запорізькій областях³¹.

Повномасштабне вторгнення в 2022 році зумовило серйозніші загрози безпеці не лише України, а й інших країн Чорноморського басейну, зокрема Грузії та Азербайджану. Ці держави відповідним чином розглядають досліджуваний регіон як ключовий геополітичний вузол із великими економічними можливостями.

Азербайджан завжди розглядав Чорне море як стратегічний маршрут для забезпечення енергетичних зв'язків із Західними країнами³². Як для України, так і для Грузії більшість основних загроз несе саме Росія³³. Таким чином одночасно дві країни Південного Кавказу – Грузія та Азербайджан – зіткнулися з новими викликами після початку повномасштабного вторгнення Росії в Україну, яке знову поставило на порядок денний військову безпеку для Тбілісі та Баку. Ця війна продемонструвала вразливість держав досліджуваного регіону перед російським впливом у Чорноморському басейні, що значною мірою обмежує їхню зовнішньополітичну маневреність. Наслідком цього стало стримане реагування обох країн на агресію РФ проти України, а також їхня відмова долучитися до міжнародних санкцій, запроваджених Заходом проти Москви.

Грузинський уряд на офіційному рівні неодноразово заявляв про підтримку суверенітету й територіальної цілісності України. Водночас Тбілісі

³¹ Kazdobina Y. Is there an alternative to liberating Crimea from the Russian Occupation? // Foreign Policy Council “Ukrainian Prism”. 2023. Oktober 27. URL: <https://prismua.org/en/english-is-there-an-alternative-to-liberating-crimea-from-the-russian-occupation/#:~:text=Russian%20military%20presence%20in%20Crimea,capturing%20the%20peninsula%20in%202014>.

³² Valiyev A. Mamishova N. Azerbaijan's foreign policy towards Russia since independence: compromise achieved // Southeast European and Black Sea Studies. № 19 (2). P. 275-279. 2019. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/14683857.2019.1578053>

³³ Valiyev A., Bilalova S. A battle for transportation routes in the Russian neighborhood: Is there a place for small states? // International Politics. №58. P. 485. 2022. URL: <https://doi.org/10.1057/s41311-020-00241-9>

намагався уникати відкритої конфронтації з Росією, дистанціюючись від санкційної політики Заходу та зберігаючи обережний баланс у відносинах як із Києвом, так і з Москвою³⁴.

Азербайджан, подібно до Грузії, зайняв обережну позицію щодо російсько-української війни, балансує між підтримкою України та уникненням відкритого протистояння з Москвою. Цей конфлікт уже суттєво вплинув на стратегічні розрахунки Баку і продовжуватиме формувати його зовнішньополітичний курс у майбутньому³⁵.

Війна змушує керівництво Азербайджану переосмислити відносини з ключовими міжнародними гравцями, серед яких Росія, Європейський Союз, Велика Британія, США, Туреччина, Ізраїль, Китай та Іран. Тому російсько-українську війну можна вважати переломним моментом у зовнішній політиці країни. Так, якщо Росія вийде з війни зміцненою, ризик її подальшої агресії щодо країн Південного Кавказу значно зросте. Водночас, якщо вона ослабне, це може спричинити нестабільність на Північному Кавказі, що, у свою чергу, створить нові виклики, пов'язані з децентралізацією даних країн Чорноморського регіону та посиленням радикальних рухів³⁶.

Водночас російське вторгнення в Україну докорінно змінило безпекову ситуацію в Чорноморському регіоні та переглянуло ставлення світових держав до його стратегічного значення. Раніше Чорне море не вважалося ключовим геополітичним простором, незважаючи на те, що з кінця Холодної війни на

³⁴ Kakhishvili L. Protecting National Interests or Abandoning Strategic Partners? The Georgian Government's Position on Russia's Invasion of Ukraine // Georgian Institute of Politics. 2022. URL: <https://gip.ge/publication-post/protecting-national-interests>

³⁵ Babayev F. Sources of financing for increasing the competitiveness of the food Industry in Azerbaijan // Scientific Horizons. № 25 (11). PP. 111-119. 2022. November. URL: https://www.researchgate.net/publication/367203493_Sources_of_financing_for_increasing_the_competitiveness_of_the_food_Industry_in_Azerbaijan

³⁶ Gafarov N., Ibrahimov E., Huseynov M. Analysis the capacity of grain export potential in Ukraine, possible reasons for the decrease and development trends // Scientific Horizons. Vol. 25. 2022. November 12. P. 110. URL: <https://sciencehorizon.com.ua/en/journals/tom-25-12-2022/analiz-potuzhnostey-eksportnogo-potentsialu-zernovikh-kultur-ukrayini-mozhlivikh-prichin-zanepadu-ta-napryamiv-rozvitku>

його узбережжі або поблизу нього відбулося більше збройних конфліктів, ніж у будь-якому іншому морському регіоні світу³⁷.

До початку повномасштабної війни уряди ЄС і країн НАТО приділяли обмежену увагу безпеці Чорноморського регіону, не мали єдиної стратегії щодо нього й навіть сумнівалися, чи є він невід'ємною частиною Європи³⁸. Проте агресія Росії вивела цей регіон у центр євроатлантичної безпеки. Ця війна також підтвердила, що Чорноморський регіон необхідно розглядати як складову загальноєвропейської системи безпеки. Таким чином, масштабний збройний конфлікт на європейському континенті змусив багато країн переглянути свої оборонні стратегії та усвідомити власну вразливість³⁹.

Українські експерти вважають, що в майбутній архітектурі безпеки Чорноморського регіону значно зросте роль Центральної та Східної Європи. Передусім це стосується України, Польщі, країн Балтії та Словаччини, які продемонстрували готовність і здатність активно протидіяти російській загрозі. Водночас країни так званої «старої Європи» на початкових етапах війни проявили недостатню рішучість у питаннях безпеки.

Відповідно з огляду на здобутий бойовий досвід, Україна може відігравати ключову роль у гарантуванні безпеки в Чорноморському регіоні. Як наголошують українські експерти та дипломати, нині саме Україна фактично захищає НАТО, а також довела, що є не лише споживачем, а й активним постачальником регіональної безпеки.

У зв'язку з цим грузинські аналітики також підкреслюють важливість формування альтернативних ad hoc альянсів. Як зазначає Георгій Мучаїдзе,

³⁷ Hess M. Welcome to the Black Sea Era of War. Foreign Policy // FP News. 2022. April 25. URL: <https://foreignpolicy.com/2022/04/25/blacksea-war-russia-ukraine-turkey>

³⁸ Flanagan Stephen J. Russia, NATO, and Black Sea Security // RAND Corporation. 2020. URL: https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/research_reports/RRA300/RRA357-1/RAND_RRA357-1.pdf

³⁹ Какачія К, Валієв А., Шелест Г., Лебанідзе Б, Хилько М., Алілі А., Канделаки С. Чорноморська безпека після російського вторгнення в Україну: погляди з України, Грузії та Азербайджану // Рада зовнішньої політики «Українська призма», Грузинський інститут політики, Кавказький центр аналізу політики. Київ. 2022. Р. 17. URL: https://prismua.org/wp-content/uploads/2022/09/Black_Sea_Security_2022_UKR.pdf

держави Чорноморського басейну мають активно шукати нові формати регіональної безпеки, які можуть виникнути за участі Польщі, Великої Британії, України, Туреччини та інших країн Східної Європи й Чорноморського регіону⁴⁰.

Отже, повномасштабне вторгнення Росії в Україну стало поворотним моментом для європейської безпеки, ознаменувавши завершення періоду відносного миру. Це призвело до нового етапу загострення геополітичного протистояння та політики сили. Хоча наслідки війни відчутні по всій Європі, Чорноморський регіон опинився в центрі цих подій. Ситуація в Грузії, Азербайджані та Україні свідчить про складні виклики, з якими стикаються держави регіону через зміну безпекового середовища.

Крім того, російсько-українська війна внесла суттєві зміни не лише в геополітичний баланс у Чорноморському регіоні, але й у саму концепцію морських бойових дій. Ефективне використання Україною морських безекіпажних апаратів проти Чорноморського флоту РФ змусило багатьох експертів говорити про революцію у військово-морській сфері. Так, Україна фактично змогла нейтралізувати присутність російського ВМС у Чорному морі, продемонструвавши ефективність берегових крилатих ракет, артилерії та автономних надводних і підводних дронів. Особливо у 2024 році успіх України в морських операціях значною мірою ґрунтувався саме на цих інноваційних технологіях.

Відтак велика війна Росії проти України підкреслила також і зростаюче значення кіберпростору та космічних систем для оборони й завдання точкових ударів, фактично залучивши всі п'ять ключових сфер сучасної війни – сушу, море, повітря, космос і кіберпростір⁴¹.

⁴⁰ Там само. С. 19.

⁴¹ Bergeron J. H. From Maritime Security to Sea Power: NATO's Paradigm Shift // Italian Institute for International Political Studies. 2024. June 11. URL: <https://www.ispionline.it/en/publication/from-maritime-security-to-sea-powernatos-paradigm-shift-176619>

Успіхи України в цій сфері були відзначені і керівництвом НАТО. За твердженням Генерального секретаря Альянсу Йенса Столтенберга, українці проявили неабияку майстерність у виробництві більшої кількості зброї, розробці нових видів озброєнь та, що не менш важливо, у комбінуванні різних технологій — зокрема, йдеться про безпілотні літальні апарати, а також морські безпілотники, які здатні завдавати значних втрат російським силам навіть далеко в тилу, включаючи кораблі в Чорному морі.»⁴².

За даними оглядачів, Україна, незважаючи на обмежений військово-морський потенціал, з 22 лютого 2022 року вдвічі скоротила Чорноморський флот Росії, скоротивши його з 80 бойових кораблів до 40, завдяки успішному використанню безпілотних літальних апаратів і крилатих ракет берегового базування. Ця втрата щонайменше 40% військово-морського тоннажу Росії значно знизила її експлуатаційні можливості, змусивши багато суден вийти на тривалий ремонт. У результаті активність російських військово-морських сил була зведена до обмежених операцій з Криму, і практично не залишилося присутності в західній частині Чорного моря.

Розглядаючи російсько-українську війну, варто наголосили на тому, що саме у цей період відбулося послаблення Чорноморського флоту Росії, що можна пояснити серією критичних атак, здійснених Україною, які змінили динаміку конфлікту. Деякі з найважливіших операцій включають:

— Затоплення «Москви» (квітень 2022 року): втрата ракетного крейсера «Москва», флагмана Чорноморського флоту, стала значним ударом для Росії як у військовому, так і в символічному плані⁴³.

— Обстріл Севастопольського суднобудівного заводу (вересень 2023 року): ракетний удар України по Севастополю сильно пошкодив десантний

⁴² Генсек НАТО високо оцінив українські морські дрони. Укрінформ. 2024. February 14. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3826996-gensek-nato-visoko-ociniv-ukrainski-morski-droni.html>

⁴³ Anger, surprise, panic: NYT reveals U.S. reaction to Ukraine sinking Moskva cruiser // Ukrinform. 2025. March 3. URL: <https://www.ukrinform.net/rubric-ato/3976473-anger-surprise-panic-us-reaction-to-ukraine-sinking-moskva-cruiser.html>

корабель «Мінськ» і підводний човен «Ростов-на-Дону», підпалив порт і спричинив значні втрати серед російського персоналу⁴⁴.

Відтак, ці атаки разом з іншими не тільки послабили Чорноморський флот Росії, але й змусили Москву переглянути свою військово-морську стратегію. За даними Військово-морського інституту США, Чорноморський флот зайняв більш оборонну позицію, перемістивши багато своїх кораблів у безпечніші порти на сході, як-от Новоросійськ.

Крім того, зниження військово-морського потенціалу Росії мало значні наслідки для регіону, особливо для чорноморських сусідів України, Туреччини, Румунії та Болгарії. Речник Військово-морських сил Збройних сил України Дмитро Плетенчук заявив, що українські сили знищили близько третини корабельного складу ВМФ Росії. За його словами, було уражено 27 одиниць, включаючи підводний човен, з яких 14 – це ключові бойові одиниці різного класу, серед них великі десантні кораблі, ракетні катери, підводний човен та патрульний корабель. Ще 15 суден, за інформацією української сторони, наразі перебувають на ремонті внаслідок отриманих пошкоджень.⁴⁵

Через зменшення військово-морської потужності Росії Румунія та Болгарія отримали більший контроль над своїми виключними економічними зонами, що має вирішальне значення для розвідки енергетичних ресурсів і торгівлі. Відтак Румунія скористалася зниженням російського впливу і, таким чином, покращенням місцевого середовища безпеки, щоб розширити свою енергетичну розвідку в Чорному морі, головним чином зосередившись на своїх шельфових запасах природного газу.

Болгарія також виграла від покращеного середовища безпеки в Чорному морі. Стабільність регіону залучила іноземні інвестиції, сприяючи розвитку

⁴⁴ Лаб'як І. Корабель "Мінськ" і підводний човен у Севастополі – зруйновані: британська розвідка // ТСН. 2023 р. 15 вересня. URL: <https://tsn.ua/ato/korabel-minsk-i-pidvodniy-choven-u-sevastopoli-zruynovani-britanska-rozvidka-2410204.html>

⁴⁵ Собенко Н., Прізона В. У ВМС ЗСУ назвали кількість знищених кораблів ЧФ РФ і скільки ще залишилося // Суспільне Новини. 2024. 6 березня. URL: <https://suspilne.media/699306-u-vms-zsu-nazvali-kilkist-znisenih-korabliv-cf-rf-i-skilki-se-zalisilosa/>

туризму та економічному зростанню завдяки інфраструктурним та енергетичним проектам, які створили робочі місця та сприяли розвитку. Поліпшення безпеки також дозволило Болгарії диверсифікувати джерела енергії та зменшити залежність від російських поставок, тим самим підвищивши енергетичну безпеку⁴⁶.

З початку російсько-української війни в 2014 році багато природоохоронних територій потрапили під російську окупацію, що значно вплинуло на екологічну складову безпеки досліджуваного регіону. Яскравим прикладом є мілітаризація Криму, зокрема військові навчання в охоронних зонах або поблизу них. Росіяни провели масштабні військові навчання поблизу мису Чауда на Керченському півострові, що негативно вплинуло на степові, прибережні та морські екосистеми Опукського природного заповідника.

Заповідні території також зазнали пошкоджень або знищення через виснаження природних ресурсів і будівництво кар'єрів. Наприклад, Бакальська коса на півночі Криму, регіональний ландшафтний парк, зазнала незаконного видобутку піску окупантами для різноманітних будівельних проектів на півострові. Крім того, масштабні інфраструктурні проекти створюють додаткові ризики. Сумнозвісний Керченський міст, збудований у 2018 році, став причиною зміни екосистеми та гідрогеологічних умов Керченської протоки та всього Азовського моря. Будівництво цього мосту фактично знищило природні середовища проживання на острові Тузла в Керченській протоці та порушило міграційні шляхи морських тварин⁴⁷.

З початком повномасштабної російської війни проти України вплив на моря посилюється. Заповідні території вздовж Чорного та Азовського морів

⁴⁶ Lyashenko Y. Ukraine's role in the Black Sea: Navigating a geopolitical crossroads // Middle East Institute. 2024. November 5. URL: <https://www.mei.edu/publications/ukraines-role-black-sea-navigating-geopolitical-crossroads>

⁴⁷ Василюк О. Керченський міст: вплив російського "проекту століття" на довкілля // Ukraine War Environmental Consequences Work Group. 2023. 16 червня. URL: <https://uwecworkgroup.info/uk/the-crimean-bridge-environmental-impact-of-russias-project-of-the-century/>

потерпають як від окупації, так і від бойових дій. Усі морські заповідники України, а також сім приморських національних природних парків і один біосферний заповідник наразі знаходяться під окупацією. Деякі території, як-от Кінбурнська коса чи острів Джарилгач у Чорному морі, стикаються з прямими бойовими діями або присутні російські війська. Будівництво укріплень і окопів, пересування військової техніки та часті вибухи завдають шкоди рослинності та ґрунтам. Окупація загострює питання, окупанти мінують землі та знищують пожежну техніку. Лише на Кінбурнській косі за перший рік повномасштабного вторгнення сталася 131 пожежа, а 2022 рік став роком найбільших пожеж за останні десятиліття. Ці пожежі спустошили понад 5000 га, що впливає на степові та прибережні екосистеми⁴⁸.

Супутникові дані підтверджують, що окупанти будують фортифікаційні споруди в прибережній зоні Кримського півострова, зазіхаючи на території, які входять до Смарагдової мережі України. Ця мережа охоплює території та води, призначені для збереження рідкісних у Європі середовищ існування.

Катастрофа на Каховській ГЕС 6 червня 2023 року внаслідок підризу Росією дамби суттєво вплинуло на природоохоронну роботу. Від паводку постраждали кілька природних заповідників, у тому числі Національний природний парк «Нижнє Дніпро», створений для охорони природних заплавних комплексів дельти Дніпра. Крім того, вчені відзначили стрімке зниження солоності води в Одеській затоці. У деяких прибережних зонах були зареєстровані надзвичайно високі рівні азоту, що свідчить про забруднення стічних вод. Відтак приплив забрудненої прісної води також спричинив інтенсивне цвітіння водоростей, що ще більше вплинуло на екосистему моря.

Моніторингова група Обсерваторія конфліктів та навколишнього середовища CEOBS має задокументовані випадки такого забруднення в

⁴⁸ Пожежі уразили понад п'ять тисяч гектарів території парку "Білобережжя Святослава", що на Кінбурні — Міндовкілля // Суспільне Новини. 2023. 11 травня. URL: <https://suspilne.media/mykolaiv/473356-pozezi-urazili-ponad-pat-tisac-gektariv-teritorii-parku-biloberezza-svatoslava-so-na-kinburni-mindovkill/>

Дніпро-Бузькому лимані поблизу Миколаєва. Російські атаки були спрямовані на ключові промислові об'єкти на лівому березі лиману, включаючи Миколаївський глиноземний завод, де були пошкоджені резервуари для зберігання палива та вторинної сировини. Також постраждали зернові термінали та термінал соняшникової олії, що призвело до значного забруднення вод лиману та навколишнього морського середовища⁴⁹.

Однак, не зважаючи на слабку екологічну безпеку Чорноморського басейну, інноваційні інструменти, такі як морські безпілотні літальні апарати Magura і Sea Baby , а також вітчизняні ракети Neptune змінили ситуацію. Вже 30 червня 2022 року Україна розвинула свій успіх, повернувши ключові позиції, такі як острів Зміїний поблизу узбережжя Одеси.

Крім того, морські міни також становлять небезпеку для цивільного судноплавства та прибережних районів. За перші сім місяців 2023 року в районі Чорного моря в Одеській та Миколаївській областях було зафіксовано вибухи 32 мін.

Станом на 25 березня 2025 року Білий дім оголосив, що Україна і Росія нібито домовилися «усунути застосування сили» в Чорному морі, повернувши центр уваги на театр бойових дій, який був відносно спокійним більше року. Однак попри це в останній угоді про припинення вогню відсутні важливі гарантії, які терміново потрібні Україні, зокрема захист її портів від нападів Росії, а також відкриття заблокованого Миколаївського порту.

До того ж, після оголошення режиму припинення вогню міністр оборони Рустем Умеров заявив, що Україна вважатиме його порушенням, якщо Росія виведе свої військові кораблі за межі східної частини Чорного моря, оскільки такий акт буде розцінено як загроза національній безпеці. За словами Умерова,

⁴⁹ How war affects the Black Sea and marine life // Ukrainer. 2024. January 13. URL: <https://www.ukrainer.net/en/how-war-affects-black-sea/>

у цьому випадку Україна матиме повне право реалізувати право на самозахист⁵⁰.

Отже, російсько-українська війна стала ключовим чинником трансформації безпекового середовища Чорноморського регіону, суттєво посиливши його конфліктогенність та спричинивши серйозні екологічні загрози для Чорноморського басейну.

2.3. «Турецький» фактор у російсько-українській війні та забезпеченні і модернізації морської безпеки у регіоні

Російсько-українська війна поставила питання про трансформацію Чорноморської регіональної системи безпеки, що безпосередньо вплинуло на роль Туреччини як важливого геополітичного актора, який контролює протоки Босфор і Дарданелли та відіграє ключову роль у безпековій архітектурі Чорного моря. Чорне море стало стратегічним центром військових дій, відповідно роль Туреччини у регіональних безпекових процесах порівняно зросла. Важливим аспектом дослідження є здатність Туреччини підтримувати баланс між Росією та Україною. Як член НАТО Туреччина має зобов'язання дотримуватися певної позиції щодо політики держав-агресорів. Однак значні економічні й політичні зв'язки з Росією, зокрема в енергетичному та оборонному секторах, створюють додаткові складнощі для її укріплення, особливо в рамках відкритої військової підтримки України. Відповідно війна Росії проти України змусила Туреччину зміцнювати власну обороноздатність та підвищувати свою роль у забезпеченні регіональної безпеки.

З початком війни на сході України та анексією Криму в 2014 році почала висловлювати занепокоєння щодо посилення і мілітаризації Росії в Чорноморському регіоні, ввела нові обмеження, спрямовані на ослаблення давнього чорноморського суперника. Особливо такі обмежувальні дії з боку

⁵⁰ Fornusek M. As Ukraine, Russia agree to ceasefire at sea, Moscow's battered Black Sea Fleet is set to get a reprieve // Kyiv independent. 2025. March 26. URL: <https://kyivindependent.com/as-ukraine-russia-agree-to-ceasefire-at-sea-russias-battered-black-sea-fleet-is-set-to-get-a-relieve/>

Туреччини є показовими на тлі розгортання повномасштабної агресії Російської Федерації на території України від початку 2022 року.

Фактично політика Туреччини в галузі забезпечення безпеки судноплавства і охорони морського середовища в більшій мірі відповідає завданням Міжнародної морської організації, ніж економічна стурбованість прибережних держав. Тому загалом Турецька Республіка не порушує міжнародні норми морського права⁵¹.

Анексія Росією Криму, посилена мілітаризація Чорного моря, що вступила у свою активну фазу з 2014 року, занепокоїла Туреччину. У травні 2016 року президент Туреччини відкрито засудив те, що Російська Федерація вважає Чорне море «російським озером»⁵².

Так, 24 лютого 2022 року, вже через чотири дні після вторгнення Туреччина на прохання України закрила протоки Босфор і Дарданелли для військових кораблів будь-якої країни, незалежно від того, чи межують вони з Чорним морем. Згідно з повідомленням Naval News , перекриття протоки дозволить проходити військові кораблі, якщо вони повертатимуться на базу в Чорному морі . Це включатиме російські кораблі у складі Чорноморського флоту країни. Проте рішення обмежити військові кораблі, повноваження, надані Туреччині Конвенцією Монтре 1936 року, ймовірно, обмежить можливість Росії переміщати кораблі з інших своїх флотів у Чорне море. До того ж, міністр закордонних справ Туреччини Мевлют Чавушоглу сказав журналістам, що, незважаючи на те, що Туреччина не вважається воюючою стороною в цьому конфлікті, вона має можливість обмежити прохід військових кораблів із воюючих держав.

«Ми дотримуємося правил Монтре. Усі уряди, прибережні та не прибережні країни, були попереджені не відправляти військові кораблі через

⁵¹ Implementation of the Montreux Convention // Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Turkey. 2005. URL: <http://www.mfa.gov.tr/implementatation-of-the-montreux-convention.en.mfa>

⁵² Koru S. Turkey's Black Sea Policy: Navigating between Russia and the West // Foreign Policy Research Institute. 2017. URL: <https://www.fpri.org/article/2017/07/turkeys-black-sea-policy-navigating-russiawest/>

протоки», – повідомив сказав Чавушоглу. Фактично Туреччина і змогла використати норми Конвенції Монтре, які дозволяють їй обмежити прохід через протоки, хоча міністр закордонних справ не вказав, яка саме стаття дозволяє їй закривати доступ військовим кораблям.

Попри це, як заявив колишній Верховний головнокомандувач об'єднаних збройних сил НАТО адмірал Джеймс Ставрідіс – такий крок турецьких офіційних осіб є «потужним, розумним і сміливим». На додаток, він зауважив, що Росія все ще зможе утримувати свої чорноморські кораблі через поповнення запасів з берега через Крим. Однак це не дозволить морським підкріпленням зайти в Чорне море.

З огляду на повноваження, надані турецькій стороні за Конвенцією Монтре від 1936 року, прес-секретар Пентагону Джон Кірбі вирішення будь-яких питань щодо чорноморських проток передав саме Туреччині⁵³.

Старший аналітик Центру досліджень сучасної Туреччини при Карлтонському університеті в Канаді Євгенія Габер називає рішення офіційної Анкари позитивним кроком для України. Віце-президент Української асоціації міжнародного права Т. Короткий підтримує цю позицію, наголошуючи, що Туреччина мала юридичні підстави застосувати статтю 19 Конвенції Монтре ще починаючи з 20 лютого 2014 року. Він обґрунтував це тим, що дії Росії щодо України відповідають визначенню агресії за міжнародним правом та кваліфікуються як міжнародний збройний конфлікт у межах норм міжнародного гуманітарного права. Відтак закриття проток стало надзвичайно важливим кроком, що не лише підтвердив статус Туреччини як впливового регіонального лідера, а й засвідчив її послідовну підтримку суверенітету та територіальної цілісності України⁵⁴.

⁵³ Mongilio H. Turkey Closes Bosphorus, Dardanelles Straits to Warships // USNI News. 2022. February 28. URL: <https://news.usni.org/2022/02/28/turkey-closes-bosphorus-dardanelles-straits-to-warships>

⁵⁴ Назарчук, І. Застосування Конвенції Монтре за умов російсько-української війни // Юридична газета online. 2020. URL: <https://jur-gazeta.com/dumka-eksperta/zastosuvannya-konvenciyi-montre-za-umov-rosiyskougukrayinskoyi-viyni.html>

З початком повномасштабного вторгнення зовнішня політика Туреччини в регіоні стала значно складнішою, ніж може здатися на перший погляд. Хоча багато експертів розглядають дії Анкари як спробу балансувати між НАТО та Росією, варто пам'ятати, що як член Північноатлантичного альянсу Туреччина не зможе зберігати нейтралітет у разі нападу на будь-яку державу-члена (відповідно до статті 5 Вашингтонського договору)⁵⁵.

Наразі Туреччина майстерно поєднує конкуренцію та співпрацю з Росією, запобігаючи перетворенню Чорного моря на арену відкритого військового протистояння між НАТО та РФ. Завдяки потужним військово-морським силам і зростаючому лідерству у сфері роботизованої війни, вона залишається найвпливовішою прибережною державою Альянсу в Чорноморському регіоні, фактично представляючи інтереси НАТО⁵⁶.

Фактично у підході Анкари до Чорноморського регіону можна спостерігати колективну оборону, за логікою НАТО, але вона змішується з концепцією колективної безпеки з Росією. Бажання не провокувати Москву є постійною темою чорноморської політики Туреччини. Це пов'язано не лише з її минулим досвідом із Росією, а й із її складними відносинами із Заходом. На думку Анкари, її політика балансування після анексії Росією півострова Крим в 2014 році пов'язана з відсутністю рішучих дій Заходу в той час і занепокоєння Анкари тим, що Захід її залишить без підтримки перед жорсткою політикою Росії⁵⁷.

Туреччина регулярно бере участь у військових навчаннях НАТО, таких як «Sea Breeze», які проводяться в Чорному морі та включають різні країни регіону, зокрема Україну, Румунію та Грузію. Ці навчання підвищують рівень

⁵⁵ The North Atlantic Treaty. Washington D.C. - 4 April 1949 // NATO. URL: https://www.nato.int/cps/ua/natohq/official_texts_17120.htm

⁵⁶ Coffey, L., Kasapoğlu, C. A New Black Sea Strategy for a New Black Sea Reality // Hudson Institute. 2023. February 21. P. 3-4. URL: <https://www.hudson.org/foreign-policy/new-black-sea-strategy-new-black-sea-reality>

⁵⁷ Isachenko D. Turkey in the Black Sea Region Ankara's Reactions to the War in Ukraine against the Background of Regional Dynamics and Global Confrontation // Centre for Applied Turkey Studies. P.32. URL: https://www.swp-berlin.org/publications/products/research_papers/2023RP12_Turkey_BlackSeaRegion.pdf

взаємосумісності між союзниками і сприяють зміцненню оборонних можливостей країн ЧЕС⁵⁸.

У контексті війни Росії проти України посол України в Туреччині Василь Боднар зазначив, що крім ОЧЕС в Туреччині також існував формат BLACKSEAFOR, який створив середовище безпеки в регіоні та умови для взаємодії та довіри між флотами. Однак із 2014 року це стало неможливим, зважаючи на участь і членство Росії.⁵⁹ Тому співпраця на подібних засадах в рамках організацій такі як ЧЕС неможлива з огляду на участь в них держави-агресора. Відтак це не може гарантувати безпеку для цілого регіону, особливо за існування очевидно реальних загроз і потенційних небезпек.

Останнім часом, у практичному плані, важливість морської безпеки Чорного моря для стратегії Туреччини відображена в її нещодавній співпраці з союзниками по НАТО Румунією та Болгарією для створення Оперативної групи протимінних заходів у Чорному морі.

Фактично, формування у 2024 році оперативної групи MCM Black Sea у складі Туреччини, Румунії та Болгарії є стратегічним зусиллям для покращення морської безпеки в Чорному морі, зокрема з огляду на загрози від дрейфуючих морських мін через триваючу війну в Україні. Так, 11 січня 2024 року Туреччина, Румунія та Болгарія підписали меморандум про взаєморозуміння щодо створення робочої групи, яка була офіційно скликана в липні 2024 року. Ця співпраця спрямована на забезпечення безпечного судноплавства в регіоні та слугує потенційним механізмом для забезпечення економічних інтересів. Цільова група MCM запрошує до участі інших союзників НАТО та прагне посилити співпрацю в оборонній сфері в Чорноморському регіоні, що може зробити цю ініціативу першим кроком до більш узгодженої стратегії регіональної безпеки, посилення співпраці між

⁵⁸ Balcer A. A Polish-Romanian-Turkish triangle and the Black Sea region – a new driving force of regional integration? // Neighbourhood policy paper. P.11. URL: [https://www.files.ethz.ch/isn/192079/NeighbourhoodPolicyPaper\(14\).pdf](https://www.files.ethz.ch/isn/192079/NeighbourhoodPolicyPaper(14).pdf)

⁵⁹ Росія агресивними діями знищила регіональну співпрацю у Чорному морі – посол. // Black Sea News. 2022. 22 лютого. URL: <https://www.blackseanews.net/read/184942>

державами-членами та пом'якшення потенційних загроз. Діяльність цільової групи може призвести до збільшення судноплавства та економічних обмінів між країнами-учасниками, а також з іншими державами в Чорному морі, враховуючи їхні колективні економічні інтереси в регіоні⁶⁰.

Таким чином, ця ініціатива відображає зростаючу роль Туреччини в чорноморській стратегії НАТО та її готовність співпрацювати з регіональними союзниками для пом'якшення загроз.

Наразі Реджеп Таїп Ердоган не вступає в союз ні з прозахідним, ні з проросійським табором. Але посилення присутності російського флоту в Чорному морі лише ускладнює балансування, яке Туреччина веде з початку війни в Україні. З одного боку, Туреччина постачає Україні значну кількість зброї, включно з безпілотниками Bayraktar TB2, які відіграли вирішальну роль у допомозі українським силам в атакуванні російських позицій. Туреччина також продовжує військово-технічне співробітництво з Україною - компанія Baykar, яка виробляє ударні безпілотники "Байрактарс", зараз будує завод на території України⁶¹. Незважаючи на те, що турецькі продажі зброї Україні є відносно невеликими порівняно з військовою допомогою, яку надають Сполучені Штати та європейські країни, вони відіграли вирішальну роль у перші місяці війни, коли допомога Заходу обмежувалася протитанковими та протиповітряними ракетами малої дальності. Фактично турецькі безпілотники мали особливе значення, оскільки вони надавали інформацію про націлювання та були залучені до затоплення флагманського корабля Росії «Москва», керованого ракетного крейсера, у Чорному морі 14 квітня 2022 року. Туреччина має давнє оборонне партнерство з Україною, яке характеризується

⁶⁰ Gumrukcu, T., Nayatsever, H. Ексклюзив: Пріоритет Туреччини – виконання обов'язків НАТО, – міністр оборони // Reuters.com. 2024. 12 серпня. URL: <https://www.reuters.com/world/middle-east/turkeys-priority-is-fulfilling-nato-responsibilities-defence-minister-says-2024-08-12/>

⁶¹ Габер Є.В. Політика Туреччини у Чорноморському регіоні: баланс сил, загроз та інтересів // Чорноморський регіон у світовій політиці: актори, чинники, сценарії майбутнього. Одеса. 2020. С.32-37. URL: <https://dspace.onu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/8cc2c12d-5049-4116-b9a6-48598b2b9503/content>

зростаючим спектром військової співпраці. Серед них спільне виробництво турецьких корветів класу MILGEM на українських верфях і використання українських авіаційних двигунів у Kizilelma турецького виробника безпілотників Baykar, першому безпілотному літальному апараті з турбовентиляторним двигуном.

На даний момент ВМС Туреччини мають 14 баз, у тому числі 3 у Мармуровому і 4 у Чорному морях. Центральне командування флоту відповідає за основні кораблі та літаки. Крім того, вона має два регіональних штаби: Командування Південного морського району, яке контролює Егейське та Середземне моря, і Командування Північного морського району, яке контролює Чорне море та Турецькі протоки. Ці районні командування технічно не мають великих військ, прикріплених до них; натомість вони більше зосереджуються на матеріально-технічному забезпеченні та мають можливість за потреби взяти на себе командування підрозділами флоту. Однак російська мережа A2/AD повинна змусити Туреччину розглянути можливість зміни та реформування цих військово-морських баз⁶².

Водночас 27 березня 2025 року Президент Туреччини Реджеп Ердоган провів телефонну розмову з російським лідером Путіним, наголосивши на тому, що Туреччина докладає всіх зусиль, щоб запобігти перетворенню Чорного моря на зону бойових дій⁶³.

Військово-морські сили Туреччини сьогодні є найсильнішими в Чорному морі, маючи сучасні фрегати, підводні човни та десантний корабель. Це сталося як завдяки програмі модернізації турецького уряду за останні три десятиліття, так і через ослаблення російського Чорноморського флоту. Відповідно до свого прагнення до регіональної влади та автономної

⁶² Соловійова Е. Геополітичний аналіз чорноморської політики Туреччини // Науково-теоретичний альманах Грані. 2023. №26 (3). С.115-117. URL: <https://grani.org.ua/index.php/journal/article/view/1891>

⁶³ Михайлов Д. Ердоган заявив, що Туреччина “робить внесок”, аби не перетворити Чорне море у зону бойових дій // Суспільне Новини. 2025. 28 березня. URL: <https://suspilne.media/981569-erdogan-zaaviv-so-tureccina-robit-vnesok-abi-ne-peretvoriti-corne-more-u-zonu-bojovih-dij/>

зовнішньої політики, Анкара передбачала потужну морську присутність для захисту своїх інтересів у навколишніх морях, включаючи Чорне та Середземне. Доктрина, що отримала назву « Блакитна батьківщина », має на меті посилити присутність Туреччини в її морських районах. Відтак введення в експлуатацію легкого авіаносця TCG Anadolu у 2023 році символізувало прагнення Анкари посилити свої військово-морські можливості.

Однак чорноморська стратегія Туреччини також є фундаментальною для її відносин з Україною. Уряд Туреччини допомагає Україні захищатися, продаючи безпілотники та інше оборонне обладнання, а також спільне виробництво безпілотників. Вона також розширила співпрацю з НАТО щодо різних механізмів підтримки регіональної стабільності. Наприклад, Туреччина проводить цілодобові повітряні та морські розвідувальні місії в Чорному морі та надає до 67% усієї інформації про обстановку НАТО та Україні. Це також зупинило прохід російського флоту через турецькі протоки, що дозволило Україні знищити Чорноморський флот Москви⁶⁴.

У політиці адміністрації Дональда Трампа та переговорах, ініційованих Вашингтоном щодо врегулювання російсько-української війни, Туреччина є досить активною та не зменшує своєї зацікавленості у підтримці безпеки Чорноморського регіону.

Президент Туреччини Реджеп Ердоган 16 березня 2025 року вперше з початку його другого терміну на посаді в січні поспілкувався з президентом США Дональдом Трампом. Під час розмови Ердоган висловив підтримку зусиллям президента Трампа щодо припинення війни. Він наголосив, що Туреччина підтримує ініціативи Трампа, спрямовані на врегулювання війни, та висловив сподівання на позитивний результат під його керівництвом.

⁶⁴ Aydın M., Aydıntaşbaş A. Bridging the Bosphorus: How Europe and Turkey can turn tiffs into tactics in the Black Sea // European Council on Foreign Relations. 2025. March 18. URL: <https://ecfr.eu/publication/bridging-the-bosphorus-how-europe-and-turkey-can-turn-tiffs-into-tactics-in-the-black-sea/>

Туреччина позиціонує себе як потенційного посередника у тотальній війні Росії проти України⁶⁵.

Водночас Анкара діє з позиції власних національних інтересів. Адже під час вищезгаданих розмов з американським президентом Ердоган закликав Трампа скасувати санкції, запроваджені під час його першого терміну на посаду, проти оборонної промисловості Туреччини через закупівлю російських систем ППО С-400. Ердоган звертається до США на тлі зусиль щодо поглиблення оборонної та економічної співпраці з ЄС, оскільки європейські країни прагнуть зменшити свою залежність від Вашингтона

Анкара також висловила можливість розміщення турецьких військ на території України. Туреччина розглядає питання забезпечення безпеки України, її гарантування разом з питанням безпеки Чорноморського регіону. З одного боку, ці питання взаємопов'язані, а з іншого боку, всебічна підтримка безпеки в Чорному морі є важливою для національних інтересів Туреччини з огляду на військову, економічну та енергетичну безпеку як цілісну систему.⁶⁶

Тож єдиною державою-членом НАТО в Чорному морі, яка має військово-морські сили, є Туреччина, і її роль у майбутній миротворчій операції залишається невизначеною. Раніше президент Туреччини Таїп Ердоган заявив, що його країна буде відкрита для участі в миротворчих операціях в Україні під керівництвом Європи, які очолюють Велика Британія та Франція. Участь Туреччини в миротворчій місії на морі під керівництвом Європи буде рішуче схвалена членом НАТО Румунією, оскільки це єдина інша країна Чорного моря, яка має значні військово-морські сили для допомоги не прибережним європейським країнам у забезпеченні морської безпеки України. Якщо ж Туреччина не братиме участі у військово-морській миротворчій місії, то Сполучені Штати, Велика Британія, Франція та, можливо, Нідерланди

⁶⁵ Goncharova O. Erdogan tells Trump that Turkey supports US efforts to end Russia's war // The Kyiv Independent. 2025. May 7. URL: <https://cutt.ly/GroB6ICp>

⁶⁶ Media: Turkish President Erdoğan wants to meet with Trump at White House in April // European Pravda. 2025. March 18. URL: <https://cutt.ly/VroB6KJh>

залишаться потенційними учасниками військово-морської миротворчої місії. Однак це припущення ґрунтується на ідеї, що Сполучені Штати можуть погодитися на участь як додатковий варіант для наземних миротворчих операцій в Україні, водночас вони можуть виконувати аналогічну роль у морському компоненті цих дій.

Якщо припустити, що США погодяться брати участь у миротворчих зусиллях у Чорному морі, то для ВМС США та їхніх союзників по НАТО, що не знаходяться на узбережжі, залишаться ті ж довоєнні умови Монтре. Як і раніше, ці військово-морські сили будуть змушені прийняти «21-денну військово-морську стратегію» для дій у Чорному морі відповідно до статті 19: «Військові судна, що належать державам, що не є Чорноморськими, не повинні залишатися в Чорному морі більше двадцяти одного дня, незалежно від мети їхньої присутності там»⁶⁷.

Отже, Туреччина відіграє важливу роль у російсько-українській війні та безпеці Чорноморського регіону, балансуючи між підтримкою України та власними стратегічними інтересами. Вона постачає озброєння Києву, контролює проходження військових кораблів через протоки й бере участь у міжнародних ініціативах із безпеки судноплавства. Водночас Анкара зміцнює свій флот і співпрацює з НАТО, що впливає на баланс сил у регіоні.

⁶⁷ Howard G.E. Eurasia Outlook: What a Russia-Ukraine Ceasefire Means for Black Sea Security // The Saratoga Foundation. 2025. March 18. URL: <https://www.saratoga-foundation.org/p/eurasia-outlook-what-a-russia-ukraine>

РОЗДІЛ 3

МОДЕРНІЗАЦІЯ ГЛОБАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ПІД ВПЛИВОМ ЧОРНОМОРСЬКОГО РЕГІОНАЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

3.1. Трикутник інтересів США-Туреччина-НАТО у трансформації архітектури воєнної та морської безпеки у регіоні

У 2011 році президент Туреччини Реджеп Таїп Ердоган анонсував проект Стамбульського каналу — штучного водного шляху, покликаного стати альтернативним трафіком для збільшення вантажопотоку через «турецькі» протоки.¹ На відміну від прийнятої в 1936 році Конвенції Монтре, що регулює режим Чорноморських проток, судноплавство через Стамбульський канал буде платним і сума ця чимала-близько 44 доларів США за тонну вантажу, що в 10 разів вище нинішньої ціни в Босфорі². Це в свою чергу є прагненням до незалежної зовнішньої політики, тенденція до формування енергетичного зв'язку між Центральною Азією, Близьким Сходом і Чорним морем. Хоча в даний час у Туреччині є всі необхідні інструменти для контролю і моніторингу транзиту суден в протоках, обов'язки не сильно відрізняються від обов'язків 1936 року, проте міжнародний контекст змінився: Туреччина є частиною Північноатлантичного альянсу, що означає, що дії НАТО в Чорному морі залежать від Туреччини, але все не так просто. Можливе розширення НАТО в басейні Чорного моря через турецьке партнерство може бути сприйнято Росією як загроза.

¹ Istanbul's new Bosphorus canal 'to surpass Suez or Panama. // The Guardian. 2011. URL: <http://www.theguardian.com/world/2011/apr/27/istanbul-new-bosphorus-canal>

² Канал «Стамбул»: фінт в обхід «Монтре» чи банальна економічна вигода? // Аналітичний центр ADAstra. 2021. May 20. URL: <https://adastra.org.ua/blog/kanal-stambul-fint-v-obhid-montre-chi-banalna-ekonomichna-vigoda>

У кінцевому підсумку це призведе до необхідності зміни турецьких інтересів в регіоні, тому можливі коливання Туреччини будуть сприйняті як вразливість. «Божевільний проект» («Çılgın Proje»), як багато турків називали новий канал, спрямований на скорочення трафіку через Босфор і з'єднання Чорного і Мармурового морів; очевидно, що значна частина нафти, що надходить з Росії, України, Казахстану і Грузії в Середземне море, буде розподілятися між найбільшими нафтовими компаніями з усього світу³.

Будівництво каналу, швидше за все, не призведе до розмивання режиму Монтре, але, тим не менш, зможе дещо погіршити ситуацію в області безпеки в Чорноморському регіоні, в тому числі і з точки зору російських інтересів. З одного боку, Конвенція Монтре діє як щодо Босфору, що з'єднує Чорне і Мармурове моря, так і протоки Дарданелли – між Егейським і Мармуровим морями. Відповідно, шлях до Нового каналу з Егейського моря в будь-якому випадку проходить через Дарданелли, а це означає що всі конвенційні обмеження на прохід, перш за все, військових кораблів нечорноморських країн-будуть залишатися в силі⁴. З іншого боку, поки теоретично, але за згодою турецької влади знаходження будь-якого іноземного військового корабля водотоннажністю не більше 10 тис. тон в новому турецькому каналі може означати можливість постійної присутності есмінців ВМС США, так само як й інших кораблів НАТО, в тому числі з крилатими ракетами на борту, на відстані приблизно в 500 кілометрів від бази російського флоту в Севастополі (за згодою турецького уряду).

Слід також пам'ятати, що проект будівництва каналу, паралельного Босфору, – не єдиний. Сьогодні, поки тільки на папері, існує і другий проект – каналу, паралельного Дарданеллам з Егейського в Мармурове море. Незважаючи на те, що до цих каналів буде повністю застосоване турецьке

³ Simavoryan A. The Istanbul Canal or New Bosphorus. // Orbeli Center. 2020. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3905727

⁴ Cengiz A. Erdogan's «megalomaniac» projects. // Al Jazeera. 2014. URL: <http://www.aljazeera.com/indepth/opinion/2014/03/erdogan-megalomaniac-projects-201432012171661127.html>

національне законодавство (Туреччина розглядає плани по збору коштів за прохід через канали), в міжнародному морському праві склалася норма звичайного права: в каналах, використовуваних або тих, які можуть використовуватися для міжнародного судноплавства, повинна дотримуватися свобода судноплавства однаково, як щодо цивільних суден, так і військових кораблів для всіх держав-прапорів⁵.

Однак між цими двома прогнозованими каналами знаходиться акваторія Мармурового моря, води якого є за своїм правовим статусом внутрішніми водами, що знаходяться під повним суверенітетом Туреччини. Відповідно, неможливість їх не-перетину дозволяє турецькому уряду розглядати ці два канали не як єдину судноплавну систему, а виключно в індивідуальному порядку. Чи буде режим судноплавства через ці канали більш лібералізований, в тому числі і під тиском міжнародного співтовариства, зокрема США, або ж Туреччині вдасться відстояти ідентичний Конвенції Монтре режим стосовно них, – залежить від зусиль Анкари.

Крім того, хоча новий канал буде відкритим, в тому числі для російських нафтових танкерів, все ще залишається питання: наскільки це буде заманливо для Росії не тільки економічно, але і геополітично, оскільки Росія бачить у цьому проекті свого роду американський інструмент: «Новий канал потрібен США для посилення свого впливу в регіоні, і Росії це не сподобається».

Не так давно прем'єр-міністр Туреччини Ахмет Давутоглу заявив, що трьома найбільш важливими принципами зовнішньої політики Туреччини є: «підтримувати тісні відносини з сусідами», «розвивати відносини з віддаленими регіонами» і проводити «ритмічну дипломатію», але поки жодна з цих цілей ще не досягнута. Туреччина, прагне до «стратегічної глибини», заснованої на національній ідентичності та географічному положенні, і одна з

⁵ Keller C. Kanal Istanbul: Pipedream or Politics? // Institut Français des relations internationales. 2011. URL: <https://www.ifri.org/en/publications/editoriaux-de-lifri/kanal-istanbul-pipedream-or-politics>

головних цілей – бути домінуючою регіональною державою, але цей регіональний інтерес суперечить аналогічним інтересам Росії.

Однак, посилаючись на підтримувані ООН Принципи відповідального банківського обслуговування, деякі з найбільших банків Туреччини не бажають фінансувати цей проект, враховуючи ризики фінансування такого великого проекту. Так, міністр інфраструктури та транспорту Аділь Караісмаїлоглу заявив, що в рамках своєї Ініціативи морського шовкового шляху найбільший інтерес до тендеру виявляє Китай. Китай прагне контролювати «морські перешкоди» і розпочав співпрацю у сфері портів із країнами уздовж Середземного та Чорного морів. У листопаді 2016 року Туреччина і Китай підписали угоду про включення Туреччини в китайську ініціативу «Один пояс, один шлях», за якою Пекін пообіцяв інвестувати 750 мільйонів доларів в турецьку інфраструктуру⁶.

Тим не менш, Туреччина представляє неоднозначні повідомлення щодо Конвенції Монтре. З одного боку, президент Ердоган вважає Конвенцію не вигідною для прагнень Туреччини до регіональної влади. На початку грудня 2019 року він заявив, що «в Конвенції Монтре нам не дано жодного права. Кораблі проходять і йдуть через протоки, як їм заманеться. Канал Стамбул не буде таким». Вже 23 грудня 2019 року Ердоган підтвердив, що Стамбульський канал покаже, що Туреччина отримала та втратила завдяки Конвенції. Ці заяви спонукали 126 послів у відставці опублікувати спільну заяву 31 січня 2020 року, закликаючи до відмови від цього проекту, який «може призвести до втрати Туреччиною свого абсолютного суверенітету над Босфором, Дарданеллами та Мармуровим морем» через поновлення обговорення Конвенції Монтре. Міністр закордонних справ Мевлют Чавушоглу 2 лютого 2020 року розкритикував цю спільну декларацію, назвавши її «чисто політично вмотивованою заявою», водночас стверджуючи, що Стамбульський канал не поставить під загрозу Конвенцію Монтре, оскільки Туреччина не

⁶ Kanal İstanbul 2025'te tamamlanacak! // Emlakkulisi.com. 2019. URL: <http://www.emlakkulisi.com/kanal-istanbul-2025te-tamamlanacak/602117>

змушуватиме жодне іноземне судно використовувати цей канал як водний шлях.

Проте дискусії щодо Конвенції Монтре відновилися після публікації відкритого листа, підписаного 104 адміралами у відставці 3 квітня 2021 року. У листі вони закликали уряд «утриматися від будь-яких дій, які можуть зробити Конвенцію Монтре проблемою міжнародних суперечок» і був оприлюднений невдовзі після виходу Туреччини зі Стамбульської конвенції 20 березня за президентським указом, що викликало дебати щодо повноважень президента та парламентського контролю. Спікер парламенту Мустафа Сентоп 24 березня запропонував, що з технічної точки зору можна в принципі вийти з інших міжнародних конвенцій, включаючи Конвенцію Монтре, за допомогою указу президента. Анкара розкритикувала лист адміралів як мовчазну «погрозу державного перевороту» і порушила судовий процес проти адміралів у відставці. Коментуючи лист 5 квітня, Ердоган намагався пом'якшити суперечку, але зауважив: «На даний момент у нас немає ані поточної роботи, ані наміру вийти з Конвенції Монтре, але ми без вагань переглянемо будь-яку угоду з погляд на забезпечення кращого для нашої країни, якщо така потреба виникне в майбутньому»⁷.

Усвідомлюючи свою вагому роль у регіоні, Туреччина активно використовує цей фактор у відносинах як із сусідніми країнами, так і з провідними світовими державами. Турецьке керівництво розуміє, що після 2023 року можуть відбутися зміни в регіональному балансі, зокрема у зовнішній політиці Анкари, що стосуватимуться контролю над протоками та зростання військової присутності в стратегічних пунктах. Туреччина усвідомлює, що міжнародне право не дозволить їй вносити будь-які істотні зміни в нинішні правила судноплавства в протоках.

⁷ Eldem T. Canal Istanbul: Turkey's Controversial Megaproject. Its Likely Impacts on the Montreux Convention and Regional Stability. // Stiftung Wissenschaft und Politik. 2021. July 20. URL: <https://www.swp-berlin.org/en/publication/canal-istanbul-turkeys-controversial-megaproject/>

Туреччина також прагнула прослідкувати, як НАТО і США будуть утримувати свої сильні позиції в регіоні, утримуючи авіабазу Інджірлік без надання їй повної програми F35. Однак істотний розвиток американо-російських відносин в останні роки знизив важливість авіабази Інджірлік для Вашингтона. Крім того, після 2023 року Туреччина заявляла про намір запровадити нові регуляції та збори щодо загального судноплавства, що дозволило б не лише зміцнити державний бюджет, а й реалізувати додаткові проєкти з метою підвищення прибутковості⁸.

Враховуючи недавній контекст України, Туреччина не змогла зайняти тверду негативну позицію через залежність від російського газу. Згідно з положеннями Конвенції Монтре, у разі конфлікту або війни, частиною яких Туреччина не є, положення, що стосуються комерційних судів, залишаються незмінними. Однак якщо Туреччина втягнута в конфлікт, кораблі держав, з якими Туреччина не перебуває в стані війни, можуть вільно проходити, в той час як кораблі держав, що беруть участь в конфлікті, є предметом вибору і рішень Уряду в Анкарі. Таким чином Туреччина завжди буде сполучною ланкою між трансатлантичною системою і Євразійською, а протоки можна сприймати як своєрідний геополітичний і геостратегічний маятник⁹.

У стратегічному сенсі Туреччина зберігає роль ключового посередника між трансатлантичним простором і Євразією, а протоки виступають важливим геополітичним та геостратегічним чинником, що виконує функцію своєрідного маятника між цими системами.¹⁰

⁸ Erum R. The Black sea & Turkish straits after 2023: the end of lausanne & prospects for turkey's future as regional power. // Pakistan Journal of International Affairs. Vol. 4 No. 3. 2021. URL: <http://www.pjia.com.pk/index.php/pjia/article/view/228/164>

⁹ Рачинська Є.В. Чорноморські протоки та їхня роль на сучасному етапі // Всеукраїнська науково-практична конференція «Національна безпека в умовах війни, післявоєнної відбудови та глобальних викликів XXI століття». Житомир. 7-8 грудня 2023 р. С. 520. URL: https://nung.edu.ua/sites/default/files/2024-01/%D0%B7%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA%202023_28.12.pdf

¹⁰ Aydın M. Geographical blessing versus geopolitical curse: great power security agendas for the Black Sea region and a Turkish alternative // Southeast European and Black Sea Studies. Vol. 9. Issues 3. 2009. P. 125-135. URL:

Беручи до уваги той факт, що Туреччина є частиною НАТО, всі рішення Альянсу в районі Чорного моря залежать від неї. Зважаючи на події в Україні, пов'язані з анексією Криму, Туреччина знову зіткнулася з дилемою підтримки тієї чи іншої сторони. Росія стверджує, що Туреччина сприяла США, порушивши деякі статті Конвенції Монтре, і аргументує це твердження, привертаючи увагу до епізоду липня 2014 року, коли військовий корабель ВМС США USS Taylor через деякі технічні проблеми затримався на 11 днів понад свого ліміту. Тоді як, згідно з Конвенцією, цей ліміт становить 21 день¹¹.

З іншого боку, в Чорному морі присутні російські сили і НАТО, і ті, й інші не хотіли б змінювати баланс сил в Чорному морі. Туреччина також проявила великий інтерес до використання як уряду, так і суспільства, які пропагували ідеологію політичного ісламу з впровадженням мусульманських норм у суспільне життя. Анкара, з одного боку, використовує ідеологічні джерела, а з іншого боку, використовує всі активні заходи для досягнення шляху колишньої слави. Це зміцнює Міністерство оборони за рахунок збільшення військового потенціалу. Ердоган, в свою чергу, прагне зайняти своє місце під сонцем – і саме тому він буде проводити автономну політику в даному регіоні. Фактично його мета полягає в тому, аби отримати те, що Туреччина втратила століття тому.

Ідеї щодо скасування або перегляду положень Конвенції Монтре періодично лунають з різних джерел, зокрема зі сторони Сполучених Штатів, які вважають, що чинна угода створює дисбаланс на користь російського флоту. Своє невдоволення також висловлює НАТО, зокрема через обмеження, які застосовуються до військових кораблів країн, що не мають виходу до Чорного моря, але прагнуть діяти в цьому стратегічно важливому регіоні,

https://www.researchgate.net/publication/233143245_Geographical_blessing_versus_geopolitical_curse_Great_power_security_agendas_for_the_Black_Sea_region_and_a_Turkish_alternative

¹¹ Popescu D. The Straits – Between Geopolitical Best Card and Bone of Contention in the Turkish-Russian Relations // Kanal Istanbul Projesi. Romanian Journal of History and International Studies. Vol. 2 №. 2. 2015. URL: <https://rjhis.ro/ojs/index.php/rjhis/article/view/44/64>

особливо в умовах криз. Однак, починаючи з грудня 2021 року, у Чорному морі не було помітної військово-морської присутності НАТО, за винятком сил прибережних держав-членів Альянсу — ще до того, як Туреччина, посилаючись на положення про воєнний стан, заявила про закриття чорноморських проток¹².

Так, незважаючи на рішучі заяви Єнса Столтенберга, реальність така, що протягом останніх кількох років військові кораблі НАТО відвідували Чорне море досить нерегулярно. У 2019 і 2020 роках жоден військовий корабель НАТО не відвідував Чорне море. У 2021 році кількість військово-морських кораблів НАТО в Чорному морі, зросла до 31, стільки ж, скільки в 2014 році, і це найвищий річний рівень з моменту окупації Росією Криму¹³.

Починаючи з листопада 2021 року, у Чорноморському регіоні спостерігалось зростання активності НАТО — через протоки пройшли п'ять військових кораблів країн-членів Альянсу, які не мають прямого виходу до Чорного моря. Серед них — чотири судна Військово-морських сил США та один корабель французького флоту. Їхнє перебування в регіоні тривало 21 день, що відповідає нормам, передбаченим Конвенцією Монтре¹⁴.

Проте відносна бездіяльність НАТО супроводжувалися відсутністю сигналізованої рішучості з боку Вашингтона. Під час прес-конференції в Румунії 20 жовтня 2022 року з міністром оборони Румунії Ніколае-Іонелем Чуке міністра оборони США Ллойда Остіна запитали: «Які зобов'язання США щодо Чорноморського регіону?» У відповідь глава Пентагону підкреслив

¹² John C., Daly K. Referee and Goalkeeper of the Turkish Straits: The Relevance and Strategic Implications of the Montreux Convention for Conflict in the Black Sea // The Jamestown Foundation. 2022. May 10. URL: <https://jamestown.org/program/referee-and-goalkeeper-of-the-turkish-straits-the-history-relevance-and-strategic-implications-of-the-montreux-convention-for-conflict-in-the-black-sea/>

¹³ Гучакова Т., Клименко А., Корбут О. Перешкоди судноплавству в Азовському морі. Моніторинг утримання суден в Керченській протоці на 1 грудня 2021 року. // Інститут Чорноморських стратегічних досліджень. 2021. 11 грудня. URL: <https://www.blackseanews.net/read/182620>

¹⁴ Перебування військових кораблів нечорноморських країн НАТО в Чорному морі у листопаді–грудні 2021 року // Інститут Чорноморських стратегічних досліджень. 2021. 14 грудня. URL: <https://www.blackseanews.net/read/182759>

важливість безпеки Чорного моря для інтересів США, уникнувши при цьому будь-яких згадок про плани збільшити або зберегти там присутність США¹⁵.

З огляду на такі позицію США та дії НАТО, очевидним є те, що умови для Росії стали більш, ніж просто вигідними для активізації своїх дій на початку 2022 року. Так вона почала «воєнну операцію» в Україні, однією з найголовніших цілей якої було захоплення Півдня України для отримання відкритого простору до басейну Чорного моря, і відповідно до проток Босфор і Дарданелли; особливо з огляду на боротьбу Росії щодо проток в історичній площині та на цілі, сформовані вже на сучасному етапі.

Тим не менш, були й уважні спостерігачі, які попереджали про наслідки ще до початку конфлікту. За чотири дні до початку бойових дій посол України в Туреччині Василь Боднар зазначив, що агресивні дії Росії щодо України з 2014 року фактично знищили регіональну співпрацю в Чорному морі, зокрема в рамках ОЧЕС. Тоді посол заявив: «У нас був не лише ОЧЕС, а й формат BLACKSEAFOR, який створив середовище безпеки в регіоні та умови для взаємодії та довіри між флотами. З 2014 року це стало неможливим. Ми не можемо брати участь у заходах, де є російський флот. Така ж ситуація з Грузією, яка не визнає російської окупації і досі не має дипломатичних відносин з Росією з 2008 року.»¹⁶.

Російський широкомасштабний наступ викликав негайну відповідь з боку генерального секретаря НАТО Йенса Столтенберга, який заявив, що північноамериканські та європейські члени альянсу вже розгорнули тисячі нових військ у східних країнах-членах НАТО, зазначивши: «У нас є понад 100 реактивних літаків [у] підвищеній готовності, які захищають наш повітряний простір, і понад 120 кораблів союзників у морі від крайньої півночі до

¹⁵ Виступ міністра оборони Ллойда Дж. Остіна III на спільній прес-конференції після Білата в Міністерстві оборони Румунії // Посольство США в Румунії. Бухарест. 2022. 20 жовтня. <https://ro.usembassy.gov/secretary-of-defense-lloyd-j-austin-iiis-remarks-at-rumunian-ministry-of-defense-post-bilat-joint-press-event/>

¹⁶ Росія агресивними діями знищила регіональну співпрацю у Чорному морі – посол // Black Sea News. 2022 р. 22 лютого. URL: <https://www.blackseanews.net/read/184942>

Середземного моря. [...] Ми продовжуватимемо робити все необхідне, щоб захистити альянс від агресії». Тож позиція НАТО, як власне і США, є більш ніж зрозумілою та прозорою – їх інтерес полягає у національній безпеці, власному переважанні та недопущенні російського панування у регіоні¹⁷.

Однак вже після втрати крейсера «Москва», 28 квітня 2022 року Міністерство оборони Великої Британії написало в Twitter: «Босфорська протока залишається закритою для всіх нетурецьких військових кораблів, через що Росія не може замінити свій втрачений крейсер «Москва» в Чорному морі. Тому незважаючи на втрати десантного корабля «Саратов» і крейсера «Москва», Чорноморський флот РФ зберігає здатність завдавати ударів по українських і прибережних цілях»¹⁸.

Після початку повномасштабного вторгнення Росії в Україну у лютому 2022 року НАТО активувала свої Плани поетапного реагування — новий механізм стратегічного планування, ухвалений у 2015 році. Вперше в історії були розгорнуті сили високої готовності НАТО для посилення стримування й оборони, зокрема Постійні військово-морські з'єднання, що входять до складу Об'єднаної оперативної групи підвищеної готовності. Альянс також посилив свою військово-морську присутність у Балтійському, Адріатичному та Середземному морях, що дозволило зміцнити стратегічну обізнаність та підвищити бойову готовність сил.

Натомість у Чорному морі військово-морська присутність НАТО залишається обмеженою. Це зумовлено, зокрема, позицією Туреччини. Крім того, формування єдиної стратегії НАТО щодо Чорноморського регіону ускладнюється відсутністю узгодженості між державами-членами Альянсу, розташованими на чорноморському узбережжі. Так, наприклад, ініціатива

¹⁷ Press briefing by NATO Secretary General Jens Stoltenberg following an extraordinary meeting of the North Atlantic Council // NATO. 2022. February 24. https://www.nato.int/cps/en/natohq/opinions_192408.htm

¹⁸ McCrum K. Twenty Russian warships and submarines gather in Black Sea, MOD reports. // Wales Online. 2022. April 28. URL: <https://www.walesonline.co.uk/news/world-news/twenty-russian-warships-submarines-gather-23808668>

Румунії зі створення спільної чорноморської флотилії країн НАТО не отримала підтримки з боку Болгарії¹⁹.

Позиція діючого Генерального секретаря НАТО дещо схожа на погляди його попередника. Виступаючи на спільній прес-конференції з прем'єр-міністром Румунії Марселем Чолаку 13 листопада 2024 року, Рютте наголосив на важливості надійної інфраструктури протиповітряної оборони, посиляючись на триваючу війну в Україні як каталізатор цього пріоритету. Рютте наголосив, що НАТО вже посилило свої можливості протиповітряної оборони вздовж східних кордонів. Це включає інтеграцію винищувачів п'ятого покоління до арсеналів держав-членів. Так, раніше в Румунії, зокрема поблизу річки Дунай, після ударів по українській портовій інфраструктурі, було виявлено фрагменти російських безпілотників. Для посилення моніторингу НАТО наприкінці вересня розгорнуло до Румунії додатковий літак AWACS²⁰.

Водночас під час зустрічі з Марком Рютте на прес-конференції в Одесі 15 квітня 2025 року Володимир Зеленський заявив, що в Туреччині проводиться зустріч військового рівня з питань безпеки Чорного моря за участю Великої Британії та Франції, лідерів коаліції добровільних.

Передумовою цих подій стали переговори, що відбулися в Саудівській Аравії з 23 по 25 березня 2025 року, під час яких Росія та Україна домовилися провести обговорення щодо безпеки судноплавства в Чорному морі. Однак пізніше Росія опублікувала список вимог, зокрема щодо послаблення кількох санкцій щодо свого сільськогосподарського сектору. Тоді Сполучені Штати

¹⁹ Внутрішнє море НАТО. Фінляндія та Естонія закривають Балтійське море для кораблів РФ // Фокус. 2022. 14 липня. URL: <https://focus.ua/uk/voennyye-novosti/525349-vnutrennee-more-nato-finlyandiya-i-estoniya-zakroyutbaltiyskoe-more-dlya-korabley-rf>

²⁰ Khomenko I. NATO Strengthens Air Defense in the Black Sea Region, Says Mark Rutte // united24. 2024. November 18. URL: <https://united24media.com/latest-news/nato-strengthens-air-defense-in-the-black-sea-region-says-mark-rutte-3814>

Америки заявили, що розглянуть ці вимоги, тоді як європейські країни відхилили будь-яке послаблення санкцій²¹.

Таким чином, найсерйознішим викликом для Росії на сьогодні є очевидна невідповідність між її геополітичними прагненнями та реальною міжнародною ситуацією, що склалася в межах сучасної системи міжнародних відносин. Водночас варто підкреслити, що стратегія США і НАТО в Чорноморському регіоні насамперед орієнтована на реалізацію власних політичних інтересів. У цьому контексті показовим є і те, що президент Реджеп Ердоган зумів закласти потужний політичний фундамент для Туреччини, керуючись переконанням, що його держава здатна відновити втрачену геополітичну роль.

3.2. Чорне море як об'єкт багатостороннього співробітництва із забезпечення міжнародної енергетичної та економічної безпеки

Особливу роль у Чорноморському регіоні почала відігравати Ініціатива «Один пояс, один шлях» запропонована Китаєм. Через Чорне море Пекін намагався розширити свій вплив, просуваючи сухопутно-морські коридори до Європи. Однією з цілей була нейтралізація впливу торговельної війни з США, зокрема митної політики адміністрації Трампа, шляхом диверсифікації логістичних шляхів постачання китайських товарів до ринків ЄС. Україна та інші держави регіону розглядали перспективу участі в такій ініціативі як можливість залучення інвестицій та інтеграції до глобальних ланцюгів постачання. Однак китайська ініціатива часто піддається критиці з боку західних країн через звинувачення у недобросовісній торговельній практиці, посиленні впливу комуністичного уряду Китаю та створенні боргової залежності. Країни, які не можуть повернути позики, іноді змушені передавати Пекіну контроль над ключовими інфраструктурними об'єктами, збудованими

²¹ Pavliuk O., Kizilov Y. Zelensky reveals progress in Turkish-led Black Sea security talks // Ukrainska Pravda. 2025. April 15. URL: <https://www.pravda.com.ua/eng/news/2025/04/15/7507728/>

за участі Китаю. Так у 2023 році Італія оголосила про вихід з ініціативи, аргументуючи своє рішення несприятливим торговельним балансом. Фактично італійський експорт до Китаю склав приблизно 18,6 мільярда доларів, у той час як імпорт з КНР сягнув 65 мільярдів²².

ОЧЕС, зі свого боку, працює над створенням стратегії розвитку зеленої енергетики, яка передбачає впровадження екологічно чистих технологій та зменшення викидів парникових газів. Так, у 2023 році ОЧЕС затвердила нову Енергетичну програму на 2023–2025 роки, яка передбачає розвиток енергетичної інфраструктури, посилення регіональної енергетичної безпеки, підтримку відновлюваних джерел енергії та підвищення енергоефективності.²³

Зокрема, спільно з Азербайджаном ОЧЕС обговорює проекти з розвитку відновлюваної енергетики та створення Каспійсько-Чорноморсько-Європейського зеленого енергетичного коридору для транспортування зеленої енергії з Каспійського регіону через Чорне море до Європи²⁴.

Світова організація торгівлі як глобальна інституція, що регулює правила міжнародної торгівлі не оприлюднила спеціальних заяв, присвячених економічному співробітництву в Чорноморському регіоні. Проте в рамках загальних ініціатив та заходів СОТ розглядалися питання, що мають безпосередній вплив на економіку країн цього регіону, зокрема України.

Наприклад, у вересні 2023 року Україна подала скаргу до СОТ проти Угорщини, Польщі та Словаччини через одностороннє запровадження цими країнами заборони на імпорт українського зерна та інших сільськогосподарських продуктів. Ці обмеження були введені для захисту місцевих фермерів від надлишку продукції на ринку, що спричинило

²² США протистоять китайській ініціативі «Один пояс, один шлях» на тлі зростання торгової напруженості (Відео) // The Epoch Times. 2025. 07 травня. URL: <https://www.epochtimes.com.ua/novyny-ekonomiky/ssha-protystoyat-kytayskiy-iniciatyvi-odyn-poyas-odyn-shlyah-na-tli-zrostannya-torgovoyi-169112>

²³ SEC Strategic plan 2023-2035 // Analysis & Policy Observatory. 2023. October 26. URL: <https://apo.org.au/node/324779>

²⁴ Rafioglu A. Azerbaijan, BSEC discuss Caspian-Black Sea-Europe Green Energy Corridor // Report. 2025. January 30. URL: <https://report.az/en/energy/azerbaijan-bsec-discuss-caspian-black-sea-europe-green-energy-corridor/>

напруження у відносинах між Україною та деякими країнами ЄС. Реакція Світової організації торгівлі на скаргу України у вересні 2023 року полягала у запуску стандартної процедури врегулювання спору відповідно до механізмів СОТ. Організація закликала сторони — Україну, Угорщину, Польщу та Словаччину — до двосторонніх консультацій з метою мирного вирішення суперечки, перш ніж перейти до формування панелі арбітрів. СОТ не висловлювала публічної позиції щодо правомірності торговельних обмежень, дотримуючись нейтралітету в рамках свого мандата, але підтвердила, що спір зареєстровано і перебуває в межах процедурного розгляду²⁵.

Водночас у липні 2024 року Європейська служба зовнішніх дій та Європейська комісія опублікували четвертий звіт про реалізацію ініціативи «Чорноморська синергія» за період 2019-2023 років. Звіт підкреслює досягнення в галузях енергетики, транспорту, екології та сталого розвитку, незважаючи на виклики, спричинені агресією Росії проти України. Особлива увага приділяється розвитку інтегрованої морської політики, сталого «блакитного» економічного зростання та енергетичної співпраці в регіоні²⁶.

Враховуючи, що провідна роль у регіоні належить Туреччині, що впливає із системи регіональної безпеки завдяки її унікальному розташуванню на перетині Європи, Азії та Близького Сходу, контроль над чорноморськими протоками належить саме їй. Саме контроль над цими протоками дозволяє Анкарі здійснювати вплив на енергетичні й торговельні маршрути між Азією та Європою, що посилює її вагу в міжнародній політиці²⁷.

Основні трубопроводи, такі як Трансанатолійський газопровід (TANAP), Турецький потік (Додаток А) і Баку-Тбілісі-Джейхан, створюють мережу для постачання енергоресурсів до Європи. Перший зокрема є

²⁵ Keaten J., Novikov I. Ukraine complains to WTO about Hungary, Poland and Slovakia banning its food products // AP News. 2023. September 19. URL: <https://apnews.com/article/ukraine-wto-complaint-europe-grain-ban-2bdecdbd0d0c4e46f2f24f33d858bf8f1>

²⁶ Black Sea Synergy // European Union External Action. 2024. July 07. URL: https://www.eeas.europa.eu/eeas/black-sea-synergy_en

²⁷ 1936 Convention regarding the regime of the straits. URL: <https://cil.nus.edu.sg/wp-content/uploads/2019/02/1936-Convention-Regarding-the-Regime-of-the-Straits-1.pdf>

частиною Південного газового коридору, який транспортує природний газ із Азербайджану через Грузію і Туреччину до Європи, зменшуючи залежність від російського газу. Відтак це зумовлено енергетичною кризою, викликаною скороченням поставок газу з Росії на тлі санкцій та геополітичної напруги. Турецький потік відповідно забезпечує стабільні поставки енергоресурсів партнерам в Угорщину, Сербію та Болгарію²⁸.

Однак така залежність від російського газу викликає занепокоєння з боку держав НАТО, зважаючи на загрозу застосування енергетичного впливу з боку Росії як інструменту політичного тиску та маніпулювання.

Зважаючи на географічне розташування Туреччини, Чорне море слугує важливим маршрутом для транспортування нафти і нафтопродуктів з Каспійського регіону через протоки Босфор і Дарданелли. Відтак Туреччина має можливість регулювати морський трафік і контролювати проходження енергетичних вантажів через Чорне море в Європу попри ембарго ЄС на імпорту сировини нафти з Росії морським шляхом з Чорного моря. Сім таких порушень було зафіксовано у серпні 2024 року²⁹. Фактично це дає Туреччині додатковий важіль у відносинах з країнами-імпортерами енергоресурсів.

Однак в рамках співробітництва з Росією Туреччина стала буферною зоною для енергетичних поставок з Кавказу і Близького Сходу в Європу. Таким чином Туреччині вдається мінімізувати залежність європейських держав від російського газу, а також забезпечити умовну енергетичну безпеку НАТО, балансує між економічними інтересами та безпековими викликами. Незважаючи на те, що Туреччина є членом НАТО та державою-кандидатом у ЄС, Туреччину можна вважати державою, що обертається. Вона часто

²⁸ Gözkaman A. The Trans-Anatolian Natural Gas Pipeline: An “Asset” for Türkiye in her Relations with the EU? // The Caucasus in Europe-Asia Connectivity The Promise of Infrastructure and Trade. 2023. P.175-177. URL: https://www.researchgate.net/publication/367656229_The_Trans-Anatolian_Natural_Gas_Pipeline_An_Asset_for_Turkiye_in_her_Relations_with_the_EU/link/63da42bac465a873a27513f0/download?_tp=eyJjb250ZXh0Ijp7ImZpcnN0UGFnZSI6InB1YmxpY2F0aW9uIiwicGFnZSI6InB1YmxpY2F0aW9uIn19

²⁹ Russian Crude Oil Imports to the EU Embargo: Database of August 2024 Violations // Black Sea News. 2024. September 16. URL: <https://www.blackseanews.net/en/read/222668>

відхилялася від моделей західних союзників, водночас застосовуючи «стратегію посередника» щодо російської агресії проти України, отримуючи вигоду з обох сторін.

Заступник міністра закордонних справ Туреччини посол Фарук Каймакчі підкреслив, що Туреччина вважає себе не міжнародним партнером ЄС, а частиною Європи і бачить своє майбутнє в ЄС. Однак президент Туреччини Реджеп Ердоган у вересневому інтерв'ю 2023 року заявив, що «...останні 50 років ми чекали на порозі ЄС, і в цей момент я довіряю Заходу так само, як і довіряю Росії». Такі слова відкрито демонструють курс Туреччини на продовження співробітництва з Росією, підтверджуючи балансуєчу позицію першої³⁰.

Водночас Фарук Каймакчі наголосив, що у зв'язку з російсько-українською війною виникли серйозні виклики – найважливіші з них – це безпека і оборона. Така заява міністра передбачає важливість набуття Туреччиною членства ЄС для забезпечення стримуючої сили НАТО і ЄС проти порушників міжнародного порядку. Таким чином, Туреччина не висловлює чіткої антиросійської позиції, намагаючись не погіршити відносини із Заходом. Проте у 2022 році Туреччина уникала схвалення санкцій Заходу проти Москви, демонструючи таким чином відкриту підтримку Росії. Можливо, завдяки такій позиції Росія бажала і прямо підтримала переобрання президента Ердогана на історичних виборах у травні 2023 року. Російська компанія «Газпром» пішла настільки далеко, що погодилася відстрочити борги Туреччини за частину природного газу, який вона експортувала, забезпечуючи деяке полегшення для уряду Ердогана на тлі гостроти економічної кризи, яка передувала виборам³¹.

³⁰ Ayan Musil P. How Türkiye's balancing strategy between Russia and the West matters // Institute of international relations Prague. 2024. March 28. URL: <https://www.iir.cz/en/how-turkiye-s-balancing-strategy-between-russia-and-the-west-matters-1>

³¹ Yazar E. Türkiye expects EU to take enlargement policy more seriously: Deputy FM. Daily Sabah. 2022. October 21. URL: <https://www.dailysabah.com/politics/eu-affairs/turkiye-expects-eu-to-take-enlargement-policy-more-seriously-deputy-fm>

Після президентських виборів у травні 2023 року, на яких Ердоган зміцнив свою авторитарну владу, у Туреччині все ж відбулася зміна позиції балансування. Напруженість у його відносинах з Росією загострилася, тоді як його взаємодія із Заходом набула більш позитивного характеру, що призвело до оприлюднення довгострокової стратегії ЄС щодо покращення відносин із Туреччиною від 29 листопада 2023 року. Цей документ закликає до обережності щодо цього позитивного повороту та підкреслює три фактори, які можуть перешкодити потенційному зближенню Туреччини із Заходом: зростання впливу ультраправих партій в уряді Туреччини, її залежність від російського газу та її прагнення утвердити своє лідерство у мусульманському світі, де антизахідна риторика відіграє вирішальну роль³².

У свою чергу, Туреччина відіграє важливу роль як гарант безпеки в Чорноморському регіоні, зокрема завдяки своїй геополітичній позиції, військовій спроможності та дипломатичній активності. Одним із основних інструментів забезпечення стабільності є Чорноморське економічне співробітництво (ЧЕС), яке сприяє регіональній стабільності через економічну, політичну та соціальну співпрацю між країнами-членами. Так, Туреччина підтримує ініціативи з розвитку транспортних коридорів через Чорне море, що сприяє підвищенню транзитного потенціалу регіону. Один з таких проєктів – «Транскаспійський міжнародний транспортний маршрут», який включає Туреччину, Азербайджан, Грузію, Казахстан і Україну, дозволяє, що країнам регіону уникнути залежності від традиційних шляхів через Росію і створює нові торговельні можливості, підвищуючи стабільність через економічну інтеграцію³³.

Наразі Туреччина підтримує обережні відносини з Росією, тоді як її зв'язки з Китаєм тільки почали розширюватися. Протягом останніх п'яти років

³² A long-term perspective to EU-Turkey relations: Europe's geostrategic sovereignty and Turkey // Atlantic Council. 2021. March 17. URL: <https://www.atlanticcouncil.org/event/a-long-term-perspective-to-eu-turkey-relations/>

³³ Mussayev A. Trans-Caspian International Transport Route // EY. URL: https://www.ey.com/en_kz/strategy-transactions/trans-caspian-international-transport-route

двостороння торгівля зросла, а офіційні візити почастишали. У 2024 році Пекін відвідали міністри закордонних справ Туреччини, енергетики та природних ресурсів, промисловості та технологій³⁴. Фактично Китай прагне контролювати «морські перешкоди» і розпочав співпрацю у сфері портів із країнами уздовж Середземного та Чорного морів. Так, у листопаді 2016 року Туреччина і Китай підписали угоду про включення Туреччини в китайську ініціативу «Один пояс, один шлях», за якою Пекін пообіцяв інвестувати 750 мільйонів доларів в турецьку інфраструктуру.

Хоча з 2024 року Анкара повернулася до ортодоксальної економічної політики, для відновлення довіри інвесторів потрібен час. Тому, хоча вона обережно керує своєю позицією щодо двох регіональних конфліктів, вона прагне скористатися перевагами своєї географії в Чорному морі, перетворюючи виклики, які створює війна в Україні, на можливість.

Середній коридор, який пролягає з Європи через Чорне море, Південний Кавказ, через Каспійське море, до Центральної Азії та Китаю, наразі пропонує альтернативу традиційному Північному коридору через Росію, що робить його привабливим варіантом, враховуючи логістичні проблеми, спричинені війною для міжнародного судноплавства. Інтерес Туреччини до Середнього коридору зумовлений її стратегічним становищем як мосту між Європою та Азією. Для енергетичної стратегії Туреччини зростаюче значення Середнього коридору є позитивним елементом. Зміцнюючи свої зв'язки з постачальниками енергії в Центральній Азії та Каспійському регіоні, Туреччина може забезпечити диверсифіковані джерела енергії, зменшивши свою залежність від російської енергії. Крім того, Туреччина може відігравати ключову роль у транзиті енергетичних ресурсів до Європи, ще більше зміцнюючи свої позиції як енергетичного мосту між Сходом і Заходом.

³⁴ Türkiye-Çin ilişkileri birbiri ardına yapılan ziyaretlerle derinleşiyor // AA. 2024. August 20. <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/turkiye-cin-iliskileri-birbiri-ardina-yapilan-ziyaretlerle-derinlesiyor/3254762#>

Щоб збільшити світову торгівлю та інвестиції Туреччини, Середній коридор означає збільшення інвестицій в інфраструктуру, таку як залізниці, порти та енергетичні трубопроводи. Вони не тільки забезпечують міцну базу для міжнародних інвестицій у Туреччині, але й дозволяють турецьким підприємствам розвиватися в Центральній Азії та Китаї (Додаток В). Крім того, коридор узгоджується зі стратегією Туреччини «Азія заново», яка спрямована на поглиблення її економічних і політичних зв'язків з азіатськими країнами. Зміцнюючи свою роль у Середньому коридорі, Туреччина може позиціонувати себе як ключову транзитну країну, зміцнюючи свій дипломатичний вплив як на європейські, так і на азіатські держави³⁵.

3 червня 2022 року, ЄС оприлюднив додаткові заходи в рамках свого шостого раунду санкцій проти Росії, які передбачали запровадження ембарго на окремі нафтопродукти та санкції щодо російських нафтових танкерів і пов'язаних з ними фінансових установ³⁶. Ці колективні дії західних урядів чинять величезний тиск на відомі західні транснаціональні енергетичні корпорації, такі як BP, Royal Dutch Shell, ExxonMobil і Equinor, що змушує їх припинити економічну та технологічну співпрацю з російськими енергетичними підприємствами. Крім того, Велика Британія та ЄС вирішили заборонити внутрішнім страховим компаніям надавати покриття суднам, що транспортують російську нафту, фактично перешкоджаючи морському доступу Росії до міжнародного ринку нафти³⁷.

Німеччина, яка до вторгнення сильно залежала від російського газу, зіткнулася зі значними енергетичними проблемами. У відповідь країна вжила

³⁵ Вінтінг, Х. Туреччина не підтримує антикитайську риторику, сподівається на посилення економічної співпраці з Пекіном – посол. // The Global Times. 2024. 11 липня. URL: <https://www.globaltimes.cn/page/202407/1315880.shtml>

³⁶ Bjørtvedt E.B. Progress in American and European trade reductions vs Russia by July 2022 // ResearchGate. 2022. October 25. URL: https://www.researchgate.net/publication/364738876_Corisk_Report_Series_No_3_Progress_in_American_and_European_trade_reductions_vs_Russia_by_July_2022

³⁷ Kurilev K., Martynenko E., Parkhitko N., Stanis D. Royal-Dutch Shell in Russia and Western sanctions // IORJ. Vol. 12. No. 1. 2017. P. 192. URL: <https://iorj.hse.ru/en/2017-12-1/204246947.html>

заходів, зокрема відновила роботу вугільних електростанцій, щоб компенсувати скорочення поставок газу³⁸.

У відповідь на геополітичну нестабільність, спричинену повномасштабним вторгненням Росії в Україну в лютому 2022 року, Сполучені Штати ухвалили в серпні того ж року Закон про зниження інфляції. Цей закон передбачає найбільші в історії США інвестиції в енергетичну безпеку та боротьбу зі зміною клімату, виділяючи 369 мільярдів доларів США на відповідні програми протягом десяти років. Основною метою IRA є зменшення викидів вуглецю приблизно на 40% до 2030 року. Для досягнення цього передбачено поєднання грантів, позик та податкових пільг для прискорення впровадження чистої енергії, електротранспорту, енергоефективних будівель та чистого виробництва. Закон також спрямований на зменшення залежності від викопного палива та підвищення стабільності енергетичних ринків, що стало особливо актуальним на тлі енергетичної кризи, спричиненої війною в Україні³⁹.

У відповідь на енергетичну кризу, спричинену війною в Україні, в Австралії відбулися політичні дебати щодо майбутнього енергетичної політики. Лідер опозиції Пітер Даттон запропонував створити схему резервування газу на східному узбережжі, щоб збільшити внутрішнє постачання та знизити ціни. Проте представники газової промисловості висловили сумніви щодо ефективності цієї політики, зазначаючи, що вона може відлякати інвесторів та погіршити дефіцит газу⁴⁰. Таким чином, війна в Україні стала каталізатором для переосмислення енергетичної політики

³⁸ Luschini A., Rego E., Montebello N. How did the Russia–Ukraine war impact energy imports and electricity generation? A comparative analysis between Germany and the United Kingdom // The Electricity Journal. Volume 37, Issue 3. 2024. April. URL: <https://ouci.dntb.gov.ua/en/works/7qYo3rB7/>

³⁹ Inflation Reduction Act of 2022 // IEA. 2024. June 7. URL: <https://www.iea.org/policies/16282-inflation-reduction-act-2022-sec-13502-advanced-manufacturing-production-credit>

⁴⁰ Chen C. Gas giants say Australia opposition's plan to reserve supplies could worsen shortfall // Reuters. 2025. April 1. URL: <https://www.reuters.com/business/energy/shell-warns-australias-gas-reservation-plan-could-worsen-shortages-2025-03-31/>

Австралії, підкресливши необхідність збалансування між забезпеченням енергетичної безпеки, залученням.

Отже, багатостороннє співробітництво в Чорноморському регіоні є ключовим фактором у забезпеченні міжнародної енергетичної та економічної безпеки. Спільні зусилля країн регіону та міжнародних партнерів сприяють розвитку інфраструктури, диверсифікації енергетичних маршрутів та зміцненню економічних зв'язків, що в цілому підвищує стабільність та процвітання у досліджуваному регіоні.

3.3. Вплив регіональної ситуації в Чорноморському регіоні на глобальну продовольчу та екологічну безпеку

З початку вторгнення Росії в Україну експорт зерна з України, а також продуктів харчування та добрив з Росії значно постраждав. Чорноморська зернова ініціатива, посередницька за участю Організації Об'єднаних Націй та Туреччини, була створена 22 липня 2022 року для відновлення експорту життєво важливих продуктів харчування та добрив з України до решти світу. Угода дозволила відновити експорт з України зерна, інших продуктів харчування та добрив, включаючи аміак, через безпечний морський гуманітарний коридор з трьох ключових українських портів: Чорноморська, Одеси та Південного, до решти світу. Для реалізації угоди в Стамбулі було створено Спільний координаційний центр, до складу якого увійшли високопоставлені представники Російської Федерації, Туреччини, України та Організації Об'єднаних Націй.

Під час церемонії підписання генеральний секретар ООН Антоніу Гутерріш охарактеризував домовленість як “промінь надії”. За його словами, вона допоможе країнам, які стоять на межі економічного краху, а також найбільш вразливим верствам населення, що страждають від голоду. Гутерріш

також підкреслив важливу роль президента Ердогана, який доклав значних зусиль на всіх етапах переговорного процесу⁴¹.

Аналізуючи важливу складову зносин Росії та Туреччини у контексті суперництва в Чорному морі, варто наголосити на історично сформованих і сучасних коренях її формування. Чорне море для Туреччини є важливим регіоном для забезпечення національної безпеки, а також ключовим транспортним вузлом для економічних проєктів, таких як експорт зерна з України. З початком російсько-української війни Туреччина відіграла ключову роль у створенні зернового коридору через Чорне море, виступаючи посередником між Росією та Україною. Так, поява Чорноморської зернової ініціативи вказує, що угода також є результатом турецько-російського партнерства та врегулювання регіональних конфліктів, які можна спостерігати в сусідніх зонах конфлікту на Близькому Сході і Південному Кавказі. Ще в травні 2022 року Анкара почала переговори з Москвою та Києвом щодо експорту зерна⁴².

Тоді Туреччина та Росія розробили план щодо забезпечення безпеки транспорту маршрутів, не включаючи Україну. Передбачалося, що турецька сторона допоможе розмінувати територію довкола Одеського порту та супроводжуватиме зернові судна, які повинні будуть контролюватися відповідно до вимог Росії⁴³.

За словами Генерального секретаря ООН Антоніу Гутерріша Протягом майже року Чорноморська ініціатива, узгоджена Росією, Туреччиною та Україною, дозволяла мільйонам тонн зерна та інших продуктів харчування залишати українські порти, відіграючи «незамінну роль» у глобальній продовольчій безпеці. Майже через рік після початку дії угоди понад 32

⁴¹ The Black Sea Grain Initiative: What it is, and why it's important for the world // UN News. 2022. September 16. URL: <https://news.un.org/en/story/2022/09/1126811>

⁴² Coskun O. Turkey in Talks with Russia, Ukraine over Grain-export Corridor // Reuters. 2022. May 26. URL: <https://www.reuters.com/markets/commodities/turkey-talkswith-russia-ukraine-over-grain-export-corridor-senior-official2022-05-26/>

⁴³ Klimenko A. The Struggle for the Road of Life // Strana UA. 2022. June 8. URL: <https://strana.today/news/394535-vojnava-ukraine-8-ijunya-itohi-dnja.html>

мільйони тонн продовольчих товарів було експортовано з трьох українських портів Чорного моря до 45 країн на трьох континентах⁴⁴. Завдяки цій ініціативі Всесвітня продовольча програма змогла перевезти понад 725 000 тонн пшениці для допомоги нужденним в Афганістані, Ефіопії, Кенії, Сомалі, Судані та Ємені⁴⁵. За даними американського відділу розслідувань, Росія експортує крадене зерно до Сирії, Ізраїлю, Ірану, Грузії та Лівану. У 2022 році було вкрадено майже 6 мільйонів тонн української пшениці. Фактично експорт до Сирії дозволяє Путіну захищати уряд Асада та утримувати геостратегічні позиції в Сирії, щоб здійснювати вплив на Близький Схід⁴⁶.

Однак станом на 17 липня 2023 року Росія припинила свою участь в угоді, що несе з собою зростання невизначеності щодо доступних глобальних поставок зерна та олійних культур, потенціал для більшої мінливості цін, а також нові виклики для Туреччини як посередника⁴⁷.

Регулярні російські атаки на українські порти та зерносклади з моменту виходу Росії із Зернової угоди 17 липня 2023 року не залишають сумнівів у тому, що вони є навмисною спробою перетворити голод на зброю. За словами Максима Гардуса, експерта Офісу реформ Кабінету Міністрів України, велику кількість зерна необхідно накопичити в порту, перш ніж його завантажити на корабель. Таке накопичення видно з космосу, і Росія використовує свої розвідувальні супутники для планування своїх атак, коли таке накопичення відбувається. Наприклад, 2 серпня в порту Ізмаїл було знищено 40 000 тонн зерна, а 17 липня – 60 000 тонн під час однієї атаки на

⁴⁴ One year of the Black Sea Initiative: Key facts and figures // UN News. 2023. July 10. URL: <https://news.un.org/en/story/2023/07/1138532>

⁴⁵ Haiti hunger crisis: How WFP delivers food amid violence and insecurity // WFP. 2025. May 5. URL: <https://www.wfp.org/stories/haiti-hunger-crisis-how-wfp-delivers-food-amid-violence-and-insecurity>

⁴⁶ Heins J. Putin and Assad, Partners in Crime: Why Russian Forces Steal Wheat From Ukraine // International centre for defense and security. 2022. November 3. URL: <https://icds.ee/en/putin-and-assad-partners-in-crime-why-russian-forces-steal-wheat-from-ukraine/>

⁴⁷ Sheldon I. What are the Implications of the Black Sea Grain Deal Breaking Down? // The Ohio State University. 2023. July 18. URL: <https://u.osu.edu/ohioagmanager/2023/07/18/what-are-the-implications-of-the-black-sea-grain-deal-breaking-down/>

порти Одеси та Чорноморська. За даними британського уряду, станом на 11 вересня 2023 року в результаті атак було знищено 280 000 тонн зерна – достатньо, щоб прогодувати понад 1 мільйон людей протягом року. Інститут вивчення війни також оцінив, що російські удари по українській портовій та зерновій інфраструктурі є частиною російської кампанії, спрямованої на пошкодження відносин України з її західними сусідами⁴⁸.

Ще одним приводом до ракетних атак на зерносховища та портову інфраструктуру стали поставки західної зброї, які ніколи не зустрічали жодної «асиметричної, швидкої та жорсткої відповіді». Зокрема, Ганс Петтер Мідттун – позаштатний експерт Центру оборонних стратегій та член правління Українського інституту безпеки і морського права – навів кілька інших прикладів, коли «червоні лінії», проведені російськими чиновниками, були перетнуті Україною без жодних наслідків⁴⁹.

З іншого боку, є випадки, коли російські атаки посилювалися без попередньої провокації. Наприклад, Росія вийшла із Зернової угоди та розпочала атаки на українську портову інфраструктуру напередодні нового врожаю. Найімовірніше, цей час був обраний для того, щоб скористатися вразливістю України та отримати важелі впливу. Атаки на українську енергетичну інфраструктуру у 2022-2023 роках, хоча, як повідомляється, були здійснені у відповідь на перший напад України на міст через Керченську протоку, тривали протягом усієї зими та, найімовірніше, були сплановані задовго до цього⁵⁰.

Головною проблемою продовольчої кризи в Україні стала загроза посилення світового голоду країн Африки. Так, Близько 880 мільйонів людей

⁴⁸ Wolkov N., Evans A., Harward C., Bailey R., Kagan F. Russian Offensive Campaign Assessment // Institute for the study of law. 2023. September 21. URL: <https://www.understandingwar.org/background/russian-offensive-campaign-assessment-september-21-2023>

⁴⁹ Midttun H. P. Russia's "ultimate" red line is as hollow as the first ten" // Euromaidan Press. 2023. October 3. URL: <https://euromaidanpress.com/2023/10/03/russias-ultimate-red-line-is-as-hollow-as-the-first-ten/>

⁵⁰ Greene S. The Black Box of Moscow // Foreign Affairs. 2023. September 22. URL: <https://www.foreignaffairs.com/ukraine/black-box-moscow-understand-russia>

страждають від недоїдання, і очікується, що з війною в Україні ця цифра зросте. Генеральний директор DanChurchAid Біргітте Квіст-Сьоренсен зазначив: «Війна в Україні посилює кризу голоду серед найбідніших людей світу. Голод приводить людей у відчай, і багато дітей помруть від голоду, так само як все більше молодих дівчат виходитимуть заміж або займатимуться проституцією. Збіднілі сім'ї можуть не мати інших варіантів».

Існує також ризик того, що дефіцит їжі може спровокувати політичні заворушення та насильницькі повстання. Отже, справа не лише в тому, що населення страждає від голоду. Це також може мати довготривалі наслідки для політичної стабільності, пояснює Метте Лунд Соренсен – головний радник організації DanChurchAid з питань права на харчування.

Йдеться, зокрема, про виробництво пшениці та соняшникової олії, які як Росія, так і Україна виробляють та експортують у великих кількостях. Разом ці дві країни виробляють близько 1/3 світового виробництва пшениці та понад 50 відсотків світового виробництва соняшникової олії – двох найважливіших продуктів харчування.

Кілька країн програми DanChurchAid отримують до 80 відсотків своєї пшениці з Росії, тоді як Україна є другим за величиною експортером пшениці на африканський континент. З початку війни в Україні світові ціни на пшеницю зросли на 19 відсотків.

Війна в Україні багато в чому ускладнює роботу гуманітарних організацій. Світове зростання цін впливає і на гуманітарний ринок – гроші просто не доходять так далеко, як раніше.

Війна ставить під сумнів і роботу гуманітарних організацій за кордоном. Наприклад, уряд Данії планує скоротити допомогу на розвиток для фінансування українських біженців, які приїжджають до Данії. Це призводить до того, що гроші забирають у тих, хто залишився найбільш уразливим.

«Данія вітає українських біженців, але це не солідарність - фінансувати прийом постраждалих українців, скорочуючи допомогу найбіднішим людям у

світі в найбільш вразливих країнах. Такий підхід погіршить поточну кризу голоду», - каже Біргітте Квіст-Сьоренсен⁵¹.

У Кенії та Єгипті, наприклад, колись російська та українська пшениця становили аж 85% та 67% імпорту відповідно. Добрива, життєво важливі для сільського господарства, також стали дефіцитними та дорогими. На Єгипет, Ефіопію, Марокко, Сенегал і Південну Африку припадає 11-41% імпорту добрив з Росії та України. Як наслідок, ціни на продовольство різко зросли, що штовхає мільйони людей у стан продовольчої безпеки.

Згідно з моделюванням у звіті, річний ВВП Африки може бути нижчим на 7 мільярдів доларів через ці потрясіння, але реальні витрати, ймовірно, ще вищі. Криза загрожує зірвати відновлення Африки після пандемії, оскільки інфляція загрожує економічному зростанню, а життєво важливі збої в торгівлі вплинули на всі галузі промисловості.

Крім того, наслідки війни відбуваються в той час, коли Африка все ще відчуває економічні невдачі, спричинені COVID-19. 18 мільйонів людей додалися до вже 546 мільйонів африканців, які живуть у злиднях. Тому залишені без уваги, ці хвильові ефекти ризикують підірвати досягнення розвитку та повернути континент назад у розвитку на наступні два-три роки⁵².

В африканських посольствах небагато голосів бажають говорити про війну в Україні – мовчання, яке відображає позицію, широко прийнятую африканськими державами після російського вторгнення три роки тому: позицію стратегічного нейтралітету. Цю стриманість можна значною мірою пояснити економічними міркуваннями. “Низка африканських країн залежить від поставок російських і українських зернових і добрив. Вони не можуть дозволити собі порвати з жодною зі сторін”, - пояснив Еммануель Дюпюї,

⁵¹ Dall J. The war in Ukraine is aggravating the hunger in crisis in Africa // DCA. 2025. URL: <https://www.danchurchaid.org/the-war-in-ukraine-is-aggravating-the-hunger-crisis-in-africa>

⁵² Kolongo A. Two years on: assessing the Russia–Ukraine war’s toll on African economies // ODI Global. 2024. March 20. URL: <https://odi.org/en/insights/two-years-on-assessing-the-russiaukraine-wars-toll-on-african-economies/>

президент аналітичного центру Інституту європейської перспективи та досліджень безпеки і викладач геополітики⁵³.

Глобальна інфляція сповільнюється з кінця 2022 року, але залишається високою в країнах з низьким рівнем доходу. Цей тривалий ціновий тиск у поєднанні зі зростаючими ризиками торговельного протекціонізму означає, що економічний біль може тривати.

Економічні, геополітичні та політичні потрясіння, ймовірно, триватимуть, проявляючись по-новому через різні канали передачі. З новою адміністрацією США існуючі фінансові буфери та інституційні механізми Африки підтримуватимуть низку її економік у хорошому стані. Однак інфляційний тиск може знову виникнути через збої в торгівлі та ланцюзі поставок у поєднанні з нещодавнім зниженням обмінного курсу. Припинення вогню у російсько-українській війні могло б принести певне економічне полегшення через відновлення торгівлі, хоча це може бути компенсовано ширшою світовою торговою напругою.

Сукупні довгострокові наслідки потенційного «дивіденду миру» від війни можуть виявитися економічно значущими. Проте ширші ризики деглобалізації та фрагментації торгівлі значно посилилися після вторгнення в Україну у 2022 році. Таким чином, розуміння механізмів передачі шоку та визначення пріоритету стійкості як наріжного каменю економічної політики є першорядним для економік з низьким і середнім доходом в Африці⁵⁴.

У цьому контексті важливим є також досвід Європейського Союзу у реагуванні на загрози безпеці внаслідок війни, зокрема у Чорноморському регіоні, де питання стабільності, безпечного судноплавства та функціонування торговельних маршрутів набули критичного значення. ЄС розглядає Чорне

⁵³ Africa and war in Ukraine: from strategic neutrality to pro-Russian realignment // RFI. 2025. February 25. URL: <https://www.rfi.fr/en/africa/20250225-africa-and-war-in-ukraine-from-strategic-neutrality-to-pro-russian-realignment>

⁵⁴ Papadavid P., Raga S. Beyond the battlefield: the Russia–Ukraine war’s economic toll on Africa, three years on // ODI Global. 2025. February 21. URL: <https://odi.org/en/insights/beyond-the-battlefield-the-russiaukraine-wars-economic-toll-on-africa-three-years-on/>

море як стратегічно важливу геополітичну зону, що зумовлює активізацію його політики у сфері морської безпеки.

Серед ключових підходів Європейського Союзу до формування та підтримки морської безпеки у Чорноморському регіоні варто виокремити кілька напрямів. По-перше, це розширення інституційної співпраці з прибережними державами через ініціативи на кшталт Чорноморської синергії та Східного партнерства. По-друге, використання сучасних інформаційно-аналітичних систем для моніторингу морського простору, зокрема за підтримки EMSA. Окрім цього, ЄС сприяє гармонізації законодавства прибережних країн з європейськими стандартами у сфері морського права, безпеки судноплавства та боротьби з транснаціональною злочинністю. Нарешті, у відповідь на безпекові виклики після 2022 року, Євросоюз посилив підтримку України у забезпеченні безпеки морських шляхів, у тому числі шляхом участі в гуманітарних ініціативах, таких як «зерновий коридор»⁵⁵.

Крім того, у відповідь на безпекові виклики в Чорноморському регіоні питання стабільності морських шляхів, торговельної інфраструктури та безпеки судноплавства набули особливої ваги. Так, наразі морські міні становлять небезпеку для цивільного судноплавства та прибережних районів. 20 вересня року стало відомо, що вантажне судно «Seama» під прапором Того, ймовірно, наїхало на міну поблизу чорноморського порту Суліна в Румунії, неподалік від північного кордону з Україною. Також повідомлялося, що турецьке судно «Kafkametler» мало близьке зіткнення з міною. Зокрема в Україні, перші сім місяців 2023 року в районі Чорного моря в Одеській та Миколаївській областях було зафіксовано вибухи 32 мін⁵⁶.

⁵⁵ Naumescu V., Moldovan R., Petrut D. The EU and NATO Approaches to the Black Sea Region. Proceedings of the EUXGLOB II International Conference // The European Union's External Relations and the Perspectives of the Global Order. 2022. May 5-6. P. 485. URL: https://www.researchgate.net/publication/365448077_The_EU_and_NATO_Approaches_to_the_Black_Sea_Region_Proceedings_of_the_EUXGLOB_II_International_Conference

⁵⁶ Мінна небезпека на Одеському узбережжі нікуди не поділася, а тільки посилилась – Гуменюк // Укрінформ. 2023. 10 серпня. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3746786-minna-nebezpeka-na-odeskomu-uzberezzi-nikudi-ne-podilasa-a-tilki-posililas-gumenuk.html>

Однак не менш руйнівним чинником для регіональної безпеки та екологічного балансу став підлив Каховської гідроелектростанції у червні 2023 року. Генеральний секретар ООН А. Гутерріш назвав руйнування Росією Каховської греблі «монументальною гуманітарною, економічною та екологічною катастрофою в Херсонській області України». Президент В. Зеленський заявив, що «Росія повинна нести повну відповідальність за екоцид, спричинений руйнуванням Каховської греблі».

Наразі юрисдикція Міжнародного кримінального суду обмежена чотирма найсерйознішими класами воєнних злочинів, які турбують міжнародну спільноту: геноцид, злочини проти людяності, воєнні злочини та злочин агресії. Екоцид буде п'ятим тяжким злочином. У 2021 році міжнародна експертна група юристів представила свою пропозицію щодо п'ятого злочину екоциду згідно з Римським статутом Міжнародного кримінального суду. Вони визначили екоцид як «незаконні або навмисні дії, скоєні зі знанням того, що існує значна ймовірність заподіяння серйозної та широкомасштабної або довгострокової шкоди навколишньому середовищу в результаті цих дій».

У березні 2023 року Європейський парламент проголосував за включення екоциду до законодавства ЄС. Аварія на Каховській греблі спонукала ЄС продовжити розробку законодавства щодо екоциду⁵⁷.

Так, гуманітарна організація з прав людини Truth Hounds (ТН) та Project Expedite Justice (PEJ) закликають Міжнародний кримінальний суд визнати руйнування Каховської дамби екологічним воєнним злочином.

«Справа Каховської греблі є каталізатором для відродження екологічного права. Вона надає ключову можливість перетворити сплячі норми міжнародного права на активні стримувальні засоби проти екологічних злочинів. Давайте співпрацювати для посилення ефективності екологічного права, розширення його сфери застосування, посилення правозастосування та

⁵⁷ Stakhiv E., Demydenko A. Ecocide: The Catastrophic Consequences of Kakhovka Dam Demolition // Vox Ukraine. 2023. July 19. URL: <https://voxukraine.org/en/ecocide-the-catastrophic-consequences-of-kakhovka-dam-demolition>

сприяння універсальному дотриманню. Для запобігання подальшим екологічним воєнним злочинам, включаючи потенційну катастрофу на Запорізькій атомній електростанції, ті, хто вже вчинив ці злочини, повинні бути притягнуті до відповідальності.», – сказала Анна фон Галл, міжнародний юрист Greenpeace Germany; «Є підстави для того, щоб Міжнародний кримінальний суд провів більш ретельне розслідування нападу на Каховську греблю та розглядав його як потенційний воєнний злочин».

«Грінпіс високо оцінює розслідування Truth Hounds та Project Expedite на захист народу та довкілля України», – підсумувала фон Галл на підтвердження авторитетності досліджень згаданих організацій⁵⁸.

Генеральний секретар ООН А. Гутерреш з цього приводу заявив: «Організація Об'єднаних Націй не має доступу до незалежної інформації про обставини, що призвели до руйнування Каховської гідроелектростанції. Але одне зрозуміло: це ще один руйнівний наслідок російського вторгнення в Україну. Перш за все, я закликаю до справедливого миру відповідно до Статуту ООН, міжнародного права та резолюцій Генеральної Асамблеї.»⁵⁹. Така реакція демонструє нейтральну позицію організації, що лише підтверджує її обмежену ефективність та актуальну потребу у реформуванні, особливо з огляду на новітні виклики та загрози в Чорноморському регіоні, який об'єднує широкий спектр міжнародних акторів із суперечливими інтересами та амбіціями.

Отже, безпекова ситуація в Чорноморському регіоні має комплексний і транснаціональний характер. У цьому геополітичному середовищі зростає потреба в посиленні механізмів колективної безпеки, правових відповідей на злочини проти довкілля, а також у створенні дієвих платформ для координації дій у сфері цивільного захисту, розмінування та екологічного моніторингу.

⁵⁸ Truth Hounds: New report claims that the destruction of Kakhovka Dam is an environmental war crime // Greenpeace Ukraine. 2024. June 6. URL: <https://www.greenpeace.org/ukraine/en/investigations-reports/1341/truth-hounds-new-report-claims-that-the-destruction-of-kakhovka-dam-is-an-environmental-war-crime/>

ВИСНОВКИ

У результаті дослідження автор дійшов таких **висновків**:

1. Охарактеризовано стан наукової розробки проблематики у вітчизняній та зарубіжній міжнародно-політичній науці. Літературу з обраної теми було доцільно класифіковано за геополітичним критерієм: праці українських авторів, турецьких дослідників, аналітиків країн Чорноморського регіону (Болгарія, Румунія, Грузія), а також фахівців із країн Заходу, зокрема США та держав-членів НАТО. Наголошено, що українська наукова школа почала активніше аналізувати трансформацію безпекового середовища в регіоні після початку повномасштабної агресії Росії у 2022 році, однак комплексні оцінки регіональних процесів досі потребують ширшого теоретичного і прикладного осмислення, зважаючи на динамічність подій. Джерельну базу дослідження було систематизовано за такими напрямками: 1) документи глав держав та урядів; 2) документи міжнародних організацій; 3) офіційні виступи та заяви політичних діячів і державних службовців; 4) публікації політичних та державних діячів; 5) статистичні дані; 6) публікації ЗМІ. Такий підхід дозволив забезпечити більш об'єктивне й багатовимірне бачення трансформаційних процесів у Чорноморському басейні, з урахуванням геостратегічних, військово-політичних, енергетичних та екологічних факторів, а також впливу російсько-української війни на регіональну та глобальну безпеку.

2. Розглянуто теоретичну та методологічну основи дослідження. Зокрема, автором було надано визначення таким категоріям як «зовнішня політика» і «зовнішньополітична стратегія». Додатково було надано теоретичне обґрунтування поняттю «регіон» та «регіональна безпека». У контексті запровадження зовнішньополітичних стратегій держав Чорноморського регіону та акторів, що впливають на їх безпеку, автор надав змістовне пояснення таким концепціям як «жорстка сила», «м'яка сила» та

«розумна сила». Такий формат допоміг визначити непостійність і динамічність існуючої системи всередині міжнародного безпекового середовища Чорноморського басейну. Крім того, автором здійснено аналітичну роботу крізь призму теорії регіональних комплексів безпеки Баррі Бузана, згідно з якою безпекові виклики в межах регіону взаємопов'язані, а держави в ньому формують певну систему взаємодії. Відповідно до заданої теорії, Чорноморський регіон було розглянуто автором як окремий регіональний комплекс безпеки, де загрози, виклики та механізми їх подолання мають спільний характер і тісно переплетені з політичними, економічними та військовими факторами, що впливають на його стабільність.

Окреслено методологічну основу дослідження. Автор використав відповідні принципи у науковому дослідженні, а саме: об'єктивність, системність, термінологічний принципи, які надали розгорнутий і логічний аналіз політичного спрямування досліджуваного регіону. Важливими у дослідженні стали такі підходи: комплексний, інституційний та аксіологічний. Для вивчення досліджуваного регіону були використані загальнонаукові методи: періодизація, геополітичний аналіз, узагальнення, а також системний метод. Останній дозволив не тільки розглянути Чорноморський басейн як окремий суб'єкт міжнародних відносин, а й виявити рівні взаємозалежностей між державами регіону та зовнішніми акторів як-от США та Росія.

3. Визначено високий рівень геополітичної військово-стратегічної значущості Чорноморського басейну в сучасній системі міжнародних відносин, що зумовлено еволюційними змінами в архітектурі глобальної безпеки. Зокрема, встановлено, що геополітичний статус регіону посилюється внаслідок агресивної політики Російської Федерації, прагнення України до євроатлантичної інтеграції та відповідне зростання військово-морської активності в Чорноморському басейні. Упродовж останнього десятиліття Чорне море перетворилось на арену стратегічного суперництва, у межах якого переплітаються інтереси безпосередніх чорноморських держав та глобальних гравців. При цьому ключову роль у формуванні безпекової ситуації відіграють

контроль над морськими шляхами, енергетичними ресурсами, а також розвиток портової та військової інфраструктури.

Одним із головних подразників геополітичного балансу є російсько-українська війна, яка активізувала процеси мілітаризації акваторії, посилила загрози для цивільного судноплавства та продовольчої безпеки. Аналіз показав, що Чорноморський регіон дедалі більше набуває функції геостратегічного буфера між Заходом і Росією, а також важливого чинника стримування розширення конфлікту за межі регіону. У цьому контексті роль України виходить за межі національної безпеки — вона стає елементом ширшої системи міжнародної стабільності. Водночас спільні ініціативи з безпеки, підтримка свободи судноплавства, модернізація військово-морських сил та співпраця у рамках НАТО виступають відповіддю на зростаючу конфліктність і прагнення до формування нової регіональної рівноваги. Чорне море набуває значення стратегічного простору, де зіштовхуються інтереси провідних глобальних і регіональних гравців, що зумовлює його мілітаризацію та активізацію військово-морської присутності. У цьому контексті Україна, разом із союзниками, відіграє роль не лише захисника власної територіальної цілісності, а й форпосту безпеки в південно-східному фланзі НАТО, сприяючи формуванню нової регіональної рівноваги та зміцненню системи стримування агресії.

4. Автором було визначено роль російсько-української війни як детермінанти трансформації досліджуваного регіону, оскільки саме цей збройний конфлікт став поштовхом до кардинального перегляду геополітичної й безпекової парадигми у Чорноморському просторі. Війна спричинила активну мілітаризацію регіону, посилила присутність військово-морських сил країн НАТО, змінила характер морської торгівлі, зокрема через обмеження експорту зерна, а також вплинула на глобальні логістичні ланцюги. Україна, опинившись у центрі конфлікту, трансформувалася з об'єкта геополітичного впливу на повноцінного суб'єкта міжнародної безпеки, активно залученого до процесів колективної оборони, реформування сектору

оборони й розбудови стратегічних партнерств. Зі свого боку, Росія намагається використати регіон для проєкції сили та контролю над стратегічними маршрутами, що ще більше загострює конфронтацію.

5. Аналіз «турецького» фактору в контексті російсько-української війни засвідчив, що Туреччина виконує ключову роль у забезпеченні та модернізації морської безпеки Чорноморського регіону. Її стратегічне розташування на перетині Європи, Кавказу та Близького Сходу, а також контроль над протоками Босфор і Дарданелли, надають Анкарі унікальні важелі впливу як на військову ситуацію, так і на енергетичну безпеку. Туреччина виступає транзитною державою для нафти і газу з Каспійського регіону, Центральної Азії та Близького Сходу до Європи, що додає геоекономічну складову її регіональної ваги. Крім того, Анкара прагне посилити свою роль у проєктах енергетичного хабу та підтримує ініціативи з диверсифікації постачань енергоносіїв, що робить її важливою ланкою у загальноєвропейській безпековій архітектурі.

6. На цьому тлі автором було досліджено вплив відносин США-Туреччина-НАТО на безпеку Чорноморського регіону, який визначає темпи та масштаби трансформації воєнно-морської архітектури регіону. США активно підтримують військову присутність у Чорному морі, натомість Туреччина, попри свою гнучку політику, залишається ключовим союзником Північноатлантичного Альянсу. НАТО посилює східний фланг і переглядає свою стратегію з урахуванням змін у Чорноморському безпековому середовищі після повномасштабного вторгнення РФ у 2022 році. Військова активність Росії в регіоні, зокрема використання Чорноморського флоту для блокади українських портів, запуск ракет з акваторії та присутність у Криму, змусили НАТО переосмислити підходи до стримування загроз із південного сходу. У відповідь НАТО активізувало нарощування військової інфраструктури в прибережних країнах-членах — Румунії, Болгарії та Туреччині. Крім того, у новій Стратегічній концепції НАТО-2022 акцент зроблено на Чорному морі як на вразливій, але критично важливій зоні, де

безпека країн-членів тісно пов'язана з безпекою України та інших партнерів. НАТО також активно підтримує моніторинг ситуації в регіоні та розвиток спільних морських операцій, хоча водночас присутність військових кораблів обмежується положеннями Конвенції Монтре.

7. Автором були визначені енергетичні та економічні чинники взаємодії міжнародних акторів у Чорноморському басейні. Особлива увага приділена ролі Туреччини як транзитної держави та регіонального енергетичного хабу, через який проходять важливі газові та транспортні коридори. Так, акваторія Чорного моря перетворюється на арену стратегічного транзиту не лише для західних ініціатив, а й для китайської ініціативи «Один пояс, один шлях» — Пекін активно інвестує у порти, логістичні хаби та транспортні коридори, які проходять через Туреччину, Кавказ та далі — в Європу. Автором було оцінено діяльність ОЧЕС як платформи регіонального економічного співробітництва, яка, виступає важливою інституційною платформою та сприяє координації зусиль у галузях енергетики, транспорту й безпеки судноплавства попри очевидно обмежену ефективність.

8. Розглянуто вплив регіональної ситуації в Чорноморському регіоні на глобальну безпеку. Доведено, що блокада українських портів, атаки на морську інфраструктуру та обмеження судноплавства в Чорному морі стали ключовими тригерами масштабної продовольчої кризи. Зростання цін на продукти харчування та добрива з РФ та України підірвало продовольчий баланс у світі, зокрема у країнах Африки, спровокувавши масове недоїдання, ризик голодної смерті, а також соціальні потрясіння, які можуть мати довготривалий політичний резонанс. Оцінено значення Чорноморської зернової ініціативи за участю ООН й Туреччини, яка стала рідкісним прикладом ефективної кооперації в умовах збройного конфлікту. Визначено, що війна спричинила серйозні екологічні наслідки, а саме: забруднення паливом та боєприпасами акваторії Чорного моря, а також масштабне мінування морських маршрутів, що додатково ускладнює судноплавство та відновлення логістичних ланцюгів і функціонування міжнародної торгівлі.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Джерела

Документи глав держав та урядів

1. Конвенція про режим проток 1936 р. // Верховна Рада України. Законодавство. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_228#Text
2. Підсумки пленарного засідання першого парламентського саміту. // Кримська платформа: офіційний сайт. URL: <https://crimeaplatform.org/results-first-parliamentary-summit>
3. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року “Про Стратегію національної безпеки України” // Верховна Рада України. Законодавство. 07.01.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text>
4. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 30 липня 2021 року “Про Стратегію зовнішньополітичної діяльності України” // Верховна Рада України. Законодавство. 26.08.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/448/2021#Text>
5. Про Стратегію морської безпеки України // Верховна Рада України. Законодавство. 19.07.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0010525-24#Text>
6. Про Цільовий план Україна - НАТО на 2007 рік у рамках Плану дій Україна – НАТО // Верховна Рада України. Законодавство. 2007. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/535/2007#Text>
7. Про Цільовий план Україна - НАТО на 2008 рік у рамках Плану дій Україна – НАТО // Верховна Рада України. 2008. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/289/2008#Text>
8. Угода між Російською Федерацією та Україною про статус та умови перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території

України (Угода про статус ЧФ) // Верховна Рада України. Законодавство. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_076#Text

9. Угода між Україною і Російською Федерацією про принципи формування ВМС України та ВМФ Росії на базі Чорноморського флоту колишнього СРСР. // Верховна Рада України. Законодавство. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_020#Text

10. Угода між Україною та Російською Федерацією про параметри поділу Чорноморського флоту та перебування Чорноморського флоту Російської Федерації (Угода про поділ ЧФ) // Верховна Рада України. Законодавство. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_075#Text

11. Угода між Урядом України і Урядом Російської Федерації про взаємні розрахунки, пов'язані з поділом Чорноморського флоту та перебуванням Чорноморського флоту Російської Федерації на території України (Угода про розрахунки за ЧФ) // Верховна Рада України. Законодавство. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_077#Text

12. Угода про створення Чорноморської Групи Військово-Морського Співробітництва // Верховна Рада України. Законодавство. 2003. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_151#Text

13. Указ Президента України №468/2024. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 17 липня 2024 року «Про Стратегію морської безпеки України» // Офіс Президента України. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/4682024-51461>

14. Указ Президента України №685/2021. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 жовтня 2021 року «Про Стратегію інформаційної безпеки» // Верховна Рада України. Законодавство. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/6852021-41069>

15. Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України» // Верховна Рада України. Законодавство. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text>

16. 1936 Convention regarding the regime of the straits. 1936. // National University of Singapore. URL: <https://cil.nus.edu.sg/wp-content/uploads/2019/02/1936-Convention-Regarding-the-Regime-of-the-Straits-1.pdf>
17. S.804 - Black Sea Security Act of 2023. 118th Congress (2023-2024). // Congress.Gov. URL: <https://www.congress.gov/bill/118th-congress/senate-bill/804/text>
18. State of play of EU-Türkiye political, economic and trade relations // European Commission. 2023. November 29. URL: <https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/system/files/2023-11/Joint%20Communication%20to%20the%20European%20Council%20-%20State%20of%20play%20of%20EU->
19. Trabzon Declaration: Change and Continuity in the Black Sea // Forum of Architects of the Black Sea Region (FABSR). 2009. URL: <http://www.fabsr.org/Doc/trabzondeclaration.pdf>

Документи міжнародних організацій

20. Партнерство заради миру. Рамковий документ. // LIGA360. 1994. 10 січня. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU94354>
21. Підсумки пленарного засідання першого парламентського саміту. // Кримська платформа: офіційний сайт. URL: <https://crimeaplatform.org/results-first-parliamentary-summit>
22. Статут Організації Чорноморського економічного співробітництва. // Верховна Рада України. Законодавство. 2004. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_009#Text
23. A/ES-11/5 General Assembly – the United Nations. // United Nations. 2022. URL: <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n22/302/59/pdf/n2230259.pdf>
24. Black Sea Synergy // European Union External Action. 2024. July 07. URL: https://www.eeas.europa.eu/eeas/black-sea-synergy_en

25. Joint Declaration of support for Ukraine // President of Ukraine. 2023. URL: <https://www.president.gov.ua/en/news/spilna-deklaraciya-pro-pidtrimku-ukrayini-84277>
26. SEC Strategic plan 2023-2035 // Analysis & Policy Observatory. 2023. October 26. URL: <https://apo.org.au/node/324779>
27. State of play of EU-Türkiye political, economic and trade relations // European Commission. Brussels. 2023. November 29. URL: <https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/system/files/2023-11/Joint%20Communication%20to%20the%20European%20Council%20-%20State%20of%20play%20of%20EU-Turkiye%20political%20and%20economic%20and%20trade%20relations.pdf>
28. United Nations Charter // United Nations. URL: <https://www.un.org/en/about-us/un-charter>
29. Washington Summit Declaration issued by the NATO Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in Washington, D.C. 2024. July 10. // NATO. URL: https://www.nato.int/cps/uk/natohq/official_texts_227678.htm?selectedLocale=en

Виступи, заяви, інтерв'ю політичних діячів

30. Виступ міністра оборони Ллойда Дж. Остіна III на спільній прес-конференції після Білата в Міністерстві оборони Румунії // Посольство США в Румунії. Бухарест. 2022. 20 жовтня. URL: <https://ro.usembassy.gov/secretary-of-defense-lloyd-j-austin-iiis-remarks-at-rumunian-ministry-of-defense-post-bilat-joint-press-event/>
31. Ердоган на зустрічі зі Зеленським заявив про початок роботи над відродженням Чорноморської зернової ініціативи // LB.ua. 2024. 11 липня. URL: https://lb.ua/world/2024/07/11/623703_erdogan_zustrichi_zi_zelenskim.html
32. Ердоган на Кримській платформі закликав до миру та зменшення напруги в Чорному морі // Укрінформ. 2023. 23 серпня. URL:

<https://www.ukrinform.ua/rubric-crimea/3752132-erdogan-na-krimskij-platformi-zaklikav-do-miru-ta-zmensenna-naprugi-v-cornomu-mori.html>

33. Зеленський: Польща фінансово втратила від блокування вивезення зерна з України. // Радіо Свобода. 2023. 19 грудня. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-zelensky-polshcha-blokuvannia-zerna/32739053.html>

34. Організація Чорноморського економічного співробітництва заслуговує на перезапуск та активізацію – виступ Президента України на саміті ПАЧЕС // Офіційне інтернет-представництво Президента України. 2023. 16 листопада. URL: <https://www.president.gov.ua/news/organizaciya-chornomorskogo-ekonomichnogo-spivrobitnictva-za-87065>

35. Туреччина й надалі підтримуватиме Україну та кримських татар. // Укрінформ. 2022. 01 листопада. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-crimea/3605680-tureccina-j-nadali-pidtrimuvatime-ukrainu-ta-krimskih-tatar.html>

36. Iarmolenko I. US Expects Robust Discussions on Ukraine's Long-Term Security Needs at NATO Summit // Voice of America. 2023. July 06. URL: <https://www.voanews.com/a/us-expects-robust-discussions-on-ukraine-s-long-term-security-needs-at-nato-summit-/7170800.html>

37. Khomenko I. NATO Strengthens Air Defense in the Black Sea Region, Says Mark Rutte // united24. 2024. November 18. URL: <https://united24media.com/latest-news/nato-strengthens-air-defense-in-the-black-sea-region-says-mark-rutte-3814>

38. Press briefing by NATO Secretary General Jens Stoltenberg following an extraordinary meeting of the North Atlantic Council. // NATO. 2022. February 24. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/opinions_192408.htm

39. Remarks by President Biden and President Volodymyr Zelenskyy of Ukraine Before Bilateral Meeting // U.S. Embassy in Ukraine. 2023. December 14. URL: <https://ua.usembassy.gov/remarks-by-president-biden-and-president-volodymyr-zelenskyy-of-ukraine-before-bilateral-meeting-3/>

Публікації державних та політичних діячів

40. Wilsson R. US Policy in the Black Sea Region. // European Stability Initiative. 5 p. URL: https://www.esiweb.org/pdf/esi_turkey_tpq_id_58.pdf

Публікації ЗМІ

41. Болгарія обговорює з НАТО російську блокаду в Чорному морі // Укрінформ. 2023. 14 вересня. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3761182-bolgaria-obgovoruie-z-nato-rosijsku-blokadu-v-cornomu-mori.html>

42. Британія в ОБСЄ попередила про плани Росії проти цивільних суден у Чорному морі // Укрінформ. 2023. 12 жовтня. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-crimea/3752132-erdogan-na-krimskij-platformi-zaklikav-do-miru-ta-zmensenna-naprugi-v-cornomu-mori.html>

43. Внутрішнє море НАТО. Фінляндія та Естонія закриють Балтійське море для кораблів РФ // Фокус. 2022. 14 липня. URL: <https://focus.ua/uk/voennye-novosti/525349-vnutrennee-more-nato-finlyandiya-i-estoniya-zakroyutbaltiyskoe-more-dlya-korabley-rf>

44. Мінна небезпека на Одеському узбережжі нікуди не поділася, а тільки посилилась – Гуменюк // Укрінформ. 2023. 10 серпня. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3746786-minna-nebezpeka-na-odeskomu-uzberezzi-nikudi-ne-podilasa-a-tilki-posililas-gumenuk.html>

45. Нова Чорноморська стратегія для нової Чорноморської реальності. Роль України – Hudson Institute // iPress. 2023. 24 лютого. URL: https://ipress.ua/articles/nova_chornomorska_strategiya_dlya_novoi_chornomorskoi_realnosti_rol_ukrainy__hudson_institute_340040.html

46. Росія агресивними діями знищила регіональну співпрацю у Чорному морі – посол // Black Sea News. 2022. 22 лютого. URL: <https://www.blackseanews.net/read/184942>

47. Перебування військових кораблів нечорноморських країн НАТО в Чорному морі у листопаді–грудні 2021 року // Інститут Чорноморських

стратегічних досліджень. 2021. 14 грудня. URL: <https://www.blackseanews.net/read/182759>

48. Політика Росії в Чорноморському регіоні // UIF. 2024. 19 червня. URL: <https://uifuture.org/publications/polityka-rosiyi-v-chornomorskomu-regioni/>

49. Пожежі уразили понад п'ять тисяч гектарів території парку “Білобережжя Святослава”, що на Кінбурні — Міндовкілля // Суспільне Новини. 2023. 11 травня. URL: <https://suspilne.media/mykolaiv/473356-pozezi-urazili-ponad-pat-tisac-gektariv-teritorii-parku-biloberezza-svatoslava-so-na-kinburni-mindovkilli/>

50. США протистоять китайській ініціативі «Один пояс, один шлях» на тлі зростання торгової напруженості (Відео) // The Epoch Times. 2025. 07 травня. URL: <https://www.epochtimes.com.ua/novyny-ekonomiky/ssha-protystoyat-kytayskiy-iniciatyvi-odyn-poyas-odyn-shlyah-na-tli-zrostannya-torgovoyi-169112>

51. Зеленський: Польща фінансово втратила від блокування вивезення зерна з України. // Радіо Свобода. 2023. 19 грудня. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-zelensky-polshcha-blokuvannia-zerna/32739053.html>

52. Africa and war in Ukraine: from strategic neutrality to pro-Russian realignment // RFI. 2025. February 25. URL: <https://www.rfi.fr/en/africa/20250225-africa-and-war-in-ukraine-from-strategic-neutrality-to-pro-russian-realignment>

53. A long-term perspective to EU-Turkey relations: Europe's geostrategic sovereignty and Turkey // Atlantic Council. 2021. March 17. URL: <https://www.atlanticcouncil.org/event/a-long-term-perspective-to-eu-turkey-relations/>

54. Anger, surprise, panic: NYT reveals U.S. reaction to Ukraine sinking Moskva cruiser // Ukrinform. 2025. March 3. URL: <https://www.ukrinform.net/rubric-ato/3976473-anger-surprise-panic-us-reaction-to-ukraine-sinking-moskva-cruiser.html>

55. Berlin und Oslo mit neuen Vorschlägen zur Stärkung kritischer Unterwasserinfrastruktur // Hartpunkt. 2024. Oktober 17. URL: <https://www.hartpunkt.de/berlin-und-oslo-mit-neuen-vorschlaegen-zur-staerkung-kritischer-unterwasserinfrastruktur/>
56. Black Sea Synergy: Approaches for a deeper cooperation. // Konrad Adenauer Foundation Ukraine. 2007. URL: http://www.kas.de/wf/doc/kas_12344-544-2-30.pdf
57. Güncellenme T. Gündem “Karadeniz’in güvenliği”: 15-16 Nisan’da Deniz Kuvvetleri’nde toplantı olacak // CNN Turk. 2025. April 13. URL: <https://www.cnnturk.com/turkiye/gundem-karadenizin-guvenligi-15-16-nisanda-deniz-kuvvetlerinde-toplanti-olacak-2269268>
58. Haiti hunger crisis: How WFP delivers food amid violence and insecurity // WFP. 2025. May 5. URL: <https://www.wfp.org/stories/haiti-hunger-crisis-how-wfp-delivers-food-amid-violence-and-insecurity>
59. How war affects the Black Sea and marine life // Ukrainer. 2024. January 13. URL: <https://www.ukrainer.net/en/how-war-affects-black-sea/>
60. Kanal İstanbul 2025’te tamamlanacak! // Emlakkulisi.com. 2019. URL: <http://www.emlakkulisi.com/kanal-istanbul-2025te-tamamlanacak/602117>
61. Lovett I. Ukraine Claims Sinking of Russian Submarine in Missile Strike. // The Wall Street Journal. 2024. August 3. URL: <https://www.wsj.com/world/europe/ukraine-claims-sinking-of-russian-submarine-in-missile-strike-2dd5984d>
62. Media: Turkish President Erdoğan wants to meet with Trump at White House in April // European Pravda. 2025. March 18. URL: <https://cutt.ly/VroB6KJh>
63. One year of the Black Sea Initiative: Key facts and figures // UN News. 2023. July 10. URL: <https://news.un.org/en/story/2023/07/1138532>
64. Russian Crude Oil Imports to the EU Embargo: Database of August 2024 Violations // Black Sea News. 2024. September 16. URL: <https://www.blackseanews.net/en/read/222668>

65. Russia increases number of Kalibr missile carriers in Black Sea to five — Ukrainian Navy // The New Voice of Ukraine. 2025. May 02. URL: <https://english.nv.ua/nation/russia-increases-kalibr-missile-carriers-in-black-sea-to-five-ukrainian-navy-reports-on-may-2-50510843.html>

66. The Black Sea Grain Initiative: What it is, and why it's important for the world // UN News. 2022. September 16. URL: <https://news.un.org/en/story/2022/09/1126811>

67. Trans-Caspian International Transport Route // EY. URL: https://www.ey.com/en_kz/strategy-transactions/trans-caspian-international-transport-route

68. Türkiye-Çin ilişkileri birbiri ardına yapılan ziyaretlerle derinleşiyor // AA. 2024. June 21. <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/turkiye-cin-iliskileri-birbiri-ardina-yapilan-ziyaretlerle-derinlesiyor/3254762#>

Статистичні довідники

69. Втрати російської армії в Україні // Мінфін. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/russian-invading/casualties/>

70. Statistics of agriculture in Ukraine during the war and after its end: what, how, where are we moving? // Kyiv School of Economics. 38 p. URL: https://kse.ua/wp-content/uploads/2024/03/Presentation_Statistics.pdf

Література

Монографії, підручники, посібники

71. Білорус І.О. Сучасне міжнародне морське право і морське право України. Українська академія зовнішньої торгівлі. Київ. 2003. 116 с.

72. Мателешко Ю. Анексія Криму Росією та її геополітичні наслідки. Геополітика України: історія і сучасність: збірник наукових праць. 2015. №1 (14). 125 с.

73. Asmus R. Next Steps in Forging a Euro-Atlantic strategy for the wider Black Sea. // Washington: The German Marshall Fund. 2006. 258 p. URL: http://pdc.ceu.hu/archive/00004059/01/yakobashvili_path_to_nato.pdf
74. Aydın M. Geographical Blessing versus Geopolitical Curse: Great Power Security Agendas for the Black Sea Region and a Turkish Alternative. // Southeast European and Black Sea Studies. 2009. Vol. 9, Issue 3. 280 p. URL: https://www.researchgate.net/publication/233143245_Geographical_blessing_versus_geopolitical_curse_Great_power_security_agendas_for_the_Black_Sea_region_and_a_Turkish_alternative
75. Buzan B. Regional Security. In People, States and Fear. Colorado: Lynne Rienner Publishers. 2008. 393 p.
76. Hamilton D., Mangott G. The Wider Black Sea Region in the 21st Century: Strategic, Economic and Energy Perspectives. // Center for Transatlantic Relations, The Johns Hopkins University/Austrian Institute for International Affairs. 2008. 342 p. URL: <https://cdn.ceps.eu/wp-content/uploads/2009/08/1672.pdf>
77. Isachenko D. Turkey in the Black Sea Region: Ankara's Reactions to the War in Ukraine Against the Background of Regional Dynamics and Global Confrontation. 2023. Oktober. 32 p. URL: <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/279427/1/1865946699.pdf>
78. Keller C. Kanal Istanbul: Pipedream or Politics? // Institut Français des Relations Internationales. 2011. URL: <https://www.ifri.org/en/publications/editoriaux-de-lifri/kanal-istanbul-pipedream-or-politics>
79. Kochis D., Sadler B. Why a New Black Sea Strategy Is in the U.S. Interest // The Heritage Foundation. 2023. №5318. 8 p. URL: <https://www.heritage.org/sites/default/files/2023-06/IB5318.pdf>
80. Naumescu V., Moldovan R., Petrut D. The EU and NATO Approaches to the Black Sea Region. Proceedings of the EUXGLOB II International Conference // The European Union's External Relations and the Perspectives of the Global Order. 2022. May 5-6. 682 p. URL:

https://www.researchgate.net/publication/365448077_The_EU_and_NATO_Approaches_to_the_Black_Sea_Region_Proceedings_of_the_EUXGLOB_II_International_Conference

Статті

81. Брусиловська О.І. Особливості сучасного підходу Китаю до країн Чорноморського регіону // Чорноморський регіон у світовій політиці: актори, чинники, сценарії майбутнього. Одеса. 2020. С.118-143. URL: <https://dspace.onu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/8cc2c12d-5049-4116-b9a6-48598b2b9503/content>

82. Брусиловська О.І. Структурний реалізм vs конструктивізм? Сучасні наукові підходи до вивчення Чорноморського регіону // Чорноморський регіон у світовій політиці: актори, чинники, сценарії майбутнього. Одеса. 2020. С.6-28. URL: <https://dspace.onu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/8cc2c12d-5049-4116-b9a6-48598b2b9503/content>

83. Вінтінг Х. Туреччина не підтримує антикитайську риторику, сподівається на посилення економічної співпраці з Пекіном – посол. // The Global Times. 2024. 11 липня. URL: <https://www.globaltimes.cn/page/202407/1315880.shtml>

84. Габер Є.В. Політика Туреччини у Чорноморському регіоні: баланс сил, загроз та інтересів // Чорноморський регіон у світовій політиці: актори, чинники, сценарії майбутнього. Одеса. 2020. С.29-48. URL: <https://dspace.onu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/8cc2c12d-5049-4116-b9a6-48598b2b9503/content>

85. Глебов С. В. Щодо теоретичних підходів до формування постбіполярних регіонів: чи є ризик дерегіоналізації Чорноморської політичної системи? // Вісник Донецького національного університету імені Василя Стуса. 2024. №9. С.81-88. URL: <https://www.scilit.com/sources/97276>

86. Гончар М., Жук С., Чубик А. Енергетична безпека в Чорноморському регіоні: стан, проблеми, тенденції. Крим, Україна в координатах Чорноморської безпеки. Інформаційно-аналітичні матеріали до фахової дискусії на тему «Крим: безпека і розвиток» // Центр Разумкова. 2011. С. 67–78. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/journal/ukr/NSD122-123_2011_ukr.pdf

87. Гучакова Т., Клименко А., Корбут О. Перешкоди судноплавству в Азовському морі. Моніторинг утримання суден в Керченській протоці на 1 грудня 2021 року // Інститут Чорноморських стратегічних досліджень. 2021. 11 грудня. <https://www.blackseanews.net/read/182620>

88. Давидова В. Чорноморський регіон: проблеми та перспективи регіональної інтеграції // Наукові записки. 2009. №44. С.288-296. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/davydova_chornomorskyi.pdf

89. Капітоненко М. Г. «М'яка сила» у сучасній світовій політиці: теоретичні аспекти // Актуальні проблеми міжнародних відносин. 2010. № 94 (II). С. 20-29.

90. Коппель О., Пархомчук О. Виникнення системності в міжнародних відносинах // Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії. 2017. № 15. С. 184-191.

91. Мажар Л. С. Чорноморські протоки Босфор і Дарданелли: міжнародні морські спори з приводу їх використання // Актуальні проблеми міжнародних відносин. 2011. № 101 (1). С. 157-161.

92. Мазур О.Г. Методологія дослідження зовнішньої політики держав // Політологічні записки. 2014. №2(10) С. 93-109. URL: https://library.snu.edu.ua/z/data/s_8_maya_2015/politologichni_zapiski_10_2014.pdf

93. Мазуренко А. Зеленський дав орден директору компанії “Байкар”, яка виробляє “Байрактари” // Українська Правда. 2022. 9 вересня. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/09/9/7366841/>

94. Максименко І.В. Політика ЄС щодо Чорноморського регіону: конфлікт інтересів, відповідальності та загроз // Чорноморський регіон у світовій політиці: актори, чинники, сценарії майбутнього. Одеса. 2020. С. 85-100. URL: <https://dspace.onu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/8cc2c12d-5049-4116-b9a6-48598b2b9503/content>

95. Мельничук І. М. Філософсько-методологічний аналіз аксіологічного підходу в системі вищої освіти // Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. 2012. № 3. URL: https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwit8I2U1YHtAhUC2SoKHRDKAeIQFjABegQIBhAC&url=http%3A%2F%2Ffirbis-nbuv.gov.ua%2Fcgi-bin%2Ffirbis_nbuv%2Fcgiiirbis_64.exe%3FC21COM%3D2%26I21DBN%3DUJRN%26P21DBN%3DUJRN%26IMAGE_FILE_DOWNLOAD%3D1%26Image_file_name%3DPDF%2FVnadps_2012_3_18.pdf&usg=AOvVaw27wPoIt_gc7oyec-YIauRv

96. Неприцький О. Забезпечення миру і стабільності у Північночорноморському регіоні у контексті розширення НАТО і ЄС на Схід // Проблеми інтеграції науково-освітнього інтелектуального потенціалу в державотворчому процесі. Тернопіль. 2006. №4. С. 295-302.

97. Паламарчук М., Ярмоленко В. Окремі аспекти нової редакції Морської доктрини Росії // Національний інститут стратегічних досліджень. 2022. 05 серпня. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/mizhnarodni-vidnosyny/okremi-aspekty-novoyi-redaktsiyi-morskoyi-doktryny-rosiyi>

98. Седляр Ю. Безпекова політика Туреччини у Чорноморському регіоні у постбіполярну добу // Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. 2018. №2. С.69-74.

99. Собенко Н., Прізона В. У ВМС ЗСУ назвали кількість знищених кораблів ЧФ РФ і скільки ще залишилося // Суспільне Новини. 2024. 6 березня. URL: <https://suspilne.media/699306-u-vms-zsu-nazvali-kilkist-znisenih-korabliv-cf-rf-i-skilki-se-zalisilosa/>

100. Соловйова Е. Геополітичний аналіз чорноморської політики Туреччини // Науково-теоретичний альманах Грані. 2023. №26(3). С.109-117. URL: <https://grani.org.ua/index.php/journal/article/view/1891>
101. Устименко Б. Конгрес США зобов'язав Президента Дж. Байдена розробити безпекову стратегію щодо Чорноморського регіону // Центр глобалістики “Стратегія XXI”. 2023. 16 грудня. URL: <https://geostrategy.org.ua/media/statti/kongres-ssha-zobovyazav-prezydenta-dzh-baydena-rozrobyty-bezpekovu-strategiyu-shchodo-chornomorskogo-regionu>
102. Хевцуріані А., Парджані А. Геополітичне значення чорноморського регіону в глобальній політиці // Політичне життя. 2022. №3. С.133-139. URL: <https://jpl.donnu.edu.ua/article/view/12641>
103. Цюрупа Н. Поняття «м'якої сили» держави а особливості її застосування в сучасній світовій політиці. // Наукові записки. 2007. №36. С. 47-59. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/tsiurupa_poniattia.pdf
104. Шелест Г.В. НАТО у Чорноморському регіоні: Трансформація підходів та цільова присутність // Чорноморський регіон у світовій політиці: актори, чинники, сценарії майбутнього. Одеса. 2020. С.101-117. URL: <https://dspace.onu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/8cc2c12d-5049-4116-b9a6-48598b2b9503/content>
105. Шергін С.В. Чорноморський регіон: конфронтація чи діалог? // Зовнішні справи. 2014. №5. С. 14-17. URL: <https://elibrary.ivinas.gov.ua/3003/>
106. Ayan M. P. How Türkiye's balancing strategy between Russia and the West matters // Institute of international relations Prague. 2024. March 28. URL: <https://www.iir.cz/en/how-turkiye-s-balancing-strategy-between-russia-and-the-west-matters-1>
107. Borshchevskaya A. Understanding Russia's War on Ukraine Starts with Understanding Russia's Black Sea Politics // The Washington institute for Near East policy. 2023. September 20. URL: <https://www.washingtoninstitute.org/policy->

analysis/understanding-russias-war-ukraine-starts-understanding-russias-black-sea-politics

108. Bjørtvedt E.B. Progress in American and European trade reductions vs Russia by July 2022 // ResearchGate. 2022. October 25. URL: https://www.researchgate.net/publication/364738876_Corisk_Report_Series_No_3_Progress_in_American_and_European_trade_reductions_vs_Russia_by_July_2022

109. Bojang A.S. The Study of Foreign Policy in International Relations // Journal of Political Sciences & Public Affairs. 2018. Vol 6. Issue 4. P. 1-9. // ResearchGate. URL: https://www.researchgate.net/publication/330476527_The_Study_of_Foreign_Policy_in_International_Relations

110. Buzan B. Asia: A geopolitical reconfiguration // Institut Francais des Relations Internationales. URL: <https://www.ifri.org/sites/default/files/atoms/files/barrybuzanengpe22012.pdf>

111. Chen C. Gas giants say Australia opposition's plan to reserve supplies could worsen shortfall // Reuters. 2025. April 1. URL: <https://www.reuters.com/business/energy/shell-warns-australias-gas-reservation-plan-could-worsen-shortages-2025-03-31/>

112. Coskun O. "Turkey in Talks with Russia, Ukraine over Grain-export Corridor" // Reuters. 2022. May 26. URL: <https://www.reuters.com/markets/commodities/turkey-talkswith-russia-ukraine-over-grain-export-corridor-senior-official2022-05-26/>

113. Dall J. The war in Ukraine is aggravating the hunger in crisis in Africa // DCA. 2025. URL: <https://www.danchurchaid.org/the-war-in-ukraine-is-aggravating-the-hunger-crisis-in-africa>

114. Eldem T. Canal Istanbul: Turkey's Controversial Megaproject. Its Likely Impacts on the Montreux Convention and Regional Stability. // Stiftung Wissenschaft und Politik. 2021. July 20. URL: <https://www.swp-berlin.org/en/publication/canal-istanbul-turkeys-controversial-megaproject/>

115. Erum R. The Black sea & Turkish straits after 2023: the end of lausanne & prospects for turkey's future as regional power // Pakistan Journal of International Affairs. 2021. Vol. 4 No. 3. P. 1-12. URL: <http://www.pjia.com.pk/index.php/pjia/article/view/228/164>
116. Gaber E. Turkey's Blacksea policy: between «Russian lake» and «NATO's backyard». // UA ANALYTICA. 2020. URL: <https://ukraine-analytica.org/turkeysblack-sea-policy-between-russian-lake-andnatos-backyard>
117. Gamakharia J. The Security Issue of the Black Sea and the Montreux Convention. URL: <http://scara.gov.ge/2011-09-08-07-44-18/824--80-.html>
118. Goncharova O. Erdogan tells Trump that Turkey supports US efforts to end Russia's war // The Kyiv Independent. 2025. May 7. URL: <https://cutt.ly/GroB6ICp>
119. Gözkaman A. The Trans-Anatolian Natural Gas Pipeline: An “Asset” for Türkiye in her Relations with the EU? // The Caucasus in Europe-Asia Connectivity The Promise of Infrastructure and Trade. 2023. P.163-190.
120. Greene S. The Black Box of Moscow // Foreign Affairs. 2023. September 22. URL: <https://www.foreignaffairs.com/ukraine/black-box-moscow-understand-russia>
121. Gvalia G., Siroky D., Lebanidze B. Thinking Outside the Bloc: Explaining the Foreign Policies of Small States // Security Studies. 2013. №22. P. 98-131. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/09636412.2013.757463>
122. Heins J. Putin and Assad, Partners in Crime: Why Russian Forces Steal Wheat From Ukraine // International centre for defense and security. 2022. November 3. URL: <https://icds.ee/en/putin-and-assad-partners-in-crime-why-russian-forces-steal-wheat-from-ukraine/>
123. Hodges B., Horrell S., Kuz I. Russia's Militarization of the Black Sea: Implications for the United States and NATO // CEPA. 2022. September 22. URL: <https://cepa.org/comprehensive-reports/russias-militarization-of-the-black-sea-implications-for-the-united-states-and-nato/>

124. Howard G.E. Eurasia Outlook: What a Russia-Ukraine Ceasefire Means for Black Sea Security // The Saratoga Foundation. 2025. March 18. URL: <https://www.saratoga-foundation.org/p/eurasia-outlook-what-a-russia-ukraine>

125. John C., Daly K. Referee and Goalkeeper of the Turkish Straits: The Relevance and Strategic Implications of the Montreux Convention for Conflict in the Black Sea // The Jamestown Foundation. 2022. May 10. URL: <https://jamestown.org/program/referee-and-goalkeeper-of-the-turkish-straits-the-history-relevance-and-strategic-implications-of-the-montreux-convention-for-conflict-in-the-black-sea/>

126. Keaten J., Novikov I. Ukraine complains to WTO about Hungary, Poland and Slovakia banning its food products // AP News. 2023. September 19. URL: <https://apnews.com/article/ukraine-wto-complaint-europe-grain-ban-2bdecdbd0d0c4e46f2f24f33d858bf8f1>

127. Kazdobina Y. Is there an alternative to liberating Crimea from the Russian Occupation? // Foreign Policy Council “Ukrainian Prism”. 2023. October 27. URL: <https://prismua.org/en/english-is-there-an-alternative-to-liberating-crimea-from-the-russian-occupation/#:~:text=Russian%20military%20presence%20in%20Crimea,capturing%20the%20peninsula%20in%202014.>

128. Klimenko A. The Struggle for the Road of Life // Strana UA. 2022. June 8. URL: <https://strana.today/news/394535-voynav-ukraine-8-ijunja-itohi-dnja.html>

129. Klymenko A., Guchakova T. The Militarization of Crimea as a Pan-European Threat and NATO Response. Third Edition // Black Sea News. 2021. August 21. URL: <https://www.blackseanews.net/en/read/179147>

130. Kolongo A. Two years on: assessing the Russia–Ukraine war’s toll on African economies // ODI Global. 2024. March 20. URL: <https://odi.org/en/insights/two-years-on-assessing-the-russiaukraine-wars-toll-on-african-economies/>

131. Koutroumpis J. Russia and Turkey: An Ambiguous Energy Partnership. // Journal of Liberal Arts and Humanities. 2019. P.43. URL: <https://jlahnet.com/wp-content/uploads/2020/05/5.pdf>
132. Kurilev K., Martynenko E., Parkhitko N., Stanis D. Royal-Dutch Shell in Russia and Western sanctions // IORJ. Vol. 12. No. 1. 2017. P. 189-208. URL: <https://iorj.hse.ru/en/2017-12-1/204246947.html>
133. Luschini A., Rego E., Montebello N. How did the Russia–Ukraine war impact energy imports and electricity generation? A comparative analysis between Germany and the United Kingdom // The Electricity Journal. 2024. April 3. Volume 37. Issue 3. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S1040619024000319#:~:text=Russia's%20invasion%20of%20Ukraine%20sparked,other%20countries%2C%20like%20the%20USA.>
134. Lyashenko Y. Ukraine's role in the Black Sea: Navigating a geopolitical crossroads // Middle East Institute. 2024. November 5. URL: <https://mei.edu/publications/ukraines-role-black-sea-navigating-geopolitical-crossroads>
135. McCrum K. Twenty Russian warships and submarines gather in Black Sea // Wales Online. 2022. April 28. URL: <https://www.walesonline.co.uk/news/world-news/twenty-russian-warships-submarines-gather-23808668>
136. Midttun H. P. Russia's "ultimate" red line is as hollow as the first ten" // Euromaidan Press. 2023. October 3. URL: <https://euromaidanpress.com/2023/10/03/russias-ultimate-red-line-is-as-hollow-as-the-first-ten/>
137. Mussayev A. Trans-Caspian International Transport Route // EY. 2024. April 15. URL: https://www.ey.com/en_kz/strategy-transactions/trans-caspian-international-transport-route
138. Olszowska K.W. The Significance of the Black Sea in Turko-Soviet Relations in 1939–1946. // Folia Historica Cracoviensia. 2021. №2. P. 50-54.

139. Papadavid P., Raga S. Beyond the battlefield: the Russia–Ukraine war’s economic toll on Africa, three years on // ODI Global. 2025. February 21. URL: <https://odi.org/en/insights/beyond-the-battlefield-the-russiaukraine-wars-economic-toll-on-africa-three-years-on/>
140. Pavliuk O., Kizilov Y. Zelenskyy reveals progress in Turkish-led Black Sea security talks // Ukrainska Pravda. 2025. April 15. URL: <https://www.pravda.com.ua/eng/news/2025/04/15/7507728/>
141. Popescu D. The Straits – Between Geopolitical Best Card and Bone of Contention in the Turkish-Russian Relations. // Kanal Istanbul Projesi. Romanian Journal of History and International Studies. 2015. Vol. 2 №. 2. URL: <https://scholar.google.com/citations?user=lvno3ekAAAAJ&hl=ro>
142. Rafigoglu A. Azerbaijan, BSEC discuss Caspian-Black Sea-Europe Green Energy Corridor // Report. 2025. January 30. URL: <https://report.az/en/energy/azerbaijan-bsec-discuss-caspian-black-sea-europe-green-energy-corridor/>
143. Sheldon I. What are the Implications of the Black Sea Grain Deal Breaking Down? // The Ohio State University. 2023. July 18. URL: <https://u.osu.edu/ohioagmanager/2023/07/18/what-are-the-implications-of-the-black-sea-grain-deal-breaking-down/>
144. Simavoryan A. The Istanbul Canal or New Bosphorus. // Orbeli Center. 2020. 11 p. URL: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3905727>
145. Stakhiv E., Demydenko A. Ecocide: The Catastrophic Consequences of Kakhovka Dam Demolition // Vox Ukraine. 2023. July 19. URL: <https://voxukraine.org/en/ecocide-the-catastrophic-consequences-of-kakhovka-dam-demolition>
146. Truth Hounds: New report claims that the destruction of Kakhovka Dam is an environmental war crime // Greenpeace Ukraine. 2024. June 6. URL: <https://www.greenpeace.org/ukraine/en/investigations-reports/1341/truth-hounds-new-report-claims-that-the-destruction-of-kakhovka-dam-is-an-environmental-war-crime/>

147. Wolkov N., Evans A., Harward C., Bailey R., Kagan F. Russian Offensive Campaign Assessment // Institute for the study of law. 2023. September 21. URL: <https://www.understandingwar.org/backgrounder/russian-offensive-campaign-assessment-september-21-2023>

148. Yazar E. Türkiye expects EU to take enlargement policy more seriously: Deputy FM // Daily Sabah. 2022. October 21. URL: <https://www.dailysabah.com/politics/eu-affairs/turkiye-expects-eu-to-take-enlargement-policy-more-seriously-deputy-fm>

Дисертації

149. Гайдабурс Т. М. Правовий статус та режим чорноморських проток: дис. на здобуття наук. степеня канд.юр.наук: 12.00.11 / КНУ ім. Тараса Шевченка. Київ, 220 арк. URL: <https://ir.library.knu.ua/entities/publication/f97b6ff3-7723-4d1c-a485-325956d8bbd6>

Матеріали і тези конференцій

150. Рачинська Є.В. Екологічні та економічні наслідки російсько-української війни в Чорноморському басейні // Ольвійський форум – 2024: стратегії країн Причорноморського регіону в геополітичному просторі. Актуальні проблеми міжнародних відносин: глобальний та регіональний аспекти: XXI Міжнар. наук. конф. Миколаїв. 20-23 червня 2024 р. С. 49-50. URL: <https://dspace.chmnu.edu.ua/jspui/handle/123456789/2338>

151. Рачинська Є.В. Чорноморські протоки та їхня роль на сучасному етапі // Всеукраїнська науково-практична конференція «Національна безпека в умовах війни, післявоєнної відбудови та глобальних викликів XXI століття». Житомир. 7-8 грудня 2023 р. С. 518-522. URL: https://nung.edu.ua/sites/default/files/2024-01/%D0%B7%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA%202023_28.12.pdf

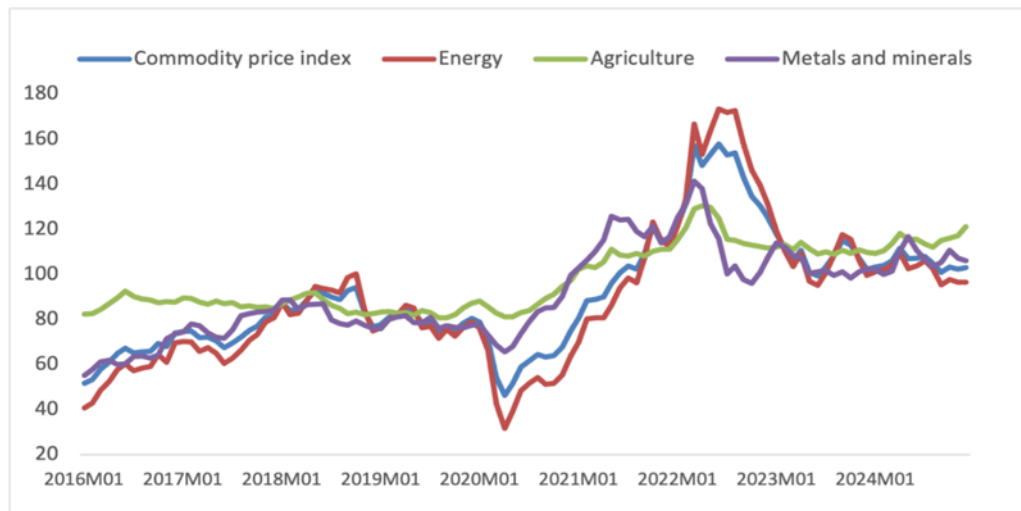
ДОДАТКИ

Додаток А.

Маршрути Турецького потоку і Трансанатолійського газопровіду

Джерело: Colibasanu A. Turkey's Evolving Geopolitical Strategy in the Black Sea, Foreign Policy Research Institute. 2024. December 4. URL: <https://www.fpri.org/article/2024/12/turkeys-evolving-geopolitical-strategy-in-the-black-sea/>

Рівень світової торгівлі Туреччини в Центральній Азії та Китаї

Джерело: Colibasanu A. Turkey's Evolving Geopolitical Strategy in the Black Sea, Foreign Policy Research Institute. 2024. December 4. URL: <https://www.fpri.org/article/2024/12/turkeys-evolving-geopolitical-strategy-in-the-black-sea/>